М. Борисов

Коїнт

кіно-роман

юридичне видавництво НКЮ УСРР

Н.К.Ю. УСРР
ЮРИДИЧНЕ

NIKOLAO BORISOV

KVINT

FILMROMANO

JURA ELDONEJO DE UKRAINIO
HARKOVO — 1931

МИКОЛА БОРИСОВ

КВІНТ

КІНО-РОМАН

АВТОРИЗОВАНИЙ ПЕРЕКЛАД
Т. ПОЛЬСЬКОЇ

ЮРИДИЧНЕ ВИДАВНИЦТВО УКРАЇНИ
ХАРКІВ — 1931

Бібліографічний опис цього видання вміщено в „Літописі Укр. Друку“, „Картковому репертуарі“ та інших покажчиках Української Книжкової Палати

Укрполіграфоб'єднання
Третя Друк. ім. Фрунзе
Харків, Донець-Захарж., 6
Укрголовліт 4443
Зам. 1836. Прим. 5.000

Обгортка художника Глускіна

La romano estas dedichita al internacia brigado de „Komsomolec Ukraini“

ПЕРЕДМОВА

„Квінт“ — це спроба створити детективний роман на підставі справжніх фактів з нашого сучасного. Автор переніс розв'язання питання авантурно-детективного роману з площини звичайно уживаних трафаретно-шабльонових вигадок на площину дуже цікавого сюжету, щільно пов'язаного з активізацією двох проблем: а) виявити симпатії трудящих до роботи органів ДПУ і б) скерувати роботи інтернаціональних гуртків на реалізацію міжнародного зв'язку.

Все це ставить роман „Квінт“ поряд корисних книжок для робітничої молоді.

На жаль, авторові довелося користуватися з фактів харківської інтернаціональної роботи, що зовсім не править за зразок і тому окремі типи комсомольців-есперантистів не дають справжнього уявлення про робітників міжнародного зв'язку, якими є комсомольці інтернаціональних бриґад Києва, Кремінчука, Сталіна та інших українських міст.

Та все ж громадська заслуга автора велика. Пропаґанда мови есперанто, мови всесвітнього пролетаріяту, в момент загострення міжнародного становища, коли фашистські держави готують напад на СРСР — править за один з етапів боротьби пролетаріяту за об'єднання своїх лав під гаслом оборони Радянського Союзу.

Слід сподіватися, що цей і сюжетно і політично цікавий роман стане на користь робітничій молоді, щоб загострити її увагу на справу вивчання найлегшої мови — есперанто, політично потрібної робітникам всього світу.

А. Погорелов

Рецензії на роман „Квінт“ можна надсилати до Інтернаціональної бригади.

Адреса: Харків, пл. Рози Люксембург, редакція „Комсомолець України“ для Інтернаціональної бригади.

ЛИСТ ДО ЧИТАЧІВ

Товариші, починаючи з цього роману, я хочу за вашої безпосередньої допомоги йти пліч-о-пліч з нашою добою.

Товариші, я хочу бути в перших лавах з вами, боротися за виконання п'ятирічного пляну, борючися проти шкідників, що перешкоджають нам виконати завдання, поставлені партією.

Я прагну всією своєю творчістю з'єднатися з вами, мої читачі. Я хочу ділитися з вами задуманими сюжетами і темами, що так багато дає нам сучасне життя, і я сподіваюся шляхом листування керуватися вашими порадами й вказівками, щоби знайти правильне і актуальне розв'язання теми.

Авантурний роман, як забавка, як розвага — вмер, та він нам і не потрібний.

Нам потрібний авантурний роман, щоб активізував би читача. І я певен, що сполучаючись з вами, розкиданими по заводах та фабриках, виш'ах та школах, містах, колгоспах, шахтах — з вами ударниками, що віддаєте свою енергію боротьбі за виконання промфінпляну, я матиму можливість правильно орієнтуватися в фактах.

Я чекаю ваших як індивідуальних, так і колективних листів.

Висловлюю свою подяку товаришам, що допомогли мені працювати над цим романом.

Насамперед глибоко й щиро вдячний я Йосипові Григоровичу Красову, що перший наштовхнув мене на правильне розв'язання теми кіно-роману „Квінт“, Якову Леонідовичу Петровському — за даний фактичний матеріял та правильне сучасне настановлення та інтернаціональній бригаді при

„Комсомольці України“ за матеріял для ознайомлення з роботою інтернаціонального зв'язку.

Читачі, я чекаю від вас рецензій та думок ваших щодо теми мого нового роману.

Це правитиме за передумову для нашого майбутнього активного й постійного листування.

Листуватися на адресу: Харків, вул. Лібкнехта 46, кв. 7.

Микола Борисов

ЧАСТИНА ПЕРША

РОЗДІЛ І

НАС ЗАКЛИКАНО БОРОТИСЯ...

Як ніколи тягся довго службовий день, і Бірс потомився від метушливої клопітної роботи, не мігши на ній зосередитися. Найзвичайнісінький папірець похмуро вертів він по кілька хвилин у руці, аж поки спрямовував його куди слід. Навіть доклад не ладився; а голова кілька разів примружено поглядав на Бірса. Тільки тепер оце помітив він, що його керсправами перевтомлений аж до останку...

„Перевтомився хлоп'яга, відпочинути слід би йому,— думав він, не слухаючи докладу,— добре, що завтра прийде висуванець, замінить його тимчасом, а Бірс—у відпустку, хай спочине, тоді на завод, там і робота жвавіша, відповідальніша... Пильна він людина, жодної дрібнички не проґавить, ініціятивний дуже...“

— Яке буде розпорядження, Іване Григоровичу?..

— Га, розпорядження... Покіль ніякого... Вам би, товаришу Альфреде, слід одпочинути, ач як перевтомилися...

— Я не скаржуся.

— Хто каже... Сам бачу. Отак не надовго вас вистарчить, не зчуєтесь як до крематорія доведеться везти вас погрітися...

— Ще не збудували.

— За наших темпів у мент збудуємо... Готуйте здавати справи.

— Слухаюсь... Та кому ж здавати... Чув, що мені має бути призначено помічника.

— Вірно чули... Можу поздоровити вас, товаришу Бірс, правління намітило вашу кандидатуру на новий завод, а при-

булого висуванця рихтують замість вас... Ви й прилагодьте Чабая до роботи, кажуть, на диво енергійний хлопець... Налагодьте його роботу, привчіть, а тоді й справи здавайте, поки тимчасово, звичайно. Ми подивимося, впорається він з вашою роботою чи ні... А тоді зможете відпочинути.

— Так, ви маєте рацію, Іване Григоровичу, мені не завадило б одпочинути...

— Щеб пак... Пам'ятайте, товаришу Альфреде, незабаром почнеться важка робота, а не спочинувши що вийде?. Справа аджеж хемічна,— всміхнувся голова.

Бірс вклонився й вийшов з кабінету.

Так, йому треба відпочити... І Бірс, перебираючи в пам'яті всі курортні міста, зідхнув... Буде нудно... Ач який щасливий Розен, щастить же людині...

Уранці зустрів він Розена, коли той виходив із друкарні, і з розмови з ним дізнався, що Розен виїздить в закордонне відрядження ознайомитися з будівельною технікою...

„Скрізь встигає він", думав Бірс, „навіть коректу своєї статті перевіряє в друкарні..."

Добре, що догадався попросити дозволу жити в його квартирі на час відсутности його. Не відмовив, навіть пообіцяв...

Згадавши свій гуртожиток, примусні концерти, Бірс аж здрігнувся. Він не міг поскаржитися на сусідів, та ж утомився життям серед галасу. Останнім часом це його нервувало і він сподівався, що Розен передасть йому свою квартиру... „Цілу окрему квартиру... О, тоді він одпочине, може й на курорт не доведеться навіть їздити..." Це його підбадьорило й він почув себе значно краще.

— Товаришу Бірс,— підбіг до нього кур'єр Павло,— новий папірець є... Щойно одержано.

Бірс усміхнувся.

— А, давайте. Певне, від інтернаціональної бриґади з „Комсомольця".

— Так,— і кур'єр, простяг Бірсові відношення.

— Та це ж не мені,— кинувши погляд, сказав Бірс.— Це до нашого осередку в справах інтернаціональної роботи... При чім же я?

— А ми ж на минулім засіданні кооптували вас до себе. Ви, товаришу Бірс, не маєте права одмовлятися.

— Та я й не відмовляюсь.

— Отже, ви підете на сьогоднішнє засідання?..

— Ну, цього я, брате, не сказав. Хай хто інший піде, я ще й права не маю йти як представник від осередку, не ознайомившися попереду з роботою...

— Шкода, дуже шкода,— вихватилося в Павла — А ми на вас розраховували.

— Може я й буду там, але представника ви все ж пошліть іншого. Я ж прикладу всіх зусиль, щоб увійти в курс роботи. Коли початок?

— О шостій годині, в приміщенні „Комсомольця", в масовому відділі.

— Запам'ятав... А представника пошліть таки іншого...

Ще годині зо дві працював Бірс, але, нарешті, відчув, що голова йому зробилася зовсім важкою. Відправив термінове відношення і залишив замість себе начканца, сам же пішов з установи.

Сходячи східцями Держпрому, він мимоволі замислився над причинами перебоїв у роботі, над недостатністю темпів, невільно майнула думка про те, що можливо всі ці недоладності — це свідома робота тих невідомих, що мріють, коли не зірвати велетенський реконструктивний плян, то, принаймні, затримати його виконання.

„Мабуть чи не порадитися із Шведовим, доречі давно й не був у нього".

Хоробливий стан, що вибив його з норми, малював йому трохи гарячкові, може й маячні картини... Несподівано згадався йому чудакуватий інженер Борц, що працює над винайденням газу. Бірс уявив собі кінематографічних злочинців, що стежать за кожним кроком інженера.

Це було так нереально, що він навіть засміявся.

Відігнавши ці думки, Бірс вийшов з під'їзду.

На майдані здіймалася курява. Десятки возів з піском тарахкотіли до будівлі на Шпитальній, гуркіт від автобусів та автомобілей, трамвайні дзвінки доповнювали цей концерт.

Бірс по новому озирнувся, і перед ним, наче з туману, повиступили будівлі, що за кілька років оточуватимуть майдан. Здіймалася симфонія із залізо-бетону та скла велетенських будівель; а замість пороху та болота на майдані перед ним заблищав асфальт, а на йому м'яко котилися авта.

В центрі стояв пам'ятник великому борцеві за країну, чиє ім'я одні проклинали, інші ж вимовляли з любов'ю. І Бірс відчув, дивлячись на пам'ятник, створений тепер його уявою, силу й твердість, що народжувалися в нього всяк раз, коли згадував цю невгамовної енергії людину.

— Товариш Фелікс,— ледве чутно прошепотів Бірс. І такою любов'ю були сповнені слова, що людина, проходячи в цей момент повз Бірса, здригнулася й здивовано подивилася на того. Але Бірс нічого не бачив. Увесь він був на майдані майбутнього центру, він дивився на пам'ятник і бачив за ним зелений трикутник бульвару, що своїм конусом наче прагнув розсунути Ветеринарну.

— Скажіть, будь ласка, як пройти до кредит-бюра?

Ці слова одразу вернули Бірса в сучасне і він, показавши на під'їзд, подався навпростець, крізь куряву, через горби невирівненого майдану. Не зважаючи на вуличний рух, метушню, галас, Бірс не міг відігнати від себе думки про неполадки в роботі установи, і, зважуючи та аналізуючи факти невиконання й затримки накреслених плянів, вирішив: що це справді має певну шкідницьку основу.

— Треба з'ясувати,— вимовив він чітко.

Звичайно Бірс обідав в „Аркадії", та оці думки спрямували його цього разу до Ділового клюбу, одвідуваного частенько чужинцями. І тут же сам усміхнувся з своєї наївности.

„Хоч би й так, та хто ж вестиме конспіративні розмови в ресторані". Але пішов все таки до клюбу з тих міркувань,

що там ніби краще годують, разом із тим розуміючи, що тягне його туди можливість почути розмови...

Бірс увійшов до Ділового клюбу.

В цей обідний час в їдальні Ділового клюбу було повно людей і Бірс ледве протовпився до одної вільної окремої кабінки.

Замовив обіда й почав придивлятися до присутніх.

— Чи бажано санкціонувати систему,— долинуло до Бірса з сусіднього кабінету,— що підставою її є перерозподіл майна, віднятого в колишніх законних власників та що є одним з найобурливіших прикладів політичної несправедливости.

— Облиште, панове, кому горілочки?

— Тепер тиждень боротьби з піяцтвом, а ви...

— Каюся, мадам Трис, дозвольте поцілувати ручку.

— Доволі. Годі... Не заважайте слухати.

І знову Бірс почув той самий авторитетний самовпевнений голос.

— Їх уряд засновано на примусовій узурпації, а тому населення не примириться з ним.

— Та ж Кромвель теж був узурпатор — почувся другий голос,— і хіба ж не було б безумством з боку Франції та Еспанії, коли б вони відмовилися розпочати з ним переговори з цієї підстави. Ні, уряди керуються іншими правилами, і певен, що...

— Справа не в визнанні, ні, справа в тім, що нас закликано боротися й ми...

— Панове, нудне це.

— Правильно, мадам Трис, я згоджуюсь.

— Годі політики.

— Ваше здоров'я, мадам!

— Мерсі.

Бірсові подали холодцю, але їв він його, втративши апетит. Увесь цілком був він там за стінкою, та — ба... звідти більше жодної фрази, що так подібні до передовиць білогвардійських і закордонних газет.

Незабаром звідти вийшли, і Бірс побачив трьох чоловіків, що майже затуляли кокетну струнку жінку. Майнули їх спини, прозвучав сміх і зникли вони десь серед столиків.

— Нас закликано боротися...—задумливо прошепотів Бірс, досадуючи, що не встиг роздивитися співбесідників. Але зате в пам'яті залишився не позбавлений приємности м'який голос жінки. Осад від подслуханої розмови і, очевидно, ще не сформована тривога трохи розвіялися від першої ж мелодії симфонічної оркестри.

РОЗДІЛ II

„KAMARADOJ, AUSKULTU![1]"

Альфред Бірс, простягшися, лежав на канапі й проглядав газету. Він одпочивав тільки тоді, коли читав інформацію з фронту індустріялізації. Стуливши очі, він намагався уявити собі цей надзвичайний розмах, цю силу волі десятків мільйонів трудящих, що змушують країну вкриватися тисячами фабричних димарів, сотнями електро-станцій та безкінечними рівними авто-сошами. Він уявляв собі канали, що сполучають ріки, відвойований в моря суходіл з коштовною нафтою, він бачив як уся країна віддає свої заощадження до державних позик, що дають можливість розгорнути велетенські роботи й перетворити країну в культурний аванпост.

Від незвичайних цифр рябіло в очах, і він навіть мружився, коли вони перетворювалися в повнокровні організми, сповнені життям та силою, коли перетворювалися в сотні тисяч кінських сил, коли обертали повільний темп дотеперішніх років у неймовірний динамічний літ у майбутнє...

Тракторобуд Челябинський, Сталінградський, Харківський, нові кадри армії, що рушила на перебудову архаїчного невигідного відсталого землекористування... Сотні тисяч тракторів, здавалося йому, врізувалися в землю, зорюючи шари незайманої землі, викликаючи до життя нові форми соціялістичного побуту...

[1] „Товариші, слухайте."

Він кинув газету долі. Він стомився. Ця епопея, що виблискувала поезією зі звичайних рядків інформації, засліпила йому уяву...

Цей героїчний похід зворушував його, він, як і минулих днів громадянської війни, почував романтику епохи, але старався спинити себе, докоряючи в зайвому фантазуванні, переконуючи себе, що потрібні тут не такі як він, а тверезі вперті люди, що неухильно, крок по кроці ламають перепони.

І вперше він усвідомив індустріялізацію й колективізацію як бойовий велетенський фронт.

Збентежений він раптом ускочив.

— Фронт...

Це слово освітило йому все... Фронт з усіма логічними наслідками, боротьбою, боями, стратегічними наступами, перегрупуваннями з комунікаційними шляхами, з підтягненими резервами... Фронт, до зубів озброєний технікою... Але й та контрсила, контрреволюційна своєю суттю сила, випустила проти них усю свою зброю... Саботаж, шкідництво захowане й очевидне, гальмування темпів, зрив заготівель, агітація через своїх агентів серед неорганізованого населення.

Він навіть простяг руку, щоб захиститися від цієї безсилої армії паразитів, які, проте, можуть гостро жалити...

Для них усі засоби добрі:

— Від звичайного вбивства до складних, часто математичних розрахунків на загальмування, що може зірвати справу...

— Фронт з усіх боків...

На його тонкім надхненім обличчі, наче брижі, майнуло зворушення, сховалося, уступивши місце рішучому й спокійному виразу. Тепер він цілком усвідомив, що й в їх установі деяка загаяність з виконанням пляну не від лінощів, і це свідчить, що ворог розпочав свою діяльність.

Хоч як дивно, але тягар, що з самісінького ранку гнітив, зник і його непереборно потягло до цигарки... А це для нього значило, що організм у добрім стані.

Узявши цигарку, він методично запалив її, розсіяно дивлячися на запалений сірник. Підійшов до піяніно.

Колись учився він у консерваторії і досі ще любив і концерти, і своє піяніно, відпочиваючи біля нього від своїх дум та від фізичної втоми.

Знання, ерудиція робили його в товаристві не тільки приємним, а й незамінним співбесідником. В кожнім товаристві був він своїм і в цьому допомагав йому його багатоґранний життєвий досвід. Із злиднів артистичної богеми — в блискучі офіцери, із вогких, брудних підвалів на паркет дворянських зібрань, від нафарбованих, жалюгідних дешевих повій — до напудрених, напіводягнених, принадних, але дорогих жінок півсвіту. Йому стало душно в цім світі паркетного льйокайства та прислужництва, інтриґ і вислуги, він задихувався серед цього розкладеного гнилого суспільства. Врятувала війна. Його врятувала війна від передчасного маразму і остаточного занепаду в цім загнилім суспільнім болоті. Він поїхав на фронт, до шанців, де серед нестатків та примітивної салдатської психології він вперше впізнав чари природи та звичайної людини, любов до життя і радість у зненависті до всіх, хто посилав на смерть це гарматне м'ясо. Природньо, що потім, коли ґвинтівки вернули до тилу, він був у перших лавах і підчас громадянської війни об'їздив усеньку Україну.

Але йому не вдалося заглибитися в музику—різкий вхідний дзвоник одразу увірвав йому настрій.

До кімнати увійшов захеканий Павло.

— А я до вас, товаришу Бірс. Страшенно поспішав, боявся, що не застану.

— Ну от... Знову інтернаціональна бриґада.

Хоч Бірс сказав це без іронічного натиску, та Павло відразу образився.

— Не гарно, товаришу Бірс. Справа великої політичної ваги, так би мовити, зв'язок з пролетаріятом усіх країн. Пропаґанда ідеї нашого соціялістичного будівництва, об'єднання, так би мовити, сил у міжнародньому маштабі...

— Mi ne volas, kamarado, ofendi vin. Pardonu [1])—лукаво всміхнувся Бірс, побачивши розгубленість одразу занімілого Павла.

— Як, ви estas esperantisto... Kamarado, ĉi-tio estas bonege... Tre bonege [2]) і ви досі мовчали!

— Мене ніхто не питав, Павло, та й признаюся за роботою зовсім забув, що ваша інтернаціональна бригада для зв'язку обрала офіційну мову — есперанто [3]).

— Ще ні, але вже є розпорядження з приводу цього від ЦК ЛКСМУ, та ще надто поволі здійснюється воно.

— Саме життя здійснить його, Павло... А тепер кажіть по що прийшли...

— Та по вас же. Хочу проводити вас на зібрання.

— Виходить, отже, що хоч так, куме, сядь, хоч так сядь, а все сядь... Звідки в вас таке завзяття? Ви, як мені здається, ще й фотографією цікавитеся?

— Атож... А от, погляньте, лист від Гуандунського комсомолу з Китаю, а ось від Амендорфського з Німеччини та з Альжіру... і Павло витяг з кишені та гордовито показав перелічені листи Бірсові.

---

[1]) Я не хотів, товаришу, образити вас... пробачте.

[2]) ... есперантист... товаришу, це здорово... дуже гарно...

[3]) Есперанто—міжнароднья мова, що протягом 40 років свого існування (1887 рік) надзвичайно поширилася в цілому світі, особливо серед робітничих організацій. Має колосальну літературу, перекладну і оригінальну, Цією мовою видається близько 300 газет та журналів. Багато солідних видавництв, як Ашет — у Парижі і Рудольф Мосе—в Берліні—видають книги цією мовою. У нашому Союзі пропаґанду та вивчення мови провадить комсомол та різні профспілкові організації. Вивчити мову легко. Граматика надзвичайно проста, типом своїм ця мова аглутинативної типології з погляду „яфетичної теорії" професора Мара. В есперанто всі частини мови, всі її поєднання є самостійні і цілком повноправні слова, що з'єднюються між собою силою „соціяльної" потреби і при тому без будь-якого ущербу для своєї самостійности та свого рівноправства. В порівненні з натуральними аглутинативними мовами, есперанто становить діялектичний стрібок угору. Про есперанто багато видано книг ГИЗ'ом та особливо видавництвом „Союза есперантистов советских республик".

— Здорово, Павло... — здивувався Бірс — і це ви самі налагодили листування?

— За допомогою „Комсомольця" спочатку, а тепер сам... Пишу вже без допомоги... От балакати слабенько вмію, а писати нічого... Призвичаюся.

— Ну, пішли, Павло, nur unu kondiĉo, kamarado. Mi ne povas resti en redakcio pli longe ol duonhoron [1]).

— Та нічого, і півгодинки не зле, товаришу Бірс.

В редакції в масовому відділі зібралося чимало народу.

Один із співробітників говорив широку промову про необхідність есперантської мови, пересипаючи свою промову цитатами із Леніна, підкріпляючи афоризмами Горького та Барбюса...

Бірс вийшов до коритару палити. Високий білявий чоловік любязно простяг йому свою цигарку, щоб припалити.

— Я теж втік... Хай без мене поговорять. Я люблю тільки практику, живу справу. А скажіть, ви як до мови? — і запитливо подивився на Бірса. Бірс прочитав в його очах певну призирливу перевагу. Перевагу над ним — інтелігентом, що втік із зборів бригади... Що відбуває повинність. Це його обурило.

— Vi estas metalisto, kamarado? [2])

— Ho, vi parolas esperante! [3]) — радісно відгукнувся білявий, і очі йому засяяли, надавши надзвичайної чарівности і надхненности його простому твердому обличчю.

— Kaj mi opinias: jen estas homo, kiu povas paroli angle, france, germane, sed, ve, li ne scias la internacion lingvon. La lingvon de grandega politika signifo. La lingvon de tutmonda proletaro. La lingvon de klasa interligo de diversnaciaj laboristoj [4]).

[1]) Тільки одна умова, товаришу, я не можу залишатися в редакції більше, ніж півгодини.

[2]) Ви металіст, товаришу?

[3]) О, ви балакаєте есперантською мовою?

[4]) А я гадав: ось людина, що може говорити англійською, французькою та німецькою мовами, та-ба не знає вона міжнародньої мови. Мови найбільшого політичного значіння. Мови всесвітнього пролетаріяту. Мови клясового зв'язку робітників різних національностей.

Білявий простяг руку і міцно стиснув Бірсову руку.

— Mi ĝojas! Pardonu mian eraron, kamarado! Mia nomo estas Ĉabaj! [1])

— Чабай? От несподіванка. Я — Бірс, ваш майбутній начальник. Це ж я маю передати вам свої справи.

— Ви — Бірс... — І Чабай ще раз стиснув йому руку.

— Ĉabaj, iru al mia logejo! Miriga afero! Kia ekstraordinara surprizo! [2])

І до Чабая підійшов невисокий комсомолець, прудкий, рішучий з замріяністю, що застигла йому в очах.

Поздоровкалися.

— Sendube, kamarado, ni iras kune! jam estas sepa horo! Horo kiam mi auskultas radio-paroladon de eksterlandaj kamaradoj... [3])

Бірс захоплений юнацьким завзяттям комсомольця, одразу згодився. Іти довелося недовго.

Комсомолець Яхонтів мешкав тут же, на Пушкінській. Його кімнатка ховалася майже під дахом, що було дуже зручно, коли доводилося виправляти антену.

Трилямповий приймач стояв на окремому столику. Навпроти — матрац, прикритий ковдрою, стояв на круглих низеньких колодках, так би мовити тахта.

Полиці з книжками, стіл для роботи, завалений журналами, книгами та зшитками, завершував дешеву обстанову.

Над радіоприймачем вісило три портрети — знаменитий трикутник всесвітнього пролетаріяту:

Теорія, практика, зв'язок...

Представники теорії та практики — Маркс і Ленін вісили вгорі, а нижче Заменгоф [4]), творець міжнародньої мови, зда-

[1]) Я радію. Пробачте мені помилку, товаришу. Моє прізвище Чабай.

[2]) Чабай, ходімо в моє лігво. Чудово! Яка надзвичайна несподіванка.

[3]) Звичайно, товаришу, ми йдемо разом. Вже сьома година. Час мого радіослухання закордонних товаришів.

[4]) Заменгоф Лазар Людвикович, автор міжнародньої мови „есперанто", народився в Білостоці 15/XII — 1859 року. Розв'язуванням про-

валося доповнював та закріплював собою досягнуте єднання всесвітнього пролетаріяту.

Бірс мимоволі замислився, розглядаючи портрет Заменгофа, дивуючись, що цей гуманіст міг створити надзвичайно міцну основу (систему) мови, що її, не зважаючи на всі сорокарічні спроби розбити, знищити, не могли реакційні наукові сили Европи. Мова перемогла всі їх кволі спроби загаяти зріст та розвиток її серед робітників, замінити її іншою, з їх погляду більш науковою системою... Та все було даремне. Нескладна мова есперанто, що її легко сприймали робітники, перемогла все. І нереальність, мрія Заменгофа втілилася в жорстоку дійсність для буржуазії.

Робітники всього світу мають можливість тепер сполучатися між собою без перекладачів, закріплюючи не тільки клясовий зв'язок, але й перетворюючи його в особистий людський зв'язок... Бірс полегшено зідхнув.

Не довго вже ждати того моменту, коли мова есперанто за прикладом з'їзду представників робітничих профспілок в Англії, що відбувся в Скарборо 1925 року, прийняв офіційну мову зв'язку всесвітнього пролетаріяту. Та у Скарборо були представники від $4^{1}/_{2}$ мільйонів організованих англійських робітників... А він, він же в минулому був один з найактивніших есперантистів, а за ці останні роки зовсім відстав від руху. Треба надолужити,— вирішив Бірс... Треба йти пліч-о-пліч з робітничою суспільністю...

— Ти знаєш, Чабаю, я вчора налагодив хвилю на 1756, слухаю та віри не йму... З рупора чую есперантську мову... І, розумієте, все так зрозуміло, наче б ти, або хто

блеми міжнародньої мови цікавився з юнацьких років. В 1876 р. був готовий перший проєкт. Остаточний проєкт мови опубліковано в 1887 р. Цей рік і вважається за перший рік існування мови. Все своє життя Заменгоф працював над створенням кадру есперантистів, над виданням літератури. Багато писав і перекладав. Його перу належать бездоганні переклади. „Гамлет" в його перекладі вважається за найкращий переклад у цілім світі серед усіх національних перекладів. Умер 14/IV — 1917 року.

інший з наших говорив... Та воно ж ясно... Наші професори не марксисти провалилися.

— А хіба у вас є сумнів, що коли по-есперантському говоритиме англієць, або француз, то ви не зрозумієте... Адже мова одна.

— Одна то вона одна... А все ж приємно було цього переконатися. Я ж уперше чув чужинця промовляти есперантською. Адже професор Томпсон у своїм творі запевняв, що кожна країна вимовлятиме слова з есперантської мови згідно з правилами вимови своєї мови.

Хутко говорив Яхонтів, не перестаючи налагоджувати приймача.

— А головне я вас покликав, бо промовець спеціяльно запросив слухати „радянських товаришів", але завтра... Це було дивно, бо ця фраза була вставлена в порожній фейлетон... Ну, ви сідайте, я зараз налагоджу...

Бірс і Чабай влаштувалися на матраці, приготувавшись слухати. Якесь радісне хвилювання та жвавість охопили Бірса, він почував себе молодим, посвіжилим, він був свій... Давно він цього не переживав, обертаючись серед кола радслужбовців.

— Kamaradoj, auskultu! [1]) — почулося голосно в кімнаті.

Яхонтів навпочіпки відійшов від приймача.

Ah, kie-vi?! Kaj kiu kisis manojn...
Kaj kien iris for la hinujano Li?
Verŝajne do, — Vin amis Koimbrano
Au persiano vin kisadas post foli'... [2])

Бірс зморщився... Ця пісенька Вертинського яскраво нагадала минуле життя, кокаїнову богему і разом з тим викликала одну з минулих сторінок... Кісейну панночку з пухлими устами... І він навіть не без задоволення, примруживши очі, слухав мельодію.

---

1) Товариші, слухайте.

2) Слова відомого романсу Вертинського: „Где вы теперь? Кто вам целует пальцы"...

En lasta foj'!.. Mi vidis vin gracia
Tra stratoj, ve, forportis vin auto'...
Mi pensas: jen, en kel' de Frisko dia
Violkolora negr' surmetas vin manto...

— Нічого казати — репертуарчик, — всміхнувся Чабай.— І звідки вони цю гнилизну витягли?

— Kamaradoj, почулося з гучномовця... La dua numero de programo estas fama romanco de Rajmond Schwarz „Sur la parizaj bulvardoj“. Ante la deklamado mi devos fari konferencon... Auskultu! [1]).

— Виключити хіба,— спитав невдоволеним тоном Яхонтов, і зробив крок до приймача.

— Чекай... Ми послухаємо... може він сьогодні щонебудь вставить.

— Kamaradoj el Unio, auskultu! Parolas numero 18765. Mi havas feliĉan okazon paroli internacilingve. Mi devas vin informi. Auskultu, kamaradoj! Atentu, Sovetio! Niaj faŝistoj sendis spionojn kaj agentojn en vian landon. Mi ekkonis ĉi-tion. Ili ĉasserĉas la inventon de via ingeniero - kemisto! Atentu! Gardu vin! [2]).

Усі троє, забувши про все, слухали цей надзвичайний конферанс, дружню передачу від одного з товаришів, від одного з мільйонів робітників, що поспішали повідомити їх про небезпеку... Бірсові малювалося чомусь молоде, палке, сміливе обличчя молодого есперантиста, що застерігав їх за тисячі верстов... „Хто він? Якої національности?“ Напружено думав Бірс, але не міг за акцентом визначити національність. Есперантські слова вимовлялися чітко й ясно і були

[1]) Товариші, другим номером програми буде знаменитий романс Раймонда Шварця „На паризьких бульварах“. Перед деклямацією я конферуватиму. Слухайте...

[2]) Товариші із Союзу, слухайте, говорить № 18765. Я маю щасливу нагоду говорити міжнародньою мовою. Я повинен вас повідомити. Слухайте, товариші... Слухай, країно рад. Наші фашисти послали шпигунів та агентів до вашої країни. Я про це дізнався. Вони женуться за винаходом вашого інженера - хеміка. Будьте уважні, стережіться.

справді інтернаціональні легкою для всіх країн вимовою. У вимові втрачалися всі особливості національної говірки.

— Estu pretaj batali kontrau ili! Gardu vin, kamaradoj! La nomo le l'ingenerio estas Bo...[1])

Бірс застиг на місці і пучки його вп'ялися в матрац. Він навіть піддався вперед.

Замість закінчення речення з радіо - приймача почувся різкий постріл... неначе впало тіло... стогін, галас...

І все замовкло...

Протягом моменту ніхто не ворухнувся... Потім одразу всі вскочили і кинулися до апарату.

Але більше нічого не було чутно, очевидно, станція виключилась.

Переглянулися.

Чабай, зблідши від хвилювання, тихо вимовив:

— Ще одним товаришем менше.

— Чому?.. Ти гадаєш, його забито?..— вихватилося у Яхонтова.— Мені не віриться. Не може бути.

— Ні,— твердо сказав Бірс.— Це схоже на правду. Чабай, ти ідеш?— чомусь перейшовши на „ти“, сказав Бірс.

Обидва вийшли.

Пару кварталів пройшли мовчки. Забалакали тільки тоді, коли почали прощатись.

— Чому ти гадаєш, що це правда?— спитав Чабай.

— Чабаю, в нашій установі є один з найкращих інженерів - хеміків...

— Так, розумію... І ти гадаєш?

— Гадаю... Ще й раніше про це гадав.

— Як його звати?

— Борц...

І, вимовивши це прізвище, Бірс здригнувся; „lia nomo estas Bo...“ знову згадалось йому і його пройняло холодком.

[1]) Будьте готові до боротьби з ними. Пильнуйте, товариші. Прізвище інженера Бо...

— Шкода, що не встиг той товариш закінчити прізвище.

— Однаково, він вимагав уваги... Хай навіть не на нього полюватимуть, нам, Чабаю, треба слідкувати.

— Вірно, треба...— задумливо сказав Чабай. — А це добре, що я в тебе вчитимуся. А все таки чи не піти заявити до ДПУ?

— А що ми скажемо? Адже, напевне, вони й без нас чули і вже вжили своїх заходів...

— Може воно й так, але в усякім разі, ти, Бірс, нікому ні слова про це, а я поверну до Яхонтова. Хай помовчить.

— Bone!..[1])

— ĝis revido...[2])

і розійшлися...

РОЗДІЛ III

ДВА ГАЗЕТНІ РЯДКИ

Бірс, збентежений вбивством невідомого товариша, вбивством, що сталося майже в його присутності, прийшовши сповнений емоцій додому, сів за піянино й почав грати „Реквієм“ Моцарта.

Могутні згуки настільки оволоділи ним, що він не чув, як двері відчинилися і до кімнати увійшов невисокий, досить кремезний чоловік. Це був Шведов, помнач оперативної частини міськрозшуку. В цивільному строї він схожий був на обивателя і тільки його жваві, пронизливі очі, що швидко окинули кімнату професійним поглядом, руйнували одразу цю ілюзію.

Шведов поклав руку Бірсові на плече.

— Бірс!

Той повернувся і майже з хвилину дивився на Шведова, не бачачи його.

— Бірс! Що з тобою? Опам'ятайся.

[1]) Гаразд!

[2]) До побачення.

Очі Бірса знову оживилися і він, впізнавши Шведова, радісно вскочив.

— Шведов, голубе!.. Я тебе не бачив цілий...

— Тихше, Альфреде. Сусіди вдома? — І Шведов підозріло позирнув на двері.

— Та чорт їх зна,— безтурботно вигукнув Бірс і одразу ж осікся, побачивши погляд друга. — Я піду подивлюся.

— Ну, цього не треба.— І Шведов, сівши на канапу, запросив Альфреда сісти поруч.

— Ти знаєш, друже, я сьогодні відчував...

— Облишмо твої почуття,— досить різко сказав Шведов.— Я прийшов тобі сказати, що мене вб'ють...

— Що?!! Що за дурниці ти кажеш...

— Кинь базікати, Альфреде, я правду говорю. За мною стежать. Але це дрібниці... Головне мене обурює те, що цим вони можуть зірвати розпочату роботу... Сказати своїм про підозріння — сміятимуться... Вирішив з тобою поговорити.

Шведов раптом одразу замовк і нерухомим поглядом вдивлявся в двері.

У Альфреда наче мороз по спині пройшовся від цього напруженого вичікувального погляду.

Міцно стиснувши йому руку, Шведов уважно зазирнув Бірсові у вічі.

— Так, друже, це вірно, не хвилюйся, ще не сьогодні. В моїй роботі, Альфреде, можна кожної хвилини чекати кулі.

Шведов знову замовк, потомлено схилив голову, сперся на спинку канапи і завмер. Очі, підведені синцями від утоми. стулилися і Шведов міцно одразу ж заснув.

Бірс не ворухнувся, боючися порушити цей коротенький момент відпочинку. Сутінки оволодівали кімнатою, надаючи меблям трохи неясного хвилюючого вигляду. В далені глухо грюкнули вхідні двері, почувся сміх і кроки, і знову все стихло.

— Отож, зрозумів, друже,—несподівано заговорив знову Шведов, продовжуючи розмову, наче вона і не припинялася.— Зрозумів? А тепер я тобі дам загадку. Здається, ти аматор вікторин та кросвордів. Ну-бо відгадай.— І Шведов

роблено всміхнувшись, простяг Бірсові газету. — Там два рядки підкреслено, спробуй но їх прочитати. Не зараз, — спинив його Шведов, — встигнеш опісля.

Бірс хитнув головою на знак згоди, пильно ховаючи газету до кешені.

— Та все ж, Борисе, що то за загадка?

— Друкарська помилка, так би мовити, коректорів недогляд. Ну, лишень ходімо, вип'ємо чаю.

— Гаразд.

Годині об одинадцятій, вийшовши з кав'ярні, довго не могли розійтися. Обидва навперейми частували одне одного різними воєнними епізодами. Хто з учасників громадянської війни не переживав цього почуття повного глибокого зворушення перед минулими величними днями, коли навіть деталь повсякденного бойового життя була надзвичайно дорога. Ця розмова зігрівала, більш того — ще дужче з'єднувала їх.

— А пам'ятаєш . . . — і не встигав один договорити, як другий перебивав його словами:

— А пам'ятаєш . . .

Нарешті, попрощалися і розійшлися.

Спіткнувшись з п'яною трійкою — двоє чоловіків і жінка, Бірс, досадливо зморщившись, дав їм пройти.

Ця зустріч вивела його із спогадів.

Зупинився біля вітрини видавництва і задивився на обкладинки книжкові. Потім, згадавши за газету, витяг її і, перегорнувши, побачив в останній колонці підкреслені рядки. Почав читати і здригнувся, побачивши незрозумілий набір літер. З першого погляду вони здавалися коректурною помилкою.

еннє	будують електростанцію, радіостанцію
тиви	знйркчм зпґрлауоощяз псрхк шфмгяд
оція	взйд звчсзмж пп утлаерюл (5) кгйрц
трив	із зруйнованої церкви школу - семирічку

І він одразу пригадав, як на фронті в штабі іноді доводилося розшифровувати різні перехоплені документи, але тоді була війна, тоді інша справа, та . . . і він затремтів, згадавши і радіо - повідомлення невідомого і свою думку про те, що тепер фронт з усіх боків.

— П'ять, — машинально голосно вимовив він, акуратно складаючи газету, і, озирнувшись, побачив спрямований на нього погляд жінки, що стояла майже поряд його. Це, очевидно, була звичайна повія, що в кожному встрічному мужчині шукала покупця.

— Ходімо, любенький, — глухо прошепотіла вона, ковтаючи слину, неначе їй важко було це вимовити.

Бірс відмовно хитнув головою і хутко відійшов.

Весь час він підганяв візника, обіцяючи велику прибавку, і хоча візник мчав, не уступаючи в швидкості автобусам, йому здавалося все ж таки, що темп повільний.

„П'ять . . ." ритмічно вибивали колеса.

— П'ять . . . шепотів він. І пятірка, взята в дужки, розпливалась і крізь неї проступали якісь темні обриси портретів.

„Шифр, таємничий лист. Не важко винайти шифр, а важче розшифрувати написане. Ще Светоній в своїх записах про Цезаря згадує шифр великого полководця. Отже, з історії ми маємо дуже простий цезарів шифр . . . Його метода полягала в тому, що він писав четверту літеру замість потрібної, наприклад, „д" замість „а". В результаті — незрозумілий набір літер, що було незручно читати. Мабуть, чи й ці газетні рядки написано за цим найпростішим принципом. Ці рядки, загублені в газеті, не кидаються у вічі і інформують, кого слід. А такий спосіб через газету чи не найкращий і непомітний.

— Стривай, — закричав голосно Бірс, — приїхали!

Розплатившись і вислухавши сентенції з приводу дорожнечі на овес, він піднявся до себе на 3-й поверх.

З квартири долинало хрипіння мікрофону, з фокстротними мельодіями.

— В головбуха вечірка,— подумав Бірс, відчиняючи двері.

В коритар було чутно танки, сміх і дзвін бокалів. Бірс шугнув до себе, і тільки опинившись в кімнаті, полегшено зідхнув, уникнувши зустрічі з головбухом, що напевне затяг би його до себе.

Кинувши кашкета на канапу, Бірс сів і почав розшифровувати.

Спочатку написав абетку:

А	Д	И	Л	Р	Х	Ю
Б	Е	І	М	С	Ц	Я
В	Є	Ї	Н	Т	Ч	Ь
Г	Ж	Й	О	У	Ш	
Ґ	З	К	П	Ф	Щ	

„Тут стоїть п'ять, можливо, це ключ — п'ята літера. А ну подивимося". І Бірс, згадуючи афоризми Цезаря, поквапливо підставив п'яті літери в першому складі. Вийшло:

шифр — з - н - й - р - к - ч - м
розшифровка — й - с - н - ф - о - я - р.

— Ну й дурниці,— розсердився Бірс,— якого біса тут цезарів шифр. Подумать тільки, наша доба і раптом — Цезар. Це треба, щоб голова зовсім замакітрилася.— Але все таки він уперто почав підставляти літери спочатку другі, потім треті, аж до дев'ятої. Та тільки в останнє слово.

Коли ж поглянув на розв'язання своє, то від незрозумілих слів навіть почервонів од люти. Прочитав їх голосно. Чудно й глухо неслися в повітрі кумедні слова:

— Лґксч, мдлтш, немущ оєнфю, пжохя, рзпць, сирча, тісшб..

— Diablo min prenu! [1]), — несподівано для себе вилаявся по-есперантському і розсміявся, помітивши це. Це розрядило напруження, він підвівся. Взяв з полиці якийсь англійський журнал і ліг на канапу.

— До біса Цезаря. Почитаю краще добродійних англійців.

---

[1]) Чорт візьми!

РОЗДІЛ IV

„THE CENTURY"

„Mg opfoigfavg fqq lmoq hi my qgbi cgr".
(Шифрований лист Шевальє де - Роґан з Бастилії в 1674 р.).

Перегорнув сторінки романа Локка „Стелла-Марі", вже давно читані, ліниво подивився на обкладинку.

— The Century 1912 Novembre.

Потомлено позіхнув і думаючи про криптограму, почав продивлятися наголовки нарисів та оповідань.

— Біографія принца де-Роґан... Ага... І він почав жадібно читати блискучий нарис, що малює сповнене воєнних та романтичних пригод принцеве життя.

Та все ж не читалося якось.

Спробував був перекладати голосно, думаючи, що це швидше наблизить сон...

„... І програв Шевальє де - Роґан молодому королев Людовику XIV—700 або 800 злотих луї. Король зрікся їх взяти, кажучи, що грошей в нього вистачить. Тоді Шевальє де - Роґан викинув золото у вікно, кажучи: — Сер, в такім разі хай вони будуть нічиї.

Ображений Людовик XIV затаїв у собі недоброзичливість до принця, а герцог Мазаріні ще більше розпалив огонь, сказавши королеві:

— Сер, Шевальє де-Роґан грає ролю короля, а ви, сер, ролю Шевальє де-Роґан".

— Здорово, — зацікавлено промовив Бірс і почав читати цікаві сторінки про воєнні подвиги Шевальє де-Рогана. Майнув бій при Арасі в 1654 р., змінившись чудовою облогою Лідреуші 1665 року, що в свою чергу змінилося фляндрською кампанією 1667 року.

Як у калейдоскопі змінялися блискучі імена діячів за часів розквіту Франції.

Прочитавши ще пару анекдотів, що втратили протягом сторіч свій своєрідний смак, Бірс позіхнув, і, повернувшись на бік, одразу ж заснув.

А вранці, підходячи до Держпрому, він уже не милувався, як раніше, його величними обрисами. Думка про фронт з усіх боків наче відрізала його від зовнішніх вражінь. Дотик з комсомольською молоддю, зустріч з Чабаєм ніби викреслили раптом його попереднє життя, життя ділового чиновника.

Він зморщився від цієї думки, але безжалісно згодився з нею... Так, він був відданий виконливий чиновник, але чиновник, що часом нудьгує від своєї роботи та від численної кількости паперів.

Сьогодні він бачить усе в іншім вигляді. І кожний папірець придбав певної ваги, певної значливости. Люди стали інші, наче він заглянув кожному в душу, і тепер усі співробітники, що раніше зливалися в одну загальну масу, тепер розпалися на групи: відданих, шкідних і чиновників, що тягнуть свою лямку.

У себе на столі він побачив серед чималої кореспонденції кілька есперантських журналів.

„Все Павло", — промайнула думка, і він зацікавлено взяв один літографований номер.

— Pek („Proleta esperanta korespondanto") [1]... Цікаво. Комуністичний орган, — трохи здивовано голосно вимовив він, швидко перегортаючи журнал... Інформації з усіх країн; деякі нотатки сповнені були фактів із країн білого терору.

[1]) Пролетарське есперантське кореспондування. Ротатований журнал за зразком телеграм ТАРС і РОСТА. Видає група комуністів у Ляйпцизі. Всі революційні газети та журнали передруковують із нього.

Непомітно для себе він заглибився в розглядання. „Sennaciulo" „La nova epoko", „japana esperantisto [1]) та інших журналів.

Але схопився і відклав журнали в бік, узявшись за біжучу роботу.

— Kamarado Birs, — несподівано заговорив Павло, підійшовши з паперами, — mi kun ĝojo, eksciis ke via helpanto estas ankaŭ esperantisto. Mi lin vidis vespere en Internacia brigado [2]).

— Jes mi sciis... Hieraŭ ni konatiĝis. Li jam venis? [3]).

— Jes. Li paroladas kun nia ĉefo [4]).

— Dankon por revuoj. Kion vi legas esperante. Paŭlo? [5]).

— „La ŝtato kaj revolucio" [6])

— Як... здивувався Бірс, — verkoj de Lenin jam estas esperantigitaj [7])

— Je vin interesas libro, mi ĝin alportas al vi [8]).

— Poste! [9])

Бірс усміхнувся, заглянувши в очі Павлові, де відбивалась непереможна впевненість, що він занятий важливою відповідальною та потрібною справою.

— Ти мені покажеш все листування... І додав. — Ти мене цілком з'агітував...

[1]) „Безнаціональник" — вид. в Ляйпцизі офіційний орган єдиного фронту революційних есперантистів, об'єднаних в товариство „Безнаціональне всесвітнє товариство". (Sat). „Нова епоха" того ж таки товариства — літературно-науково-педагогічний журнал. Видається в Парижі. „Японський есперантист", японською та есперантською мовою, видається в Токіо.

[2]) Товаришу Бірс, я з радістю дізнався, що ваш помічник також есперантист, я бачив його вчора ввечері в інтернаціональній бригаді.

[3]) Так, я знаю... Ми вчора познайомилися. Він уже прийшов?

[4]) Так, він розмовляє з нашим головою.

[5]) Дякую за журнали. Що ви читаєте по-есперантському, Павло?

[6]) „Держава та революція".

[7]) О, вже Ленінові твори перекладено на есперанто?

[8]) Якщо вас цікавить книга, я її принесу.

[9]) Потім...

І, взявши тектуру для докладу, він пішов до голови.

„Що для нас—інтелігентів есперанто? Іграшка, забавка, розвага, а що найбільше—засіб одержати ті чи інші матеріяли, потрібні в роботі... І тільки вони — комсомольська та робітнича молодь—практично розв'язали питання великої політичної ваги, не чекаючи, поки зверху його введуть. Єднання робітників усіх країн стихійно зростає, всупереч всяким перешкодам, перепонам, створюваним буржуазією та її вченими, щоб вирвати від маси засоби сполучення, пропаґуючи міжнародні мови, які майже не можуть оволодіти мало підготовлені робітники...“

— Одначе, я роблюся адептом, — резюмував Бірс.

До вечора ламав він голову над розшифруванням криптограми та нічого не виходило. Іншим разом він кинув би цю роботу, але думка за забитого товариша-есперантиста, що самовіддано застерігав радіом про небезпеку, не виходила йому з голови.

„Kamaradoj, auskultu!“, здавалося йому, кричали з усіх країн світу. — „Ми за вас, ми за вашу країну рад, ми не дозволимо накласти на неї руку. Ми зірвемо воєнні готування, ми запобігнемо шпиґунським замахам“.

— Kamaradoj auskultu! ili ĉeserĉas la inventon de via ingeniero kemiisto! Gardu vin! Atentu! [1]), здавалося звучало в його вухах.

— Gardu [2])—голосно повторював Бірс і з досадою відштовхнув від себе виписані аркушики зі спробою застосувати методу Бекона...

— Може пощастило Шведову, — і він зняв телефонну рурку.

Станція не квапилася відповідати, і Бірс, нервуючи, змушений був слухати радіо-концерт. Розлютувавшись, кинув він рурку, потім він знову зняв і, нарешті, по кількох хвилинах почув відповідь станції.

— Дайте 10-57.

---

[1]) Товариші, слухайте. Вони женуться за винаходом вашого інженера-хеміка. Стережіться! Будьте уважні!

[2]) Стережіться!

Шведов не відповідав. Далеке гудіння мікрофону викликало, крім звичайної нетерплячки, ще й острах і Бірс відчув неспокій; нервовість Шведова, радіо-повідомлення і газетна криптограма—все це нервувало. Він наче чув шепотіння Шведова: „Мене вб'ють“.

Годинник вибивав восьму годину...

— Вісім годин... Він повинен бути вдома. А що, коли?..

Нервово поклавши рурку, Бірс схопив зі столу англійський журнал „The century“ і, взявши кепку, вискочив з кімнати.

Сьогодні все здавалося чудним і незвичайним, і навіть сходи великого будинку, загалом не дуже людні, здавалися порожніми.

Цей новопобудований будинок з окремих квартир здавався тихим, нудним, мовчазним для людини, що звикла до гуртожитків, населених сотнями родин. У цім будинкові Шведов займав квартиру з двох кімнат, але мешкав тут цілком самітньо.

Бірс у мить опинився нагорі...

Глухо продзвенів дзвоник.

Почекавши з хвилину, Бірс знову простяг руку до дзвоника і тільки тепер помітив, що двері не були замкнені.

Хутко увійшов.

Вузький, темний коритар впирався просто в спальню Шведова, ліворуч були двері до кабінету, праворуч—до кухні та ванної. Із спальні крізь щілину трохи відчинених дверей світла смужка перетинала долівку.

— Шведов, — стиха гукнув Бірс,— Шведов!

Не діставши відповіді і невільно спинивши подих, Бірс увійшов до спальні.

Долі, впавши головою на килимок, що лежав перед ліжком, лежав Шведов. По його сорочці ще розповзалася темно-багрова пляма.

Бірс не зміг зсунути ноги, що одразу стали важкими, і стояв мовчки, дивлячись на забитого.

Обличчя Шведова з одним напіврозтуленим оком було спокійне. По всьому було видно, що його забито несподівано.

— Шведов...—прошепотів Бірс і, зламавши своє заціпіпіння, підскочив до забитого, підвів голову, але одразу з жахом випустив її, і вона, глухо стукнувшись об підлогу, впала на килим.

Глухий стук не викликав остраху, але якось підстьобнув Бірса. Він відсахнувся й вскочив.

— Руки вгору!

Повернувся. На нього дивилися дула двох револьверів.

Бірс здриґнувся і знову подивився на труп Шведова. І йому здалося, що напівроззплющене око трупа підморгнуло. Ні, це був тільки відблиск світла, або гра розладненої уяви.

— Руки догори,—почув він вдруге наказ, але й цього разу не підняв рук, а тільки подивився на міліціонерів.

— Це не я вбив.

— Там розберуть.

— Веди його до району.

Бірс хотів був сказати, що він близький друг забитого, та навіщо, аджеж це не допоможе. Ще раз поглянув він, прощаючись, на Шведова, і подався до виходу. Його спокій дратував міліціонера і той час від часу ніби випадково штовхав Бірса ноганом у спину.

Другий міліціонер залишився в квартирі.

В каррозшукові Бірс зрікся відповідати вартовому і його відправили в нижній коритар до окремої камери.

Перевірка тільки но кінчилася, коли Бірса підвели до камери.

— Браток, — почув він із сусідньої камери голос, — а чи не поміняємося ми з тобою місцями, камерами значить?

Бірс зупинився й запитливо подивився на конвойного.

— Можна?

— Дозволь, Петренко, йому однаково, де сидіти, а мені зручніше буде.

Конвойний відімкнув камеру, випустив заарештованого міліціонера. Бачачи Бірсове здивовання, той засміявся.

— Отож заарештували мене на два дні, проштрафився. А тебе за віщо?

Бірс, не відповідаючи, мовчки війшов до камери.

— Ач, пихатий, за віщо його посадовили?

— Шведова забив.

— Шведова? От гадюка.

І Бірс почув круту лайку.

Він залишився на самоті...

Байдужість, що охопила його в перший момент, зникла, уступаючи місце тривозі та турботам, не за себе, ні, за справу... Два вбивства. Він порівняв їх, він інстинктивно зв'язав уже їх в одне ціле. Їх уже немає, щоб не заважали полювати на винахід інженера-хеміка...

— І цей хемік — їх інженер Борц...

Він розумів, що надто сміливо розв'язує завдання із стількома невідомими, та заспокоював себе думкою, що розв'язання аджеж апріорне...

Подивився на двері. Звичаїні замкнені двері видавались йому безглуздям... Він сидить тоді, коли, можливо, там ті починають свій наступ... Заскреготів від досади зубами... Встав і знову сів.

— Не буду думати.

Вийняв журнал і знову почав перекладати текст, щоб відігнати від себе всякі думки.

„... Шевальє де-Роґана посадовлено в Бастилію 1674 року. Багато його друзів-змовників, боючися, що він може їх зрадити, переслали йому записку через абата-духівника, пропонуючи свої послуги. Лист був сповнений турбот за нього, але Шевальє де-Роґан знав ціну цієї відданости. Всміхнувшись, він передав відповідь абатові: „mg opfoigfavg fqq lmok hi my qgbi cqr“.

Цієї записки не могли прочитати друзі і вона ще досі є таємницею, ключ від якої поніс із собою в домовину Шевальє де-Роган“.

— І тут шифр, — мало не закричав Бірс. — Щастить же мені. — І він ще з більшим захопленням почав перекладати далі. Він навіть озброївся олівцем, щоб попідкреслювати важливі місця.

„... Його засуджено до смертної кари. Останні слова Шевальє де-Рогана перед тим, як поклав він голову під сокіру, були: „Le prisonnier est mort; il n'a rien dit“. [1])

— „Le prisonnier est mort“, — голосно повторив Бірс і замислився.

Він яскраво уявив собі цю непереможену гордість де-Рогана, що закінчив своє життя гідно й красиво та залишив друзям своїм останні слова про те, щоб вони не турбувалися — він їх не виказав.

— „Le prisonnier!“ чортяка. Це ключ.

І Бірс гарячково почав писати на берегах книги:

mg	opfoivgfavg	fqq	lmok	hi	my	qgbi	cgr
le	prisonnier	est	mort	il	n'a	rien	dit

Він дуже схвилювався, коли побачив, що літера в літеру, слово в слово збігаються обидва речення. Справа була тільки в методі шифру. Негайно ж на берегах книги він написав французьку абетку.

a	g	n	t	z
b	h	o	u	
c	i	p	v	
d	k	q	w	
e	l	r	x	
f	m	s	y	

[1]) „В'язень умер: він нічого не сказав“.

Першою літерою після „l“ опинилася “m“ шифру. Друга літера „g“ опинилась другою після „e“. „O“ знову першою, і він гарячково написав:

l	e	p	r	i	s	o	n	n	i	e	r
m	f	o	q	h	r	n	m	m	h	d	q
	g		p	g	q	m	l	l	g	c	p
				f	p	l	k	k	f	b	o
					o	k	i	i	e	a	n
						i	h	h	d	z	m
							g	g	c	y	l
								f	b	x	k
									a	w	i
										v	h
											g

Ключ знайдено. В перший момент Бірс не тямив себе від радости. Він відшукав методу шифру де-Рогана, що дав і завдання і ключ до розв'язання, яким ніхто не догадався скористуватися.

„А як просто, надзвичайно просто“, — і Бірс відчув гордість і задоволення, що він один з перших догадався порівняти тексти й знайти методу шифрування.

— Заарештований 25, виходь!

— Не заважайте, — вирвалося у Бірса, — занят...

— Кажуть тобі, виходь, чудний, тебе звільняють.

— Що? звільняють?!

— Так. Вартовий наказав тебе випустити. Іди, кажуть тобі. Звільни № 25.

Бірс знизав плечима і вийшов з камери.

Ідучи слідом за простацьким конвойним, він намагався йти однаковим з ним кроком, за звичкою, що залишилася ще в нього від військової муштри. І тут же збагнув, що його звільняють помилково замість заарештованого міліціонера, що обмінявся з ним камерами.

— Ну, це зараз вияснить... Він нікого не хоче підводити, але думка, що з цього випадку треба скористуватись, наче обпалила його свідомість. Діяти без загайки. Але це

ще більше обвинуватить його в убивстві. Хай так! Хай. Він почне діяти!

У вартовій кімнаті нікого не було.

— Почекай,—сказав конвойний,—зразу пустять, — вийняв цигарки і запропонував Бірсові.

Бірс поглянув на конвойного.

— Дякую, ну я піду.

— Стривай, встигнеш, треба ж документи одержати.

— По документи прийду завтра, — спокійним голосом сказав Бірс і, хутко розчинивши двері, вийшов з кімнати.

— Постій, ач як квапиться, — засміявся конвойний, вибігаючи слідом за ним.

Але Бірс не чекав на нього. Швидко пройшовши кілька кроків, він завернув у завулок і кінувся тікати.

РОЗДІЛ V

КЛЮЧ ШЕВАЛЬЄ ДЕ-РОГАНА

Багато попередумав Бірс, тиняючись по вулицях, поки не дійшов висновку, що для нього все склалося дуже вдало. Він невідомий. Міліція не знає його і, можливо, навіть не встигла запам'ятати обличчя. Та, не зважаючи на радість, йому ніяково стало за міліцію. Невже так легко можна втекти з каррозшуку. Намагався пригадати подібні історії та не міг, і це його вельми потішило.

Очевидно, те, що трапилося з ним, — це просто виняток. Він готовий до боротьби... Готовий...

Його пучки міцно стиснулися в кулак і, помітивши це, він усміхнувся.

Як дивно, він, що прагнув всіма силами зробитися борцем за свою країну, з перших же кроків став на нелеґальний ґрунт. Та може це краще? — вирішив Бірс.

— Хай він впав у підозріння, та це нічого. Він про все заявить до ДПУ — і про свої здогади, і про ключ, а тоді...

— Тоді й будемо думати, а тепер мені треба перевдягтися.—І безтурботно спрямував до себе.

Проходячи Пушкінською, він згадав Яхонтова і відчув непереборне бажання зайти до нього.

— Може він ще не спить.

Яхонтів не спав, він зустрів Бірса лихоманним поглядом.

— Kamarado! La ondo 1756 silentas. Certe mia nekonata parolanto estas mortigita. [1])

— Kun granda malĝojo, mi ankaŭ opinias ĉi ĉion. [2])

І Бірс, підійшовши до столу, захотів тут же негайно на місці вжити шифр де-Рогана до газетної криптограми.

— Ĉu mi povas labori ĉe vi, kamarado. [3])

— Bonvolu... [4])

Бірс тільки в умі прикинув розшифровку за ключем де-Рогана і побачив, що криптограма легко розв'язується.

Газетні рядки були написані цим шрифтом...

Бірс, забув про все, поглибився в роботу, не помічаючи того, що Яхонтів, випадково підійшовши до столу по ножик, так і залишився, гарячково стежачи за пером Бірса.

Із задоволенням і разом з тим не довіряючи собі, Бірс дивився на трикутники слів:

з н й р к ч м
м ї п й ц л
і о ї х к
н і ф й
и у ї
т і
и

з п ґ р л а у о щ я з
о г п к ь т н ш ю ж
в о й я с м ч щ є
н ї ю р л ц ш е
і щ п к х ч д
ш о й ф ц ґ
н ї у х г
і т ф в
с у б
т а
ь

п с р х к
р п ф й
о у ї
т і
и

---

1) Товаришу, Хвиля 1756 мовчить. Певне, мого незнайомого промовця забито.

2) З великим сумом я також припускаю це.

3) Я можу попрацювати у вас, товаришу?

4) Будь ласка.

А потім твердо написав текст: „Змінити зовнішність проти шукача. Вжив заходів. Поспішайте (5) Квінт“.

Ще раз прочитав і в словах „вжив заходів“ ясно уявив груп Шведова з багровою плямою на сорочці.

— Це вони... Вони... — тремтливим голосом вимовив Яхонтов.

Бірс ускочив і пильно подивився на нього.

— Ви все прочитали?

— Kamarado, mi estas junkomunisto. Mi estonta membro de partio [1]) — з гідністю вимовив Яхонтів. — Що ви хочете зробити?

Бірс опам'ятався. Хіба може цей одвертий погляд брехати, хіба ж можна його прирахувати до ворогів... Його — комсомольця ударної бриґади...

Бірс міцно стиснув йому руку.

— Сідаймо... Я вам усе розповім.

Яхонтів нервово прослухав оповідання, намагаючись часом вставити свої репліки. Він був захоплений всією пригодою.

Бірс закінчив і потомлено запалив цигарку.

— От і все...

— Що ж гадаєте ви почати?

— Ясно. Треба піти до ДПУ і про все заявити.

— Ні, не вірно, не вірно, камарадо. Які у вас докази, крім слів? На кого маєте ви підозріння?.. Ні на кого. Вигадана, надумана казка, щоб вигородити себе від винувачення у вбивстві... Не більше... А цим самим ми можемо навести їх на неправильний слід. Вас заарештують, ми прогаємо час і, можливо, тоді вже буде пізно. А ми повинні не заважати ДПУ, а по справжньому допомогти.

— Та що ж робить?

— Що? Працювати. Шукати, виявити поперше вбивцю Шведова, подруге — охоронити проєкт нашого інженера... Розказати про все це ніколи не буде пізно. Я в вашім розпорядженні. Я робитиму все, що завгодно... Що треба... Що буде потрібно.

Бірс задумливо вертів у руках папірець з розв'язанням.

Молодий запал Яхонтова, його певність, що він невинний, з перших же слів зворушили його і сповнили його енергією та молодістю...

— Ну, камарадо,... відповідайте...

Бірс запалив аркушик і кинув його долі догаряти. Чітко вимовив:

— Jen mia respondo!.. [1])

РОЗДІЛ VI

ЗБІГОВИСЬКО ЧИ...

Чабай за згодою голови почав знайомитися з роботою різних відділів, але головна мета його була, насамперед, вивчити весь особовий склад. Отже, в ці дні Бірс продовжував один працювати. Ранішнього докладу він не встиг зробити, бо голова був зайнятий діловою розмовою з юрисконсультом Кранце.

Бірс почував себе добре. Викрита таємниця, придбання помічника, — все це сповнювало його впевнености та сили. Як звичайно він, щоправда, трохи іронізував із себе, та це вже не отруювало його свідомости. Він майже покинув вважати себе за втеклого арештанта та про це нагадала ранішня газета.

Помста бандитів. Зухвала втеча.

Вчора біля трупа тов. Шведова пом. нач. ОКР, забитого з помсти, затримано вбивцю, що відмовився себе назвати. По дорозі до району вбивця зник.

---

[1]) Товаришу, я комсомолець, я—майбутній член партії.

[1]) Ось моя відповідь !

Двічі уважно прочитав він замітку.

— Шкода, — майнула думка, — підуть тепер неправильним слідом. Відволік каррозшук від справи, але ж він сам частково взяв їх функції на себе.

І майже вдоволено резюмував:

— Становище врівноважується.

І несподівано для себе зрозумів, що до всього комплексу почуттів приєдналося ще почуття спорту... і кріпке бажання добутися, за всяку ціну, успіху — викрити зграю шкідників чи шпигунів.

— Може тут у нас ведеться гарячкова захована робота ворогів, а ми ходимо, не знаючи, нічого не помічаючи, оптимістично довіряючи тільки анкетам, довіряючи гучним словам, що ховають за собою злочинні наміри.

І якось по-новому зірким оком Бірс кинув на канцелярію.

— „Змінити зовнішність“... це наказ ворогів... „Стережіться, ворог женеться за винаходом“. — Сигнал друзів... Друзів ми впізнаємо, але як розпізнати ворогів, під якими машкарами відданих ховаються вони, агенти Квінта, агенти міжнародного фашизму.

Тектура з угодами, що чекали на висновок юрисконсульта Кранце, нагадала йому того...

Як живого уявив він собі юрисконсульта Оскара Яковича Кранце. Його чудова борідка, розкішні вуси та ідеально рівний коленкоровий проділь нагадували обличчя на картині знаменитої паризької каруселі художника Пуаре, але цю схожість розвіювали очі, жваві з іскорками гумору та сміху, та губи, різко стиснуті, що свідчили за його енергію та силу.

Це був дуже веселий, енергійний та приємний товариш. Дарма що був він огрядний, це не заважало йому бути легким та рухливим. Як ніхто умів він працювати зранку до ночі і тому вважали його за гарного робітника. Він чудово вмів організовувати товариські гулянки, любили його всі співробітники, а надто друкарки, з якими він охочий був

жартувати. Був чудовий громадський робітник і вмів бути милим з нижчим персоналом.

— „Цей — поза всяких підозрінь“, відзначив Бірс, „він як на долоні з якостями та хибами“...

Дальшу оцінку увірвав кур'єр Павло, підійшовши до Бірса з таємничим виглядом.

— Kamarado Birs, en ruĝa anguleto atendas vin Jahontov. [1])

Останнім часом Павло чомусь вважав за потрібне звертатися до нього тільки по-есперанто; Бірс це уже помітив, але ще не знав чим пояснити: бажанням практикуватися в мові чи надмірною відданістю справі, до якої Павло ставиться, видимо, дуже гаряче.

В усякім разі Павло дуже зацікавив Бірса і той вирішив при нагоді краще з ним ознайомитись.

— Чому ж він просто не зайшов до мене?

— Li havas privatan aferon... [1])

— Ну, гаразд, іду.

І, взявши тектуру з угодами, що чекали на висновок юрисконсульта, вийшов разом з Павлом із кабінету.

Яхонтів чекав на нього в червоному кутку.

— Краще б, Мишко, зустрічатися нам удома. Можна в мене, а тут незручно, поперше, відриваєте від роботи, а подруге — це може викликати підозру..

— Я розумію... та от прочитайте цього листа. Гадаю, що копії треба надіслати до всіх наших есперантських комуністичних організацій...

Kamaradoj!

Vesperon la 21 aúgusto estis stranga okazo: unu kamarado per radio je ondo de 1756 komencis esperantan paroladon. Meze de lia parolado, ni auskultantoj ekaŭdis pafon, bruon, kaj ĉio subite interrompiĝis.

---

[1]) Товаришу Бірс, у червоному кутку на вас чекає Яхонтів.

[1]) В нього приватна справа.

Ni sciis nek landon, nek nomon de l'mortigita kamarado. Skribu al ni ĉion, kion vi eble scias pri tiu afero.

Ni malpacience atendas vian respondon...[1])

— І ви гадаєте, що такий лист може дійти,— знизав плечима Бірс.

— Певен... тільки до країн білого терору треба листи надсилати з будь-яким членом Сату іншої країни...

— Ну тоді тільки слово „mortigita“ треба замінити буде іншим.

— Значить, надіслати?

— Надсилайте... а надвечір зайдіть до мене обов'язково.

Попрощавшись, Бірс підвівся, щоб піти до юрисконсульта, та в око впав йому останній номер „Известий“.

Звиклим рухом руки підсунув газету й почав її читати. Завжди після передової читав телеграми, потім фейлетон, а тоді швидко пробігав театральний відділ, пригоди та суд.

У відділі „Суд“ Бірс надибав таку замітку:

„...Відомого на Півдні контррозвідника, що розстріляв робітників у Миколаєві та Вознесенському, Липомана (в минулому артист) впіймано на вокзалі станції Менськ. Він назвав себе артистом Жуковим, і щоб довести це пішов по документи. Звичайно, він більш не вертався. Всім станціям телеграфовано затримати його і Липомана знову затримано на станції Курськ, але й тут йому пощастило втекти.

Контррозвідник і цього разу вислизнув, але він не уникне каральної руки закону. Справа його, заповнена свідченнями свідків, малює його як жорстокого чоловіка, позбавленого будь-якої жалости. Наслідком його стараности розстріляно багато сотень робітників та інших

---

[1]) Товариші, увечері 21 серпня стався чудний випадок: один товариш почав говорити есперантську промову радіом на хвилі 1756. Посередині його промови ми слухачі почули постріл, галас і все увірвалося. Ми не знаємо ні країни, ні міста, ні прізвища забитого (mortigita) товариша. Напишіть нам усе, що ви знаєте за цю справу. Нетерпляче чекаємо на вашу відповідь...

людей навіть непричетних революції. Бувши артистом, Липоманові легко було ховатися в артистичних колах під різними прізвищами, наприклад, в Ташкенті він грав під прізвищем Жукова. Справу його передано на Україну, до місця його злочинів“.

Бірс склав газету й поклав її до кешені.

„Чимало ще контррозвідників ховаються у нас під різною машкарою. Може й у нас не один ховається...“ Схвильовано Бірс встав, він почував, як зненависть сповнює його, як серце від цього болізно б'ється. Задумливо підійшов до кабінету Кранце.

„Ось цей поза підозрінь, його минуле — звичайне минуле обивателя, чиновника, кого революційні роки відшліфували, зробили цілком радянською людиною“.

Відчинив двері і, помітивши за столом чоловіка, що сидів у звиклій позі, весело гукнув:

— Оскаре Яковичу!

І здригнувся.

На нього глянуло зовсім чуже обличчя, що холодно блиснуло скельцями круглих рогових окулярів.

— Пробачте, ви не знаєте, де Оскар Якович?

У відповідь почув він сміх. Той, що сидів за столом, зняв окуляри, засміявся, дивлячися на Бірса.

Від чудових вусів, борідки та проділя нічогісінько не залишилося. Все було ретельно виголено. Це матове кругле обличчя сміялося і зморшки на йому здавалися порепинами або царапинами на матовому склі.

— Не впізнали, Альфреде?

Бірс, ледве сховавши почуття остраху, наблизився до нього. Він намагався взяти звичайний тон, але йому здавалося, що його голос згучить не так просто й легко, як завжди. Голос не слухався його.

— Разюча метаморфоза. І чого це вам вскочило, Оскаре Яковичу, адже ви були так прекрасні... — а пульс наче відбивав абетку Морзе, рядок із газети: „змінити зовнішність, поспішайте“...

„Збіговисько чи...“, але думки не закінчив, а, сівши в крісло, простяг тектуру з угодами.

— А справді ж гарно вийшло?..

— Як на мене, тільки дивно.

— Мене цілий ранок допитують... а ви — хоч би трішки уваги. Ніяких тобі запитань, прийшов і угоди суне.

— Я вважав за незручне розпитувати, але якщо ви...

— Так, так, я беру участь в кінофільмі...— і Кранце спинився, дивлячися на Альфреда вижидальним поглядом.

— А це що за кінофільма?

— Ви хіба нічого не знаєте? Сценарій розгортається на тлі наших заводів та тресту. Мета фільми — на сюжетному матеріялі показати виробництва, змагання, бюрократизм, ударні бригади, шкідництво, самокритику, легку кінноту й ролю фабкомів. Крім того, боротьбу з ухилами розкладання верхівки за способом „кабукі“ і, звичайно, висуванців, що одразу ставлять все виробництво в річище п'ятирічного пляну з перевищенням довоєнної норми на 75%.

В останніх словах звучала іронія, підкреслена саркастичною ґримасою, що блискавично пробігла по губах Кранце.

Бірс спалахнув, і досить різко сказав:

— Зрівнятися з передвоєнним рівнем, здається, ваша мрія, Оскаре Яковичу. І ви краще за мене знаєте, що темпи нашої індустріяльної промисловости...

— Знаю, знаю... позбавте, бога ради, від цих учених сентенцій... Я сказав тільки з метою показати вам хибу сценарія, що, прагнучи все відбити, нічого толком не покаже.

— Це вірно. Кого ж ви там гратимете?

— Хіба не видно? Всамперед, бюрократа, спеца в розкладанні, шкідника.— Останнє слово Кранце особливо підкреслив і всміхнувся.

— А мені яку ролю відведено в сценарію?

— Вам, товаришу Альфреде? Ну, звичайно, одного з тих...— і замовчав загадково дивлячися на Бірса,— одного з тих, кого я розкладаю.

— Ну, певне, не важко,— засміявся Бірс,— я до ваших послуг.

— Ловлю вас на слові і запрошую на розкладання сьогодні ввечері. Згодні, товаришу Альфреде?

— Сьогодні? Гаразд!

РОЗДІЛ VII

ЛЯПАС.

— Люди консервативні,— говорив Бірс,— не тільки у великому, ба навіть у дрібницях. Адже багато людей працює над тим, щоб зломити консервативний уклад старого побуту і побудувати новий. Як же можуть вони щиро й сумлінно робити те, що їм власне огидне, а головне, абсолютно не природнє ні для них самих, ні для всіх навколишніх. Я не консерватор, а втім, і на мене впливає навколишнє оточення.

— Загалом досить правильно, але я особисто не вважаю вас за такого, що підпав під вплив навколишнього оточення.

— Хочете прикладу, Яхонтів? От вам перший: кілька років на кожному розі цієї вулиці висять таблички з написами „вулиця Карла Лібкнехта“, і все ж ніхто не може звикнути до цієї назви, та я сам упіймав себе на думці щойно, що треба піти вгору Сумською вулицею.

Яхонтів весело розсміявся, і Бірс, що спочатку нахмурився, не витримав і теж розсміявся.

— Отже, філософію геть!

— Отож!

Вулиця, заллята світлом із вітрин, сповнена життя. Метушливий натовп, наче кров в артеріях, стрімив з одного кінця в другий, розгалужуючись: хто до крамниць, хто в перевулки, вулиці.

На рогах та біля кіна особливо скупчувався натовп, порушуючи нормальний рух, змушуючи таксі ламати несподіваними зігзагами свій рівний шлях.

Веселий гомін юрби вкривали галасливі автобуси та прорізували вигуки газетярів.

Над юрбою біля кіна „Карла Лібкнехта“ виблискували величезні плякати „Мертвої петлі“. Все раділо радістю вирваної години від турбот завтрішнього дня.

Черги, хвости, служба, чистка,— усе це завтра... потім... а зараз час відпочинку, розваги, забуття...

І Бірс, і Яхонтів віддалися цьому настрою і тільки зрідка обмінювалися фразами, мимохіть віддаючися течії, ідучи за натовпом.

Поперед йшло двоє й жваво розмовляли між собою. Вона була така сама як і всі жінки що проходили повз, з непомітним обличчям, звичайним капелюхом та фасоном вбрання.

Зате він вирізнявся з натовпу своїм закордонним строєм та тою впевненою трохи зневажливою ходою, що властива чужинцям.

— Fremdulo... [1]).

— Чужинець,— потвердив Яхонтів здогад Бірс — А ти вже надіслав листи?

— Авжеж... Тимчасом тільки до буферних держав та Німеччини... я гадаю, що слід мабуть надрукувати об'яву в „Сеннаціулі“.

— Треба подумати. Ми ще про це поговоримо.— Бірс подивився на годинника.— За 15 хвилин дев'ять.

— Мені вже час...

— Так... о дев'ятій я мушу бути у Кранце. Зовсім не хочеться мені заводити з ним знайомства.

— Випадковість це, чи...

— Я сам думаю про це. Та хіба ж можна всіх виголених підозрівати...

— А я б його занотував собі... Дозвольте провести вас...

— Kun plezuro [2]), як постійно каже Павло.

Звернули до комсомольського скверу й несподівано побачили знову чужинця з жінкою, що стояли на початку алеї.

---

[1]) Чужинець.

[2]) З насолодою.

Вони були розпалені і лише деякі фрази німецькою мовою глухо долітали до Бірса, що спинився припалити цигарку.

Несподівано голосно, різко й виразно почувся голос чужинця:

— Nein!

— Не сторгуються, — пробурмотів Яхонтів. — Звичайнісінька історія... ходімте, Бірс.

— Підождемо,— коротко відповів Бірс.

Після відповіді жінки, якої не можна було розібрати, чужинець спробував був узяти свою даму під руку, але вона різко відсахнулась і дзвінко вдарила його в щоку.

Чужинець, смішно схопившись за щоку, відхилився назад. Жінка хутко пішла алеєю.

— Молодець баба...— підтримав її Яхонтів.

— Не квапся судити. Аджеж не вона сказала „ні“, а він... це мене дуже дивує...

Чужинець розгублено озирнувся і зробив кілька непевних кроків, наче йому голова запаморочилася. Потім, очевидно, отямившись, бігцем подався алеєю слідом за жінкою. Бірс і Яхонтів пішли повільно, не спускаючи чужинця з ока.

В алеї було темно і на деякий час чужинець загубився.

— Ось вони сидять парочкою, Бірс...

Пройшли повз, але Бірс відчув якийсь неспокій від цієї ідилічної картини. В постаті чужинця було щось тривожне.

— Вернімося, — сказав він — ще раз подивимося на цю цікаву парочку.

Але цього разу чужинець сидів самітньо, голова, що схилилася на груди, відхілялася в бік, а тіло здавалося неживим.

Бірс хутко підійшов до нього.

— Mein Herr?!

Чужинець не ворохнувся.

— Яхонтів, він...

— Він мертвий, Бірс... — прошепотів зблідлий Яхонтів.

Бірс сів поряд і подивився на опущене обличчя. Воно було бліде, безкровне, і тільки губи вкривала синь, що майже

переходила в чорне. На щоці що прийняла ляпаса, вирізнялася кривава легка царапина.

Бірс доткнувся руки, вона не була ще холодна, але тепло вже уходило з тіла. Бірс відчув, як холодний струмінь покотився йому по спині. Яхонтів смикнув його за руку й допоміг йому підвестися.

Озирнулися, алея була майже порожня. Повільно відійшли, відчуваючи в ногах зрадливе тремтіння.

— Чудна історія, — нарешті вимовив Яхонтів, коли вони вийшли на Чернишівську.

— Третій, — пробурмотів Бірс і, зап'явшись, не закінчив речення...

— Ти гадаєш... — прошепотів Яхонтів, чомусь переходячи на „ти". Ти гадаєш...

Бірс кивнув. Зараз він не міг говорити.

Яхонтів раптом захвилювався, заметушився, чомусь ляскаючи долонями, стиснув їх до купи, подмухав на них... і так само несподівано, стиснувши Бірсові руку, хутко пішов вулицею.

Не зважаючи на туман у голові, Бірс ясно усвідомлював одно: йому треба бути на вечірці у Кранце... треба. Тим більше, що Яхонтів уже напевне побіг до міліції заявити про вбивство у сквері.

РОЗДІЛ VIII

ПРОМАХ ТОВАРИША БІРСА

Вечірка у Кранце була звичайна, нудна, як і всі подібні домашні вечірки. Бірс, як і інші, чокався з усіма, не бажаючи вирізнятися від інших, так само, як і інші, говорив банальності, разом із тим іронізуючи вчутрішньо над собою. Навіть пробував був фліртувати з сусідкою, доволі елегантною жінкою, Геленою Бронською не дуже красивою, але з тривожною посмішкою на тонких ледве помітно підфарбованих губах.

Бронська трималася так, що навіть уважний Бірс не міг зосередити на ній уваги. Вона була непомітна, її не можна було запам'ятати, вона не залишала в пам'яті жодного сліду.

Насупроти сидів кремезний інженер Борц із шрамом на лобі від опалу та викрученими пальцями на лівій руці від вибуху підчас досліджування в ляборaторії свого газу.

Борц пив охоче, але замкнувся в собі, і впродовж вечора в нього не вирвалося жодного слова з його фаху, зате з великою насолодою критикував сучасних архітектів.

— Погляньте но колосальне будівництво нових форм, а вони, пробачте, дурня строють... перенесли центр ваги на зовнішність і думають здивувати своїм склом та залізобетоном. Пруть угору, тоді як треба йти вниз, у землю, створювати під землею цілі вулиці, пристосовані виключно до житла, та комор під харчові продукти. А верх треба віддати виключно під установи, крамниці та спорт.

— Але дозвольте, товаришу Борц, навіщо лізти вниз, у нас адже, хвалить бога, не Америка, землі вистачить, — обережно почав опонувати Оскар Якович.

— Мг... вистачає... що ж з того...

— Ви забули, Оскаре, про нову війну, — раптом втрутилася Бронська.

І відразу ж Борц згас і неохоче пробурмотів:

— Яка там війна... все це, звичайно... та я не з цього виходив... Ви вже підписалися на абонемент до опери? Здається, сезон обіцяє бути вдалий.

Переведена на інші рейки розмова відновила загальний гомін. Назви опер, балетів, концертів перепліталися з найменнями акторів, режисерів.

І вся ця балаканина перетворилась в хаос найрізноманітніших суб'єктивних оцінок та сприйнять.

Бірс запалив і, попрохавши вибачення в Бронської, пішов на балькон.

Тільки двоє людей цікавили його — гостинний господар та інженер Борц.

Що зв'язувало цих людей, що звело їх до одного гурту. І жодний з аналізованих ним здогадів не вдовольняв його.

Спершись на поруччя, він з полегшенням дивився на трамваї, що мчали, вбираючи в себе концерт великої вулиці.

І раптом... — годі... не заважайте слухати.

Бірс здригнувся, його вразила знайома інтонація голосу, що зразу нагадала йому фразу, яку нещодавно чув він в їдальні „Ділового клюбу". Від несподіванки він одразу розгубився. Невже ж Бронська, та жінка з компанії, що розмовляла передовицями білогвардійських газет?

— Куди ж ви поділись, Альфреде... ідіть до кімнати, наші милі дами прагнуть послухати вашу музику.

— Та ж ви знаєте...

— І знати нічого не хочу... Ну чого вам, Альфреде... побренькайте їм і діло з кінцем. Я на вас сподіваюсь, а то в компанії підупадає настрій.

Бірс згодився. Він навіть радий був почасти з цього запрошення, що позбавляв його потреби підтримувати балачку.

Граючи, він забавлявся, захоплюючись сам несподіваними згуками, і потроху непомітно для себе почав з ліричного піянісімо і перейшов на мажорне алеґро. Він грав варіяції на одну з музичних фраз „школи".

— Ах, як мило... — почув він над вухом. — Це, напевне, Ребіков?

— Ви майже вгадали, — відповів Бірс жінці, що спитала його, всміхаючись і дивлячись їй в очі.

Він грав уже без запрошення, не помічаючи, що гості занялись одне одним, і тільки Борц примружено дивився, з насолодою слухаючи Бірсові варіяції.

— Ну, їдьмо, панове... Альфреде, закривай свою лавочку, — несподівано перейшов на „ти" Оскар, — їдьмо.

— Куди ж іще?

— До Помірок... Я викликав кілька таксі. Послухай но, подобається тобі Бронська? Вона працюватиме у нас... її перекидають до нас за раціоналізацією. Ти нічого не маєш проти?... — поквапливо проговорив Кранце.

— Я... звичайно, ні...

— От і гаразд.

І Бірсові здалося, що голос Оскарів тремтів від радости.

Бірс спокійно стояв, спостерігаючи гостей, що сперечалися кому з ким їхати. І тільки він та інженер, здавалося, були небажаними супутниками всій компанії. На них ніхто не звертав уваги.

— А чи не втекти нам? — вимовив Борц, — мені признатися й ніколи, та й особливого бажання немає...

— Пристаю. От тільки не хочеться образити Оскара.

Обидва подивилися в бік Кранце, що стояв з Геленою Бронською та ще з якимось чоловіком, який щойно підійшов до них.

Кранце, наче відчувши, що на нього дивляться, підбіг до них.

— Чому ж ви не сідаєте? Не знаєте з ким? Ну ми це одразу налагодимо. — І, підхопивши Борца, потяг його з собою до першого таксі.

— Місце великому інженерові, — і він із сміхом штовхнув Борца в таксі.

Протест Борца потонув у радіснім галасі і його одразу втягли всередину.

— Товаришу Бірс, — гукнула його Бронська, — підійдіть сюди. Я обрала вас на супутника, ви не заперечуєте?

— Я дуже радий, — і Бірс трохи незграбно вклонився.

— Знайомтеся... оператор Цвайк. Бірс...

— Дуже приємно, — неправильно акцентуючи, вимовив Цвайк.

Бірс кинув оком на оператора і здригнувся — перед ним стояв сам, або дивно схожий чужинець з комсомольського скверу.

Але йому недовго довелося роздумувати.

— Поїхали, — закричав Кранце.

Бронська взяла під руку Бірса, підійшла до вільного таксі.

— До завтра, — кинула вона операторові.

І знову Бірс відчув ніяковість, а може й ляк, коли оператор, уклонившись їй, зняв капелюха.

„Невже це він?“ — і, не закінчивши думки, сів поруч, Гелени Бронської.

Минали будинки, вони відступали, наче даючи вільний простір рухові швидких таксі...

Щодалі виїздили з міста, то більше розрисовували небо риштування будівель міста, що швидко росло.

Скоса поглядаючи на Бронську, Бірс бачив, як вона, захоплена рухом, втрачала свій звичний образ, образ непомітної жінки, і дивувався тому, як можна було не помітити й ці нервові губи, і цей рішучий зиґзаґ у бровах, і цю сильну емоціональність, що точилася з живих розумних очей.

Шофер перевів на третю швидкість, і окремі дерева Сокольників злилися в безперервну лінію лісу.

Бірс знову уявив собі ослін у комсомольському сквері з мертвим чужинцем. Він мало не скочив, у цього оператора на щоці не було жодної царапини.

„Наступ розпочато“.

І ця думка наче магнієм освітила йому все. Так, це вона жінка з Ділового клюбу, жінка з комсомольського скверу. Ледве повернувшись, він подивився на Бронську.

Вона вся заглибилася, дивлячись на пейзаж, що шалено мчав повз них. „А що коли гукнути її ім'ям, якого вона не чекає“.

Розтулив рота, але не зміг вимовити й слова.

Проковтнув слину і, трохи схилившись до її плеча, сказав:

— Мадам Трис.

— Що?

І Бірс стрівся з її потемнілими очима.

— Ви, здається, гукнули мене, чи почулося мені?

— Так, мадам, я хотів звернути...

— Я не мадам, громадянине Бірс...

І, постукавши шоферові, наказала спинитися.

Бірс почув ніяковість і разом з тим перемогу... він упіймав її. Він примусив її відгукнутися. Йому залишалося тепер

з'єднати всі нитки в одну, щоб розв'язати криптограму Квінта та таємничі вбивства.

Легко вистрибнувши з таксі, Бронська насмішкувато дивилася на Бірса, що виходив з таксі.

Біля них за кілька секунд зупинилися і інші таксі.

— У чім справа, що трапилося? — закричав Кранце, вистрибуючи з таксі.

— Просто хочу назад, але, любий Оскаре, дуже прошу дайте мені іншого супутника.

— А хіба Альфред поганий?.. Ай-ай... чим образив ти нашу Бронську?

— Нічим не образив, Оскаре, але з ним просто нудно,— і Бронська засміялася, одразу прибравши кокетового грайливого виразу і, перевівши очі на Борца, вона, зідхнувши, прошопотіла: — подумайте, чарівна ніч, а товариш Бірс жодного разу не поцілував.

Вибух реготу.

Бірс відчув, як кров ударила йому в голову.

— Пробачте, іншим разом я надолужу втрачене.

— Може й так, а може й не так.

— Дозвольте мені замінити його, думаю, що на мене вам не доведется скаржитись, — засміявся Борц.

І Бірс з прикрістю помітив на його губах похітливу посмішку.

— По місцях, — закричав Кранце, — повертаймо додому! Альфреде, сідай до мене, у нас дами самі цілуються.

РОЗДІЛ IX

ЯХОНТІВ ВЕЧІР

Палкий легкозбудливий Яхонтів, що горів на всякій роботі, облишивши Бірса, майже біг вулицею. Його підганяла думка дізнатися, за всяку ціну, де зупинився й хто був забитий чужинець...

Мозок його гарячково працював...

Завдання це було неможливе для нього, він не мав нічого, щоб могло визначити особу забитого. Чекати дізнання

міліції, куди Бірс вже певне заявив про вбивство, дуже довго, та й не було певности, що в перший момент міліція надасть серйозного значіння звичайній пригоді.

Для всіх це — тільки замітка на 4—5 рядків на останній сторінці в хроніці пригод... Але для нього, для Бірса, для них це вбивство—одна із ланок до розкриття шпигунського гнізда. Він повинен дізнатися, він повинен вияснити. Він старався в уяві відновити портрет забитого і це йому вдалося... Хай це буде хитка підстава — він не може чекати, не може губити часу і сьогодні ж повинен вияснити все, що можна.

— Немає дрібниць,—стукотіло йому в голові,—все важливе. Приятель його Шурер, що служить в управі готелями, допоможе йому вияснити, хто останніх днів з чужинців спинився в місті. Звісно, все це гадано, все це тільки здогади, але він не повинен нехтувати жодною, бодай найменшою можливістю вияснити цю особу.

Думка Яхонтова неслася швидше за нього, і він вже якось інтуїтивно зв'язав вбивство есперантиста біля радіо-приймача з цим злочином у комсомольському сквері.

Та, може, днів за 10 він уже дістане відповіді... може, все буде ясно, або, навпаки, ще більше заплутається... Ні, не може бути, щоб зникнення одного з есперантистів, зареєстрованого не тільки в Сат'і, а й в національному об'єднанні і навіть, напевне, в міському, могло б пройти безслідно.

Він дізнається від них ім'я друга, що попередив Радянський Союз і віддав за це своє життя. Яхонтів палав. Схвильовані очі й хода звертали на себе увагу перехожих, та не помічав він цого...

І раптом... „Який же я дурень! Він же вигукнув свій номер, свій сат'овський номер, і ніхто з них не звернув уваги... Ні, він, здається записав...“

— Diablo min prenu!Mi rememoras! Mi ĉion ekkonas... [1]) — голосно вимовив він, і наче в тумані перед ним вимальовалось число 18.765. Bonege... Mi havas memoron?. [2])

[1]) Чорт мене бери! Я пригадаю! Я всього дізнаюся!

[2]) Чудово! В мене добра пам'ять!

— Товаришу, ви балакаєте по-есперантському? — несподівано спинив його чоловік з осяяним обличчям. Під пахвою була в нього парусова тектура, звідки випиналися малюнки.

— Так... хіба що?

— Надзвичайно... чи не могли б ви мені допомогти роздраконити їх... знаєте, така досада...

— Та в чім справа? Я нічого не розумію... і, подруге, мені ніколи.

— Ні, ні, я не затримаю вас довго... Я провожу вас... Бачте, товаришу, — кваплячися, стараючись іти з ним нога в ногу, заговорив незнайомий. — Я художник з керамічного заводу. Розумієте, така досада. Я чудово читаю, тобто, розумію прочитане з англійської... та й те, звичайно, в сумнівних місцях потрібне словник. Та-ба, цього мені замало... адже є країни, цікаві для мене, де майстрі з кераміки та художніх робіт не знають чужоземних мов... Я випадково дізнався що в Кіото...

— Абсолютно нічого не розумію! До чого тут англійська мова та Кіото?

— Ви маєте рацію... ближче до справи... В Кіото є знаменитий Копізаки Йокімура, майстер, бог свого мистецтва... мені треба з ним зписатися... але як? Він знає тільки японську мову і, здається, есператно...

— А, значить, ви хочете з ним листуватися... зараз,—і, вийнявши „jarlibron“, Яхонтів перегорнув кілька десятків сторінок, і подивився в адресах есперантистів з Кіото... В Кіото його немає. Ви помилилися... подивлюся в Токіо. Ну, звичайно, є. Ось його адреса:

— Токіо, Охубо Гьякінжин — 400 155...

— Дякую,—вимовив художник, записуючи адресу—дякую. Але цього мало. Я хочу з ним завести листування есперантською мовою.

— Ну й гатіть.

— Та я ж не знаю мови? А кажуть, що мову можна вивчити добре за короткий час...

— Вірно, лише якихось 16 граматичних правил, решта— вивчити слова, штук 300, щоб вільно читати літературу, а для вас спеціяльний технічний словник. Гадаю, тижнів за 3 ви подолаєте.

— Голубе мій, навчіть мене... приходьте до мене, ось моя адреса — і художник сунув Яхонтову цінник заводський. — Я певен, що з вашою допомогою у мене будуть блискучі результати...

— Залюбки, — відповів Яхонтів, радіючи з можливости завербувати на фабриці до есперантських лав багатьох художників та майстрів.

— Дякую... — і художник, знявши м'яку шляпу, ввічливо вклонився.—Не забудьте ж,—і зник за рогом, піднімаючи на ході малюнки, що повипадали з тектури.

Зя п'ять хвилин Яхонтів сидів у Шурера, в одній з кімнат гостиниці „Червона". За 10 хвилин перед ним лежав список чужинців, що спинилися в „Червоній", „Асторії", „Спартак" та „Південній"...

Йоганес Розенгольц	„Червона"	№ 101
Арчибальд Вільямсон	„	„ 45
Теодор Карінті	„Асторія"	„ 52
Жак Валопешта	„	„ 55
Джонс Хард	„	„ 31
Ричард Мільнайт	„	„ 82
Йошуа Чвартек	„Південна"	„ 37
Еліот Сабострайт	„Спартак"	„ 19
Конрад Цвайк	„	„ 22

Що могли сказати йому ці прізвища... Нічого. Але двохрічне листування з закордоном виховало у Яхонтова нюх... Він заздалегідь відчував, який адресат обов'язково відповість... Писав, і здебільша одержував відповідь. Яхонтів зосереджено мовчки читав прізвища, припасовуючи кожне до забитого. Деякі явно не підходили, і він одразу відхилив угорця Карінті, румуна Валопешту, потім відпали англійці—

адже ж забитий вигукнув по-німецькому „найн". Залишилися троє — Розенгольц, Чвартек та Цвайк. „Червона", „Південна" і „Спартак".

Шурер нетерпляче дивився на його, чекаючи чим кінчиться його поведінка. Нарешті, не витримав:

— Кого ти шукаєш?

— Тобі цікаво? Есперантиста шукаю. Він уже має бути в Харкові.

— А ти хіба не відстав ще від есперанто, цієї забавки...

— Відстав? — скипів Яхонтів. — Забавка? Ти, брате, починаєш уже розкладатися. Твоє висування тебе вже зіпсувало. Бережись, ти придбаєш буржуазні звички...

— Та стривай... Звідки ти взяв...

— Ти ідеш неправильним шляхом. Есперанто — забавка, і це ти смієш говорити?!!

— Та хіба ж це стосується...

— Стосується. Ти читав постанову ЦК ЛКСМУ?..—і Яхонтів ткнув Шурерові обіжника від агітпропу ЦК. — Прочитай і хай тобі буде соромно...

Яхонтів підвівся, ще раз уважно продивився список і сунув його в кешеню.

— Я пожартував... — винувато промовив Шурер, вертаючи тому обіжника.

— Отож, злякався... Обіжник ЦК вплинув. А без нього? Забавка? Ех, ти... слабий з тебе комунар... — і, стиснувши йому руку, Яхонтів вийшов з кімнати.

І все ж, не довіряючи собі, Яхонтів вирішив оглянути всі гостиниці.

„Так вірніше буде, не пропущу", — подумав він.

У вестибюлі „Червоної", нікого не розпитуючи, він швидко перевірив дошку з ключами від кімнат.

Усі ключі були на місці. Значить чужинців не було.

Ні „Асторія" ні „Спартак" теж нічого не дали. Скрізь чужинці ще не повернули.

Зі стиснутим серцем подався він до „Південної".

У вестибюлі швайцара не було, а черговий вимальовував на газеті витоншені жіночі ніжки. Яхонтів сів на канапу, що стояла навпроти сходів.

В люстрі першої площадки відбивалися сходи, що вели на другий поверх.

Яхонтів відчував утому, але твердий був щодо свого рішення. Він вирішив, бодай до самого ранку, перевірити гостиниці.

Правда, адже можна було спинитися і на приватній квартирі, але цю думку він одразу відкинув. Хіба ж може шпигун оселитися в будь-кого з своїх, адже ж це значить показати явку, а за житлокризи, в місті треба дбати про одержання випадкової кімнати... Ні, його думка вірна. Тільки готелі...

Яхонтів полегшено зідхнув і подивився в люстро. З сходів другого поверху сходив униз забитий чужинець.

Яхонтів був не з лякливих, одначе, зразу скам'янів і, не відводячи очей, дивився на цього чоловіка, що спокійно самовпевненнє сходив.

Він уже зійшов...

Він уже вийшов, а Яхонтів усе ще сидів.

— Вам чого треба,—підозріло спитав його швайцар, що звідкись раптом з'явився.

— Ви не знаєте, хто це пройшов?

— Відки я знаю...

— Адже ж він у вас мешкає?

— Ні... своїх-то я знаю... А вам, власне чого треба?

— 37 вдома?

— Це чвартек, чи не так?.. здається, вдома, підіть на другий поверх.

Отже, останній здогад зруйнувався. Забитий з комсомольського скверу живий і не звався Чвартеком. Останнє вбивство відпало.

Трохи розчарований Яхонтів, щоб не викликати підозрінь у швайцара, пішов угору сходами.

Коритар другого поверху.

Якийсь горбань старанно замикав двері 37 номера. Коли Яхонтів проходив, підозріло подивився йому в спину.

— Наче, машкара...—подумав Яхонтів,—певне дуже неприємний тип. — І, згадавши, що треба написати листа до Сату з приводу забитого радіо-есперантиста, хутко повернув назад.

РОЗДІЛ X

ТОВАРИШ ЧИ МАДАМ?...

Бірс цілком розгубився.

Відомості, що зібрав він про Гелену Бронську, були цілковитою несподіванкою. Це була чудова службовка, активістка, яких мало. Бездоганний громадський робітник, організатор різних гуртків, яким віддавала вона силу вільного часу і працювала в них охоче не так, щоб одбути повинність, а з любов'ю. Їздила до підшефного села і оце тепер подала заяву про вступ до партії. Поза всім цим Бронська була чудовий чуйний, спочутливий товариш.

Бірс не знав, що й думати. Його здогади одразу ж розбивали факти, і він навіть сам, знову аналізуючи, дійшов висновку, що надто захопився в своїх підозріннях.

Та було одне „але": Гелена Бронська була кришталь, і ясність та чистота цього кришталю були підозрілі.

Хіба ж може середня, значна людина уникнути хитань, маленьких слабостей, маленьких провин... Адже ж у кожної людини можуть бути моменти втоми, апатії, що можуть відбитися як у службовім, так і в особистім житті. Але у Бронської нічого такого не було. Це була ані чим незаплямована людина.

— Це не природньо, — вирішив Бірс. — Я маю рацію, коли не на всі сто відсотків, то принаймні на п'ятдесят. Кришталльною може бути лише така людина, що боїться розшифровки, кого дисципліна внутрішнього світогляду змушує всіляко відводити підозріння від своєї другої, нікому не відомої діяльности та життя.

Думаючи так, його разом з тим захоплювала її витриманість, енергія, спокій та сила волі.

Бірс так поглибився в аналізу цих людей, що зовсім залишив Чабая самого розбиратися та орієнтуватися в загальному процесі роботи установи.

Чабай не скаржився на це, і, певне, був навіть задоволений, що за нього забули.

Не забув за нього Павло, радіючи, що одним справжнім есперантистом у них буде більше, і він, часто ловлячи Чабая в коритарі, приставав до нього з розмовами по-есперантськи, поки, нарешті, той дорікнув йому, що для приватних розмов є час у перервах або післяслужбовий.

Тоді Павло скерував свою увагу на Бірса, що нетерпляче вислухував його балачки і одразу ж давав йому доручення. Це зовсім не подобалося Павлові, і він почав звертатися до Бірса обережніше.

Враховуючи Павлову енергію та певне ставлення до есперанто, Бірс запропонував йому згодом скласти стінгазету про есперанто, про поширення мови, про міжнароднє робкорство, що дуже потішило Павла, і він із захопленням почав працювати.

Бірс, закінчивши на годину раніше роботу, вийшов і зустрівся з Павлом, що кінчав ліпити газету. Ставши за його спиною, він дивився, як той старанно наліплював гасла:

„Мова це найважливіший засіб людського сполучення“. Ленін.

„Інтернаціоналісти, будьте логічні до кінця не тільки в думках ваших, а й в ваших вчинках, вивчайте есперанто“. Анрі Барбюс.

— Браво, Павло...

— Kamarado, mi ne scias kien mi devas meti la oficiala cirkulero de CK LKSMU? [1]).

— Цей?—і Бірс, взявши з Павлових рук обіжника, швидко прочитав: „Виконуючи постанову ЦК ЛКСМУ про використання есперантського руху в справі інтернаціональної роботи серед молоді... що комсомол на місцях мусить не тільки брати найактивнішу участь в есперантському русі по багатьох округах України, але більш того, саме для зміцнення інтернаціональної роботи поставити, як одно з найголовніших завдань у плянах цієї галузі роботи, сприяння оформленню та, навіть, організації нових осередків та філій спілки есперантистів по тих округах та важливих промислових районних центрах, де таких ще немає...“—Чудово, Павло. Помоєму, ти і вмісти цього обіжника як передовицю або в центрі.

— Bone... sed vi nepre devas skribi por nia murgazeto la artikolon pri graveco de esperantmovado[1]).

— La artikolon?![2])—Бірс, зморщився.—Гаразд... я напишу.—І швидше відійшов, щоб не дістати від енергійного Павла нового навантаження.

Згадавши про це на майдані, Бірс усміхнувся. Павло на його очах день-у-день чимраз більше виростав у культурнім відношенні.

На розі вулиць Лібкнехта та Ветеринарної він здибався з Яхонтовим.

— Бірс, новина... Наш забитий живий. Сам учора бачив його в готелі.

— Не думаю... хоча я також учора бачив схожого на нього.

— Давайте перевіримо. Я оце саме бігав до моргу. Ходімте зо мною.

За кілька хвилин вони входили до канцелярії музею судової експертизи.

— Пробачте, але оглядати музей у нас допускають тільки екскурсіям,—досить категорично сказав один співробітник.

Побачивши розгубленсіть Бірса, що не чекав такої відповіді, він звернувся до помзава музею Кравченка, що працював за одним з столів.

[1]) Товаришу, я не знаю куди вмістити офіційний обіжник ЦК ЛКСМУ.

[1]) Гаразд. Але ви обов'язково повинні написати до нашої стінгазети статтю про значіння есперантського руху.

[2]) Статтю?

— Сергіє Семеновичу, ось тут хотять оглянути музей.

На Бірса глянуло енергійне обличчя з настирливими гострими очима, звиклими бачити найдрібнішу деталю.

— Альфреде,—вигукнув той, встаючи з місця,—ти тут?

— Докторе!..

І вони, на здивовання всіх, міцно поцілувалися.

— Йому можна... Їм можна. Я сам усе покажу... Ми бойові друзі, разом брали Перекоп. — І, вважаючи інформацію за достатню, він повів їх до музею.

Причинивши добре двері, уважно подивившись Бірсові у вічі, спитав:

— Ну що ж тебе цікавить?

— Сергіє... З тобою можна говорити?

— Ну, звичайно.

— Ти знаєш, нашого Шведова убили.

На Сергієвім обличчі майнула посмішка і він, напів стуливши очі, мовчки хитнув головою.

— Знаю.

— Так ось... Я б хотів, Сергіє...—але, запнувшись, Бірс оповів тільки про випадок в комсомольському сквері.

— Та я його бачив живого...—промимрив Яхонтів.

Кравченко з цікавістю позирнув на нього.

— Не знаю, все може бути... Хоч я особисто певен, що мертві не можуть шпацірувати вулицями. До вашого відому, труп цього чужинця лежить в кабінеті на розтин.

— Труп!..

— Ну, звичайно, не живий. Хочете подивитись?

— Ти вже дослідив трупа?

— Ще вранці. Очевидно, цей злочин заздалегідь обдумано... Тонко й точно, жодних слідів. Жодних ниток не залишив убивця. Ходімо, подивишся.

Яхонтів ішов мовчки за друзями, що згадували минуле. Зупинилися запалити перед павільйоном, де відбувалися розтини. З підвалу, де, містився морг, війнув холод.

Яхонтів, уперше стикнувшись із злочинами, ніколи собі не уявляв, що вони можуть правити за об'єкт для наукових

досліджень. Він зацікавлено позирав на молодого енергійного доктора, що вмів і сміятися і жартувати.

— Ну, а цей молодий друг, певне, твій помічник?

— Так. Він перший потяг мене сюди, а я б мабуть і нездогадався зайти.

— Правильно, звичайно, робить. Все починається з нас. Ми перші аналізуємо злочин, вивчаємо місце, як лежить труп, як кров розтіклася, і цього іноді буває досить, щоб, не сходячи з місця, розв'язати загадковий злочин.

— А ви давно тут працюєте?

— П'ятий рік. І, розумієте, дорогий товаришу, нікуди не хочу уходити... нікуди. Я захоплений своєю роботою. Ми, стоючи на науковій аналізі, фотографуючи, вивчаючи, досліджуючи злочини, приходимо найнесподіваніших висновків... Часто врятовуємо невинних, часто обвинувачуємо незапідозрених. Ідімо...

На цинковому столі лежав прикритий труп. Скинувши з обличчя простирадло, Кравченко, одразу ставши серйозний, професійним тоном, почав:

— Погляньте на ці...— і осікся...

Бірс і Яхонтів, зблідши, відсахнулись від спотвореного обличчя трупу.

— Це не він! — скрикнув Бірс. — В того обличчя не було таке спотворене!

— Це стає цікавим. Але я смію твердити, що в комсомольськім сквері знайдено тільки один труп і саме на тому ослоні, що за нього говорили ви.

— Я не знаю, що думати.

— Мені здається, товаришу Бірс,— почав Яхонтів,— що в зв'язку із злочином вбивці намагалися знищити будь-яку можливість розпізнати особу...

— Вбивця!.. Але з гаданим я просидів майже цілий вечір.

– Я не сказав вбивця, а вбивці... В неї були помічники.

Тривожі погляди Бірса і Яхонтова зустрілися, і вони одразу замовкли.

— Дослідження місця вбивства показало... що сірчану кислоту виллято вже на труп за деякий час по вбивстві. За ґратами скверу, позад ослону, знайдено корок від бальону з сірчаною кислотою. Скілки розбитого бальону знайдено в кущах. На жаль, дойда не могла потрапити на слід, кислота та ще якийсь розчин знищили будь-який запах. Для мене дивний був тільки той факт, яким чином отруту перенесено на щоку забитого.

— Я бачив,— промовив Бірс,— як після ляпаса він похитнувся, наче від запаморочення. Але ж пройшов до ослону і може там його прикінчили, примусивши випити отруту. Я відчув запах гіркого мигдалю.

— Погляньте на ці губи... Бачите, вони вже зовсім сині. Забитого отруїли ціяністим калієм і вмер він від паралізи дихальних центрів. На щастя кислота споганила тільки лоб і майже всю праву половину обличчя. Вбивця квапився і не встиг, очевидно, залляти ліву щоку. Губи залишилися не залляті. До вашого оповідання я ламав голову над питанням, чим і яким чином отруту перенесено на ліву щоку. Всякі здогади були надумані і, отже, неприродні. Думка про те, що отруту прийнято через рот, одразу ж по дослідженні відпала. Ось ця странґуляційна борозна — царапина на щоці з застиглою краплею крови — сюди увійшла отрута... Забитого поцарапано отруєним предметом. В даному разі, можливо, це був перстень... Ну, звичайно, бачите на початку царапини заглиблення, що вже прибрало пергаменового відтінку... Це, безумовно, перстень з одним діямантом, бо царапина має тільки одну лінію.

— Але ж від ціяністого калія одразу вмирають?

— Зовсім ні. Косоротов доводить, що смерть від невеличкої кількости ціяністого калія настає не відразу. Спочатку неспокій та посилене дихання. Ви бачили, як він похитнувся, він міг ще наздогнати жінку і сісти на лаву.

— Отже, Сергіє...

— Шукай перстня, Альфреде, перстня з одним діямантом... Не дивуйся, впродовж моєї п'ятирічної практики з 82 отруєнь

ціяністим калієм, було 8 випадків убивств. Але вбивство ляпасом це, Альфреде, вперше. Бійся ляпасів. Бійся перстнів, а надто перстнів з ціяністим калієм. Від цієї отрути — моментальна смерть.

— Моментальна смерть.

— Приходьте до мене за кілька днів, я досліджу все, що залишилося від забитого. Може, це допоможе знайти слід і вияснити, що він за їден.

— Дякую, ми обов'язково зайдемо.

Приголомшені оглядом трупу, пригнічені від певности, що існує живий, схожий на забитого, вони вийшли на вулицю. Наскільки була велика схожість, вони не могли тепер це перевірити.

Бірс дорікав себе за необачність, що довела мадам Трис про те, що її таємницю він знає. Від цієї думки було йому злісно й соромно.

Яхонтів пригнічений був думкою, що можливо тоді, коли вони були біля трупу, другий стояв у кущах, стежачи за ними... Йому стало трохи жахно...— Була пітьма,— втішав він себе.— Не могли нас розгледіти.

— Слухай но, а чи не знаєш ти до кого він заходив?

— Не знаю,— задумливо відповів Яхонтів.— Ні в кого було спитати. Стривай, там був ще чужинець з 37 кімнати... Горбань... Може він до нього заходив.

— Ти не знаєш прізвища того?

— Чвартек.

— Треба всіх занотувати і, по змозі, перевірити, чи не зв'язані вони часом один з одним.

— Хто?

— А... я ще ж і не розказав тобі,— згадав Бірс. І швидко, образно та жваво оповів свою зустріч з Бронською, знайомство з Цвайком та розмову в Діловому клюбі.

— А ти не дізнався, що вона за їдна отоя Бронська?

— Якже, зняв можна сказати, анкету. Та-ба, її життя бездоганне. Чудова громадська робітниця, активістка, аж до нікуди...

— А звідки вона прибула, де була вона за часів громадянської війни?

— Кажуть в Австрії. Вона там брала участь в революційному русі. А тут подала заяву про вступ до партії.

— Вона вступає в партію?! — злісно вихопилось у Яхонтова.

— Тихше... Адже ми ж не знаємо хто вона.

— Знаємо, чорт її бери... я дізнаюся... Я дізнаюся про все... — Яхонтів зблід і мало не трусився від стримуваної люти. — Я їй покажу партію!

Вся пригода якось одразу затушувалася, відійшла на друге місце, і перед Яхонтовим був тільки один об'єкт зненависти, що одразу й опанувала його.

Бірс, попрощавшись з Яхонтовим, повільно пішов вниз улицею. Справа дедалі ускладнялася, і він відчував тупий біль в голові від усіх своїх здогадів та аналіз.

По правім боці вулиці майнула знайома постать. Він прискорив кроки і, вгледівшись, впізнав Гелену Бронську.

Вона поспішала. В її ході почувалась молодість, впевненість і безтурботність. Вона йшла, розмахуючи невеличким портфелем.

Бірс, не подумавши, пішов слідом за нею, вивчаючи її походу Коли вона зникла за брамою одного з будинків, він опам'ятався

„Оцього ще бракувало — стежити за кожним кроком. А раптом вона б озирнулася і впізнала його“. Бірс поморщився, пригадавши смертоносний перстень, і те, як вона ляпасом забила чужинця.

Пройшов повз браму і, зупинившись біля одного з вікон великого будинку, запалив цигарку.

„А Шведов мав рацію. Довіритися важко. Кому оповіси своє підозріння на таку людину, з таким громадським стажем, що зарекомендувала себе як найкращий громадський робітник...“ ДПУ, — майнула йому думка. Але знову Бірс відігнав її від себе: смішно піти та розповісти цілком неймовірну історію, де сам він більше замішаний, ніж інші. Хто повірить.

За вікном почувся гомін. Повернувся до нього і побачив: за столом сиділи жінки із зшитками та книжками.

— Лікнеп, — і хотів відійти, але, помітивши в кінці кімнати біля чорної дошки Гелену Бронську, що пояснювала аритметику якійсь жінці в хусточці, залишився.

Це було занадто.

Бірс майже відкусив кінець мундштука цигарки і відскочив від вікна.

Він не міг поєднати в один образ шпигунку і громадську робітницю. Бронська діяла всупереч всім правилам авантурного роману.

Задихувався від зненависти та безсилля, що не може зірвати з неї машкару та викрити систему шпіонажу та шкідництва, що так глибоко увійшли в життя...

„А я ще нудився, не бачачи навкруги себе роботи... Варт тільки захотіти, а роботи знайдеться сила. На кожнім кроці у себе, в своїй установі радянський робітник, щиро відданий може допомогти викрити непомітних шкідників та бюрократів“...

— Фронт з усіх боків!...

Бірс згадав за Борця з його низкою цінних хемічних винаходів, що тепер кінчав свої останні досліди над газом, не шкідним для людей, а що знищує сталеві частини зброї. „Це у нас, а в них, в капіталістичних державах винаходжують гази та зброю знищувати людське життя. Навіть і в засобах боротьби Радянський Союз старається тільки вразити, знищити озброєння, уникає знищувати „гарматне м'ясо“. Вони там не тільки організують проти нас сили, а й прагнуть і з середини повалити наш лад, знешкодити нашу силу шпигунством та змовами“.

Від хвилювання Бірсові пересохло в горлі і він невільно іронічно запитав себе:

— Товариш чи мадам?

Але за даного моменту не міг відповісти.

Підійшов до кіоску з боржомом і лише тут помітив, що пройшов цілих три квартали.

— Увага, увага і увага, — процідив він напів голосно і одним духом випив шклянку боржому.

ЛИСТ ДО ЙОГАНА.

Kamarado Johanno!

Mi longe ne skribis al vi, pri novaĵojn de nia ŝtato. Dank al represaĵojn el niaj gazetoj vi jam certe sciis pri kolektivizado en vilaĝoj kaj pri industrializado de kvinjara plano. Ĉi tio estas romantika lukto de tekniko kontraŭ malnova mondo. Kvinjarplano venkos kaj ni baldaŭ faras grandegajn paŝojn al estonta socia komuna asocio. En sia lasta letero vi skribis pri la senlaboreco de milionoj kaj pri faŝista teroro. Vi, scias bone, ke nur ekzistas unu vojo por detrui ĉiujn barojn.

Mi premas via forta laborista mano. Memoru tio, kio ĉiu laboristo povas trovi en lando de Sovetrespublikoj, lokon kaj laboron.

En nia urbo komenciĝos purigado de oficistoj kaj komunistoj, por forpeli el vicoj ĉiujn senhontulojn, burokratojn, karieristojn kaj ĉiujn agentoj de kapitalo.

En nia oficejo baldaue estos la purigado. Mi havas, al vi, johanno, grandan peton.

Plenumu ĝin... Unu el oficistoj parolis pri siaj revoluciajn agojn en estinto, sed, ve, ni ne povas kontroli ĉi-tio. En dudeka jaro kaj poste ŝi travivis en via lando, en via urbo Vieno. Mi ne povis diri pri ŝi neniajn malbonajn vortojn. Ŝi estas aktiva, kaj bona kamaradino, sed mi ne scias veron pri ŝia pasinto? Kia ĝi estas?

Povas estj, vi konas ŝin, tiel kiel ŝi parolis pri siaj tagoj de striko en via uzino, kaj pri tagoj de lukto en Vieno. Povas esti aliaj kamaradoj bone scias ŝin, kaj povas al ni sendi kredindojn materialojn.

Ŝia familionomo estas Eleno Bronskaja aŭ kredeble Tris...

Viaj informoj pri ŝi estas tre gravaj; ŝi volas eniri en vicoj de nia komunista partio.

Per tio ni devas scii, pri ŝi, ĉion.

Ĉi-tio estas kompreneble por vi.

Pri via laborista helpo kreskas kaj fortas nia laborlando.

Premu kore vian, manon kara Johanno.[1])

Via Jahontov.

Рука, що простяглася через плече, взяла у Яхонтова ручку і твердо підписала: „Čabaj“.

— Гарно задумано, Мишко.

— Чабає, як ти увійшов?

— Просто... З тебе кепський конспіратор, двері не замикаєш... Ну, викладай все що є.

— Та що викладати, нічого.

— А цей лист?

— Лист, та ти вже його прочитав... а написати напутив своїми підозріннями Бірс.

---

[1]) Товарищу Йогане! Я давно не писав новин про нашу державу. Але з передруків із наших газет Ви вже, напевне, знаєте і про колективізацію села і про індустріялізацію за п'ятирічним пляном. Це романтична боротьба техніки зі старим світом. П'ятирічка переможе, і ми робимо величезні кроки до майбутньої соціялістичної комуністичної суспільности. В останнім своїм листі Ви пишете про безробіття мільйонів робітників, Ви пишете про терор фашистів. Ви добре знаєте, що існує один лише шлях повалити та зруйнувати всі перешкоди. Я тисну вашу робочу руку. Пам'ятайте, що кожний робітник може знайти в країні радянських республік місце й роботу. У нашім місті почалася чистка службовців та комуністів, щоб вигнати з лав всіх безсоромних кар'єристів та бюрократів, всіх аґентів капіталу.

В нашій установі незабаром почнеться чистка. В мене, Йогане, велике прохання. Виконайте прохання. Одна із співробітниць говорить про свої минулі революційні заслуги, та ми не можемо перевірити її слова. Своє минуле 20-го і дальших років вона провела у вашій країні у вашім місті — Відні. Я не можу сказати за неї нічого поганого, вона активна і добрий товариш. Але яке її минуле? Яке? Може Ви знаєте її. Вона говорить про страйкові дні, про дні боротьби у Відні. Може, інші товариші добре знають її і можуть надіслати правильні матеріяли про неї. Прізвище її — Гелена Бронська, а імовірніше Трис.

Ваша інформація за неї дуже важлива: вона хоче вступити до лав нашої комуністичної партії, і ми повинні знати про неї все. Це зрозуміло. За вашої робітничої допомоги росте і міцніє наша країна. Сердечно тисну вам руку, дорогий Йогане. Ваш Яхонтів.

— Він уже її підозріває? навіть не бачивши... Вона ж до нас тільки но поступила.

— Ні, він її вже бачив. Зустрівся одного разу у Кранце... Між іншим, він цього Кранце не любить.

— Ну я з ним згоден. Правильний хлопець Бірс, хоч і занурюється в свої психологічні аналізи.

— Хіба це зле?

— Ні, не кажу... Зовсім не зле. Та боюся, коли б в самоаналізу не вліз. Їм інтелігентам це діло звичне. А ти знаєш, Мишо, попрацював я оце з тиждень і бачу діловитий хлопець, і справу поставив чисто, і співробітники люблять, хоча й бурчать за його вибагливість.

— Не дивуюсь, я з ним одразу зійшовся. Та й ти, признайся, сам до нього з щирим серцем.

— Вірно. Свій. Не дурно і в Червоній армії був... Перевиховав себе. Та й все, що тепер провадить партія, приймає, перетворює і проводить у життя. Добре все таки, що у нас багато таких чесних безпартійних, що поєднали своє життя з долею радянської країни... Але ми їх відзначимо і поставимо на відповідне місце... Словом, Мишо, свій хлопець.

— Свій! Ой, лишечко, вже сьома година, ледве не прогавив передачу. Послухаймо концерта з-за кордону.

І обоє сіли на матраці.

Незабаром кімната наповнилась сумно-урочистими згуками, що нагадували щось давно забуте... Неповоротне минуле померлих побутових традицій...

— Що це?

— Чорти б їх узяли. Це передача богослуження. Од них тільки й чуєш: то фокстроти, то псалми... До біса їх культуру та цивілізацію... — і Яхонтів виключив радіо. — Так .. культура, так би мовити, освіта народніх мас... Зраділи, що завдяки техніці можуть передати слово боже. Ач, ловкачі... Усі технічні досягнення використовують, щоб дурити людей — і радіо і кіно... От, доречі. Днями у нас буде знімка... Щось не подобається мені ця історія.

— Що? Кінематографічна? Фільму зніматимуть?

— Нічому радіти. Може, тут державні гроші в трубу летітимуть..., а ти радієш. Правда, з формального боку все гаразд, але ти б завітав, Мишо, до штабу нашої кінноти... Хай би перевірили цю справу, а я потім поставив би це питання на нашім осередковім бюрі. — Чабай підвівся і простяг руку на прощання.

— Ти вже йдеш?

— Так. Так не забудеш, Мишо?

— Ні. А втім я теж з тобою пройдуся. Доречі і листа відішлю.

РОЗДІЛ XII

ЧЕТВЕРТИЙ, ТРЕТІЙ, ДРУГИЙ...

Чимраз далі темп роботи посилювався і голова установи вже не нагадував Бірсові про відпочинок. Він наче забув про свою пропозицію. Бронська вже працювала в економічно-пляновому відділі, куди також перекинули і Кранце, що освітою був не тільки юрист, а й економіст.

Дні минали, і Бірс буквально не встигав відпочинути, хоча й була вже заведена п'ятиденка. Він не міг залишатися вдома в вихідний день, знаючи, що вся установа працює, і, зайшовши на хвилинку тільки подивитися, залишався на роботі. Він знав, що цим він зменшував значіння п'ятиденки, знав, що цим шкодить роботі, перевтомлював себе, але інакше не міг робити...

Та й більшість так робила, хоч, можливо, і з інших міркувань.

Павло, вивісивши стінгазету, знайшов собі роботу і почав вербувати нових членів, нових прихильників есперантської мови і навіть склав гурток з п'ятьох чоловіка, але, не зважуючись самому викладати, запросив лектора з есперантської консультації ХОРПС'у.

Борц, після подорожі з Бронською в таксі, вперше усвідомив прогалини свого життя. Він розумів, що не все життя повинно уходити на формули газів, не всі вільні години треба провадити в лябораторії, що хемія це — ще не життя, що...

Словом — Борц закохався.

І це було йому ще страшніше, бо нікого досі не кохав, ніколи було, і тому кохання захопило його одразу, закрутило в коловороті переживань, підкоривши всі почуття одному — закоханості, поза ним нічого не бачучи і не хтівши нічого бачити.

Він бачив тільки Бронську.

В хвилини протверезіння, коли він хотів усвідомити все, що відбувалося з ним, знайти пояснень своєму почуттю — він нічого певного не міг відповісти, крім одного — так, він кохає.

І розумів він, що в ньому говорить не тільки стать, а й розум, куплений дотепністю Бронської. Вона розпалила його своєю чуйною жіночою вдачею, розтопила його байдужість, що відокремлювала його від життя.

Та ні зустріч з Бронською, ні переполох у почуттях, що вже не корилися формулам, не перервали його роботи. Навпаки, це все посилило її і він просто кипів творчістю і працював з таким захопленням та піднесенням, що звернув навіть на себе увагу всіх, а насамперед — Бірса.

Цей блиск завжди трохи холодних розумних очей Борцевих злякав Альфреда, і він одразу, за елегантним строєм, що раптом з'явився на Борцеві, здогадався, що винна в цьому жінка, і що ця жінка ніхто інша, як тільки Бронська.

— Мадам Трис,— крізь зуби процідив Альфред, машинально малюючи на блокноті службових записів алею комсомольського сквера.

Раптом озирнувся, за його спиною, ледве посміхаючись, стояла Бронська.

— Я вас, товарищу Альфреде, не зважалася турбувати, ви були так заняті.

Бірс підвівся і, стримуючи обурення, байдуже сказав:

— Прошу вас, товаришко, не зупинятися більше за моєю спиною. Чого вам треба?

Бронська насмішкувато знизала плечима і правою рукою, блиснувши перстнем, поправила зачіску.

— Я й не сподівалася, що ви такий нервовий. На вас чекають на засіданні в Оскара. Ви йдіть зараз, а я гукну Борца.

— Вас можна поздоровити?

— З чим?

— Ви перемогли Борца.

— А — ага — і Бронська прикусила губу,— ви вже помітили?

— Не важко помі...

— Ви дуже спостережливі... дуже. — І посмішка майнула на її обличчі. — А правда ж, вам злісно?

— Мені?

— Вам. Злісно, що не ви на його місці. — І хутко по-діловому відійшла. Обернувшись, принадно йому посміхнулась, од чого Бірсові стало моторошно.

— Чортяка!

І Бірс, дрібно розірвавши, викинув свій малюнок, пішов до Оскара.

Засідання було в повному розгарі. Але воно зовсім не походило на звичайні ділові засідання, до яких звик Бірс.

В кріслі проти Оскара сидів і читав якогось рукописа чоловік в оксамитовій толстовці з величезними роговими окулярами на носі. Коли Бірс увійшов він замовк.

— Пробач, Альфреде, що не зачекали на тебе.

Бірс знизав плечима, сів на канапу поруч оператора Цвайка, що записував дещо в бльокноті. Біля вікна стояла чорнява жінка, очевидно артистка, з нудливим виглядом. Вона була дуже красива, і, знаючи це, трохи позувала.

— У тебе засідання?

— Чудний, це комісія. Нове навантаження, що доручив мені наш голова.

— Це комісія в справі прийняття сценарія,— весело вигукнула Бронська, входячи з Борцем.

— Шкода, що ви спізнилися... Ми вже прослухали першу частину, можна прочитати спочатку.

— Ні, навіщо ж.

— Розкажіть коротенько.

— Гаразд. До заводу приїздить молодий талановитий інженер, він має проробити свої досліди великого значіння. На цім заводі є шкідник — головний інженер, що за ним непідкупно стежить чесна комсомолка із фабкому та один з робітників. У них немає даних, але зате є пролетарський інстинкт. Боючися, що новому винаходові молодого інженера може загрожувати небезпека, вони беруться його охороняти...— З цими словами Кранце всміхнувся, кинув оком на Бірса і спинився поглядом на Бронській.

— Кому ж які ролі призначено?

— Я беру на себе ролю головного шкідника,— і знову всміхнувся Кранце.

— Я — комсомолки,— трохи протяжно сказала Бронська.

— А ролю інженера виконає безумовно Борц... Адже ж ви не відмовитеся?

— Але... Я... Ні... Так, мабуть, знайду час,— поквапливо згодився Борц, впіймавши невдоволений погляд Бронської.

— Можу заспокоїти вас, Борце, вам не доведеться грати. Артисти вже є...

— Значить, ролі вже поділено до читання, шкода...— розтягуючи слова, промовив Бірс.— А може б мені роля головного шкідника більше підішла б?

— Та ну, облиште, Альфреде... Це моя роля і я її нікому не віддам. Одначе, годі базікати, уважність, автор читає другу дію.

Автор відкашлявся і почав тихо читати сценарія.

— 121. Загальний вигляд цеху. Колеса. Трансмісія. Варстати. Ніч... Місячне сяйво крізь вікна відбиває на долівці віконні рями. 122. Двері до цеху стиха розчиняються. Обережно входить головний інженер.

— Це я, значить... Ні, ні, читайте, я не перебиватиму,— поспішив заспокоїти автора Кранце.

— 123. Обличчя інженера. На обличчі застигла рішучість виконати свою лиху справу. 124. Інженер іде по цеху. 125. Інженер нахилився над варстатом, де стоїть моделя апарату. 126. Рука інженера псує механізм апарату.

Бірсові було нудно... Він з жалем дивився на автора, що так старанно розробив нікому непотрібний безглуздий сюжет сценарія. Але чому безглуздий? Може його написано з певною метою, з метою запаморочити глядачів, з метою перенести ініціятиву з ділової роботи кожного з нас на фантастичні постаті шкідників, що в такім вигляді майже не бувають в природі.

Бірс з цікавістю подивився на автора.

Ні, коли це й так, то автор тут непричетний. Він виконує те, що йому доручено.

І Бірсові стало болюче за автора, за цілковиту відсутність особистої ініціятиви і за цілковите нерозуміння завдань сьогоднішнього дня.

Він не слухав... В думках він порівнював постаті справжніх, нікому не відомих шкідників, оточених уважною пошаною з боку навколишніх, з шкідниками із сценарія, що вночі тиняються з ліхтарями та револьверами в руках.

Подивився на годинника і встав.

Оскар, що тільки но зняв пенсне і хотів був його спинити жестом, раптом зронив пенсне з рук і воно, впавши, розбилося.

— Ет чорт, розбив через тебе пенсне. Ти куди, Альфреде?

Автор замовк.

— Пробач... Мені ніколи, Оскаре. Я пристаю на твою думку.

— Ти мені довіряєш?

— Звичайно... Адже ж ти головний.

Вийшовши з кабінету, Бірс почув пронизливий дзвінок. Це Оскар викликав кур'єра. Повз нього похапцем у двері вбіг Павло.

— Віднеси пенсне до оптика на Московській,— долинуло до Бірса — спитайся Чвартека. Він знає. Скажи: від Кранце. „Чвартек,— і Бірс раптом зупинився... Значить, Яхонтів здогад слушний. Отже, Цвайк справді був у нього в вечір вбивства в комсомольськім сквері...“ — Він відчув жагучу

цікавість і разом з тим острах, такий маленький, поганенький острах за безпеку свого життя... Але це було миттьове, що тимчасом залишило певний осад... „Він повинен знати ворогів в обличчя, повинен... Є нагода...“

— Чвартек...— четвертий... Трис — третя... Цвайк — цвай — другий. Невідомі: п'ятий та перший.

Перетворення прізвищ в цифрові величини так зненацька з'явилося, що Бірс аж схвилювався.

— Стій,— спинив він Павла.— Ви куди?

— Та Оскар Якович посилає до міста, пенсне побив.

— Це встигнеться й потім, спочатку треба віднести мої папери.

— А як же пенсне?

— Пенсне — дурниця. Та і я ж можу сам занести. Пішли!

Відіславши з кур'єром кілька зовсім неспішних паперів, Бірс, ледве володіючи собою, розгорнув папір і подивився на пенсне.

Одно скло було вщент розбито і в оправі трималися тільки кілька невеличких скілок, але зате друге, хоча й розбите міцно трималося. Жодної скілки не випало. Бірс спробував був виколупати уламок скла, але це йому не вдалося. Поклавши пенсне в кишеню, він пішов до міста.

РОЗДІЛ XIII

„ЙДУ!..“

Борц насилу дочекався поки закінчиться читання і тепер, проводячи Бронську, горів бажанням залишитися з нею на самоті.

Очі його прибрали особливої м'якости, а голос такого інтимного ліризму, що він і сам не повірив би собі, коли б почув свій голос та побачив очі.

І про що вони говорили... Вірніше ні про віщо. З дрібниць переходили на дрібниці з легкістю, що так властива цьому періодові закоханости.

Важко було сказати, що Бронська грає. Неможливобо вона сама кожним своїм рухом кожним поглядом говорила — навіщо ховатися, навіщо таїтися, навіщо подовжувати ці, бодай і прекрасні, хвилини.

Борц, бачачи це, насторожувався. Він, звиклий до формул, тепер губився і, боючися чим-будь відштовхнути її від себе, обачно віддаляв, готове зірватися, признання.

— До вечора? — спитала його, прощаючись, Бронська.

— До восьмої — напів питаючи відповів Борц.

Бронська пішла...

Борц почув порожнечу і нікому непотрібну самітність. Його навіть не тішили ні книжки, ні письмовний стіл, ні робота, що чекала на нього.

Увійшовши до себе в кімнату, він потомлено почав роздягатися, щоб прийняти звичайний холодний душ. Але енергії вистачило рівнісінько на стільки, щоб скинути піджак та розстебнути сорочку.

Запалив і, замислившись, приліг на канапу. Спробував був читати та нічого не виходило. Якийсь сум не давав йому можливости зосередитися, очі пробігали рядками і крізь ці рядки виступав милий, бажаний, але такий далекий образ.

Палив цигарку за цигаркою, але й це не допомагало і тільки попел, що впав на голі груди, його зворушив: підвівся й сів.

Він хитрував сам із собою. Обдурював себе, але ж твердо знав, що все кінчиться, як тільки він зважиться на останній крок. Він твердо знав, що це тільки гра статевого потягу і, що, коли все буде так, як неминуче повинно бути, то ця гострість емоцій зникне.

Але йому було цього шкода. Шкода втратити ці хвилини. Шкода було образити цю, очевидно, чудову жінку.

Аджеж він був набагато старший за неї... Набагато.

Час наближався, а до восьмої було ще далеко. І він знову відчув у собі радість та гіркоту, все, що сповнювало його молодістю та ранило старістю.

Він устав і пройшовся по кімнаті.

Треба покінчити. Аджеж він не вірить собі, ні в чому не вірить. Він уже знає себе, знає, що тільки одна робота — мета його життя. Тільки роботі він відданий і тільки її він любить. Решта ж — це так...

— Так — вимовив він голосно. І, наче прокинувшись, оглянув кімнату.

Тоді рішуче сів за письмовний стіл і почав гарячково писати листа.

„Я ухожу від тебе, Гелено, боючися загубити біль останнього моменту, біль, що стоїть на межі можливости. Я довго думав про наші години, я радісно згадував, як у твоїм серці зростала теплота до мене, теплота, що не може не привабити... Гелено, не тягнися до людини, що майже перегоріла в житті і не приймай, можливо, останні іскорки за вогонь, що може спалити твоє серце, вражене життям...

Не сердься, Гелено. Аджеж ти близька мені, і я хочу висловити тобі кожну думку свою... Пам'ятаєш, учора ти відчувала відчуженість... Так це було. Але не та, що за неї ти гадаєш. Було це тому, що я боявся висловитися цілком. Я казав, Гелено, — не треба нам зустрічатися, але ти не згоджувалась: невже ти боїшся себе, невже неприємно бодай трохи погратися з вогнем і відійти ледве ледве обпаленому. Так говорила ти... Нам не треба гри. Не треба нам зустрічатися... Ці рядки, відкриваючи багато дечого, може будуть останнім вітанням тобі".

Зупинився, і ручка покотилася з потомлених пучків. Рука трохи тремтіла.

Запалив цигарку й замислився.

„Так, він не має права. Його життя, його робота не для цих милих плечей. Майбутнє віддано хемії — сучасне теж" Борц закохано подивився на формули, написані на папері

Всміхнувся.

Забув ще написати, що робота дужче за все. Склав листа надвоє і довго акуратно великою пучкою сфальцовував перегін аркуша.

Подзвонив телефон. Борц здригнувся, впізнавши голос.

— Так, вдома... звичайно... звичайно... зараз.

І ліва рука, судорожно зім'явши листа, кинула його під стіл, а в телефонну рурку голосно кинув:

— Йду!!!

РОЗДІЛ XIV

ЗДОГАДИ.

Бірс забув про все, що обтяжувало його мозок, під впливом смачного обіду та оркестри напівсальонної музики. Майже безжурно вийшов він на вулицю, що захопила його одразу в свою веселу безладну метушню. Весело озираючися, всміхаючись зустрічним, він, випадково впіймавши на собі зацікавлений погляд гарненької жінки, пішов слідом за нею.

Вона йшла, то прискорюючи, то загаючи кроки і, здавалося, чекала того моменту, коли Бірс, перемігши свою соромливість, підійде до неї. Але той, лаючи себе за нерішучість та отую соромливість, тільки йшов слідом за нею, почуваючи себе злочинцем...

Йому здавалося, що всі на нього дивляться, звертають увагу і через це він розгублювався.

На Московській до жінки підійшов чоловік і обоє пішли вже разом. Озирнулися і весело розсміялись. Бірс, не знаючи, куди дітися, кинувся в двері першої ж крамниці. Настрій йому отруївся.

Як все глупо сталося... Гімназист... Пустотливий хлопчик.

Зустрівши запитливий погляд крамаря, що стояв на тлі канцелярського приладдя, купив пару олівців.

Заплативши, він намацав у кишені пенсне. І тут же, забувши за олівці, прожогом вискочив на вулицю і почав відшукувати вивіску оптика. Оптик був на протилежнім боці, але то був не Чвартек. Бірс пішов далі.

І тільки одно вікно, поділене надвоє, було резиденцією Чвартека.

— Громадянин Чвартек тут?

— О, так! Швартек... Шого треба?.. — доволі похмуро відповів горбань, відкладаючи скло, що оце був шліфував його. — Шим мошу прислушитися?

— Ви Чвартек? Дуже приємно. Вас просив Кранце, — і Бірс поклав побите пенсне на прилавок.

— Громадянин Кранце?.. О, душе приємно... Сідайте, будь ласка. Це такий гарний клієнт, такий чемний, що я для нього завжди ладен усе зробити... Усе... А ви давно його знаєте?

— Я служу разом із ним. В одній установі.

— Душе приємно... Гут. Душе. Прошу, я зараз подивлюся, чи є скельця...

— Тепер знаєте так... Нішого немає... Нішого. Залишками тільки й живемо. А що далі буде?.. — і, говорячи так, горбань шукав, хутко перебираючи скельця, вимірюючи їх, перевіряючи на залишках пенсне.

Бірс уважно стежив за поквапливими рухами його неприємних пучків.

— Гут. Є скельця. Завтра пенсне буде готове. Раніше ніяк не можна, на жаль, ніяк... Стривайте... О, я пригадав, у мене є якраз для нього пенсне, — і, зникши під прилавком, горбань витяг з-під нього пенсне, протер його замшою і простяг Бірсові. — Будь ласка, передайте йому це, душе прошу.

— Залюбки.

— Це пенсне саме до його очей. Ви вже, прошу, сьогодні передайте йому... Сьогодні...

Бірс відчув дивну настирливість в цих горбаневих словах і йому здавалося, що горбань не тільки скельця вимірював, але також встиг і його зміряти, вивчити і тільки тоді зважився передати йому пенсне.

— Не турбуйтеся, я передам, громадянине Чвартеку, передам...

Чвартек злегка схилив голову і всміхнувся, розтулюючи рота, де блищало чотири золотих зуби. Ця посмішка викликала в Бірса огидне почуття і глухе роздратовання.

Вклонившись, Бірс вийшов, уносячи разом з собою неспокій та гнітючу тривогу. І від посмішки огидного рота, і від цієї великої голови, що схилилася на бік, і від викривленої горбаневої спини, що в пам'яті збуджувало образи Гофмана та Гюго...

— Проклята маска...

І одразу уявилося йому невпізнане обличчя привабливого Оскара. „Поспішайте змінити зовнішність...“ Маска... Маска Невже одне кільце вже в його руках... Одне кільце. Звідки він це взяв? Чому Чвартек, знекривджений природою горбань, повинен бути членом таємної організації? Чому Кранце, Бронська... Ні, він таки справді збожеволіє від своїх здогадів... Він і себе, мабуть, прирахує до цієї організації, вигаданої його фантазією.

— Немає жодних даних. Але чому саме до Чвартека надіслано пенсне. Чому не до державної оптичної крамниці? Так... Цей горбань, цей Чвартек, оця огидна постать живе в „Південній“. Так. Чому? Отже, він не на завжди приїхав до міста. Отже, він нещодавно приїхав. Це так. Звідки Кранце міг з ним зазнайомитися? Звідки... Припустімо, що так. Але, тоді звідки ж Цвайк, оператор ВУФКУ, нещодавно прибулий, також з ним знайомий?.. Значить... Дивно... Не може бути... Тоді пенсне... Ат, який я дурний, що не звернув увагу на скельця, випалі з оправи... Він передав інше пенсне... Неначе обмін записками... А раптом..? — далі Бірс не міг уже аналізувати від хвилювання.

Повертаючи на майдан Тевелева, він побачив Борца, що стрімголов мчав з букетом троянд у руках.

„Так, Бронська не звичайна особа.“ І знову інстинкт навіював йому, що він на правильнім шляху... На правильнім...

— Бірс, здоров був... А я відсилав листа.

— Тю, — здригнувся Бірс, — здоров. Ти можеш до смерти налякати. Наче сніг на голову. Куди відсилав листа?

— Секрет, шановний, секрет... Так би мовити, виробнича таємниця. А ти звідки?

— Це не секрет... Я був у Чвартека.

— У Чвартека?.

— Так... Секрет за секрет. Ти мені про листа, а я тобі про Чвартека. Гаразд?

— Гаразд... — засміявся Яхонтів і докладно оповів про надсилку листа до Йогана.

— Мишо, ти б'єш у самісіньку точку,—зворушено схопив його за руку Бірс.—В мене нічого конкретного, самі здогади.

— Але що ж саме ти підозріваєш? Покажи.

— Ні, пенсне я покажу тільки в Сергієвій ляборторії. Це мій козир, Мишо. Або я все вірно проаналізував і працюю далі, або я виключу себе з цієї роботи.

— Хутчій ідемо... Ти не можеш помилитися.

На мить Бірс відчув острах, а раптом все це—плід його розладненої уяви і нічого немає... Але тут же виразно уявив собі посмішку Чвартека, викривлене ґримасою обличчя, його пронизливі очі і заспокоївся... Зв'язок є... І може пенсне править за записку, може воно є знак, сиґнал... Бірса охопила гарячкова нетерплячість.

За двадцять хвилин входили вони до ляборторії Кравченка.

— Надзвичайно! От вчасно прийшли. А ну, погляньте но на ці документи. Чи можна що тут розібрати, — і Кравченко простяг Альфредові банківського чека геть чисто заллятого атраментом.

— Ну і що ж? Що гадаєш з ним робити? Витруїти атрамент...

Кравченко вдоволено всміхнувся.

— Коли витруїти, то витруїш не тільки пляму, але й всі підписи. А я маю апарата... Звичайний гарний фотографічний апарат. Від нього, друже, нічого не сховаєш, нічогісінько. От бачиш, на чекові нічого не можна прочитати. А ось, подивіться, що було написане,—і Кравченко передав Бірсові ще не висхле фото.

На цім фоті, хоча й зблідими літерами, але видно було всенький текст чеку з підписами.

— Отож... А тепер, маючи справжнього та фалшивого чека, можна порівняти підписи. Оце справжній підпис, а це—

сфалшований. Злочинець, боючися викрити підробку, заллляв усенький чек атраментом, а тимчасом ми розібралися.

— Це надзвичайно, Сергіє!

— Нічого надзвичайного... Ну, а пощо ви прийшли?

Бірс мовчки поклав на стіл пенсне.

— Пенсне? Цього у мене ще ніколи не було. Здається, звичайнісінькі окуляри. А що тобі спало на думку?

— Я гадаю, що в окулярах і є загадка.

— Подивимось, подивимось...

РОЗДІЛ XV

ВІРШІ ЖАНА СЕКОНДА.

У кімнаті Бронської було дуже затишно. Меблі не вражали ані стильністю, ані красою, але вміло розташовані на перському килимові, з вишиваними подушками, створювали враження.

В кутку на канапі, напівосвітленій зі стелі лямпою крізь абажур з пофарбованих скельців, сиділи Борц і Бронська.

— Не сердьтеся, не сердьтеся, шо відірвала вас од роботи. Але мені було так сумно, так потрібна була ваша розмова... що...

— Я...

— Не відповідайте, помовчіть... Гаразд, друже любий?..

І Бронська, ледве ледве дотикнувшись своєю гарячою долонею до Борцевих губ і відчувши поцілунок, всміхнулась та позирнула на Борца. В її очах було все, чого не хотіли говорити вуста. Все було зрозуміло без слів, і Борц відчував, як радість, сповнивши його тіло, нестримно штовхала до неї. Не було слів...

Коли вони отямились, або, вірніше, отямився Борц, бо Бронська ані на хвилину не губила свідомости, то побачив, як вона розслабленим безвольним рухом ніжно потяглася до нього.

Припала до грудей, ховаючи очі, щоб не можна було прочитати в них перемогу.

— Любий, невже ти...

— Гелено!!

— Ні! Ні! Не треба говорити про це... Не треба ні про що говорити... Як гарно, як гарно... Ти не підеш, правда ж?.. Ні?.. Мовчи... Мовчи... Дай мені бодай на один момент замріятись. Хоча б замріятися... Я знаю життя. Знаю і, на жаль, ці хвилини зникнуть, зникнуть...

Бронська раптом відсахнулась від Борца.

— Навіщо вдавати! Навіщо ти брешеш своїми вустами? Навіщо ти брешеш?! Я бачу твою брехню, я бачу. Ідіть геть... Швидше уходьте...

— Гелено!

— Уходьте!..

Бронська вскочила.

— І ви такий самий, як усі... Як усі... я помилилась, гадала...

Бронська схвильовано почала ходити з кутка в куток. В голосі вже зникли гістеричні нотки, він став м'якіший, душевніший, і вона, наче забувши за присутність Борца тут же, говорила наче сама з собою.

— Звичайно, такий самий... Всі як один.. Всі однакові!... Тільки доб'ються свого, плюнуть і годі!

Бронська раптом одразу зупинилась.

— Чому ж ви сидите? Чого чекаєте? Чом не уходите?

— Я не піду. Я залишаюсь тут.

— Зовсім... Так?

І так само раптово кинулась до Борца.

Були сльози..., були тихі заспокійливі слова... Поклавши Бронську і накривши дбайливо ноги квітчастою хусткою, Борц тихо підвівся і відійшов від канапи, щоб дати їй можливість забутися та заснути.

Підійшов до етажерки і почав розглядати книги, не помічаючи, як кожний його рух ловили з-під напівстулених вій допитливі очі.

Кілька книжок Реньє, вірші Поль Фора, містичні п'єси Кльоделя і поряд „Конвент“ Жореса, книги Тарле, документи Паризької комуни, кілька томів Леніна і вірші Клемен Маро видання XVI сторіччя. І, нарешті, він здивовано витяг книгу поцілунків Жана Секонда.

Озирнувся.

Бронська, розкинувшись, лежала і її постать була сповнена своєрідної жіночої кволости. Борц не стримався і обережно сів біля неї.

— Ти не пішов, любий... От і гарно, посидь отак...

— Я не піду, Гелено.

— Як гарно з тобою... Ти такий чуйний — і Бронська знову замріялась...

Борц розкрив книгу і спробував був тихо читати вірші про кохання, написані 400 років тому людиною, що жила в епоху страхіть та жорстокости, переможного хреста, багаття та інквізиційного катування.

„Як мало міняють людину сторіччя“ — думав Борц. — „І ми, дійшовши чималого, тим не менше в цьому одвічному статєвому прагненні однаково близькі примітивно витоншеним людям минулих сторіч“.

Забувшись, він напівголосно почав перекладати вірші з згучної латині.

— Дай мені книжку,—прошепотіла Бронська, і, підвівшись, знову потонула в подушках канапи.

Борц ніжно підклав їй під спину маленькі подушки...

— Дякую, любий...

— Який у тебе вишуканий смак, Гелено...

— Послухай, ось один з улюбленіших, — і почала перекладати вірш, трохи міняючи зміст.

„Але ти також, ти божество, прекрасніше, ніж бог,
Що блукає в черепашці морськими шляхами...
Твої поцілунки—небо. Але хіба ж можна їх злічити?
Аджеж ти не лічиш моїх скарг, жорстокий.
Адже ти не лічиш моїх сліз.
Дай мені, щоб полегшити та обманути мою тугу
Безкінечну тугу — безкінечні поцілунки,
Твої поцілунки проти моїх сліз...“

Останні слова наче шовком відбилися від килимів... Стало тихо і тільки вуличний гомін долинав крізь зачинені вікна.

Борцеві здавалося, що все життя відійшло, що ніде нічого немає, що все сон, туман...

І, наче вгадавши його думки, Бронська зашепотіла:

— Не треба бути таким, не треба... Він ідеологічно невитриманий. Він не показав свого відношення до епохи. Він не заплямував своїми віршами середньовічної ганьби... Він залишив нам тільки чудові вірші про кохання... Я люблю його рядки, повні думок, що так гармонують з моїми. Я люблю і вітаю цього поета — великого поета кохання, але я живу життям, від якого він уходив.

І Бронська, вхопивши Борца за плечі, наблизила своє обличчя до нього і далі мовила:

— Ні, коханий, ні. Не треба замикатися в собі. Я хочу, щоб був ти людиною епохи. Людиною сьогоднішнього дня, борцем за нові перемоги, за нові вдачі нашого величного будівництва. Через кохання — до перемог! Через інтимність ночей—до розмаху та сили дня... Так, коханий... Ти будеш такий.

Бронська втішено всміхнулася. Вона святкувала легку перемогу над сильною, дужою людиною, талановитою та творчою людиною. Блимнула передчасна думка, що можливо вона не тільки купить його своїм тілом і своїм почуттям, але, купивши, перетворить його в свою слухняну зброю.

— Коханий, так через кохання — до перемоги. Адже за величність перемоги варт віддати життя.

— Варт! Ти моє життя... Я з новими силами боротимуся, будуватиму, працюватиму... Я щасливий, Гелено, що ти не така, як усі.

— Хай вечір цей буде нашим заручинням.

— Хай буде це радістю життя... Я приймаю життя таким, яким воно є, але я втішаюсь з того, яким воно буде.

— Яким воно буде... Яким повинно бути... — твердо підкресливши останні слова, промовила Бронська, вкладаючи до них зовсім інший зміст.

РОЗДІЛ XVI

ПЕНСНЕ ВІД ЧВАРТЕКА.

— Дивовижно, — говорив Кравченко, досліджуючи окуляри розчинами, — неймовірно, до якої техніки дійшла людність. Розумієте, проти сьогоднішніх злочинців треба бути озброєним усім науковим дослідчим знанням. Диви, звичайні окуляри, але хто ж скаже, що до одного скла приліплено папірця... Ніхто... Скло, як скло, прозоре. Все ясно видно. Окуляри можна протирати, навіть мити і жодних слідів паперу... Тільки склоріз розкриває фальш... Отут я провів склорізом і тут залишилася легка порепина, властива тільки одному склу, а на другім склоріз слизнув і майже жодних слідів. Немає порепини, є тільки невидима оком і ненамацувана вдавленість. Так не побачите. Подивіться крізь сочку.

— От чорти б його взяли! Перечудова річ!

— Ми вже покинули дивуватися... Ми нічому не віримо. Професор Мінаков говорив, коли я йду впродовж рейок і бачу, як на моїх очах поїзд ріже людину на шматки, я ще не вірю тому, що людина вмерла саме від цього... Я досліджу і тільки тоді напевне скажу, від чого людина вмерла. Трапляються випадки, коли очевидність нічого не доводить. Адже людина, що йшла рейками, могла вмерти і перед тим, як її перерізали колеса.

— Ти, Сергіє, виходить, не віриш очевидному?

— Ні, тільки фактам. Тільки своїм приладам, свому скальпелеві... Але вернімося до діла. Отже, Альфреде, ліве скло обліплене папером, на папері щось написано і коли так, то ми це одразу прочитаємо... Ні від нагрівання, ні від кислот на папері нічого не виступило, отже застосовано іншого принципу. Я гадаю, що коли вміщу скло на світлочутливий папір і почну діяти на нього інфрачервоним або ультрафіялковим промінням, то напис повинен з'явитись...

Пришпиливши папір до дошки побільшувача і вставивши пенсне до касети, Кравченко приготовився знімати.

— Увага, знімаю.

Світло погасло і тільки в тонкому промінні світла ледве світився папірець...

— Готово!

З напруженою цікавістю вдивлялися всі у виявляльну кювету.

Спочатку нічого не було видно, але потім на світлочутливому папері ясно вирисувався овал скла, а тоді виявилися й літери.

Знімок удався.

Яхонтів стояв, сливе не дихаючи. Бірс та Сергій важко зідхнули.

— Дякую, Сергіє, це здорово.

— Краще б ти помилився, Альфреде... Мені зараз жахно від думки, скільки шкоди можуть скоїти ці люди.. Люди, озброєні такою хитрістю та знанням.

— А може вже й скоїли,— похмуро промовив Яхонтів.

— Нічого, Сергіє... Проти їх сили — наша сила. Проти їх знання — наше знання. Проти їх зненависти до Союзу — наша зненависть до них.

— І любов до країни, любов, якої вони і не уявляють. Любов до країни, що, знесилюючи від злиднів, невмолимо будує майбутній світ, переходячи межі можливого.

— Сергіє, знімок ще не готовий?

— Зараз... Шкода, що ми не зможемо їм відповісти.

— Наша відповідь буде дією. Але дивно, Сергіє, коли для розшифрування потрібно стільки клопоту, то їх конспірація ж може провалитися...

— Читай. Це для нас клопіт, а вони, напевне, мають такий розчин, що за допомогою його й читають... Отже читай...

На паперці ясно виступило кілька рядочків...

першому
шукач потрапив на слід
прискорити процес
п'ятий

Бірсові від напруження запаморочувалась голова...

З-за дурниці він себе дешифрував. Він ставить тепер усю справу під удар ворогів... Прискорити процес, та як? П'ятий... п'ятий — це значить Квінт. Як він раніше не додумався... П'ятий... Значить, організація працює п'ятірками і одна з п'ятірок працює у них в установі... Цвайк... Цвайк, Трис, Чвартек, Кранце — це значить перший... Недурно він виголився після газетної криптограми.. Четвірка вся, як є... Хто ж п'ятий? Хто?

— Становище серйозне, — вимовив Кравченко — Ну, Альфреде, викладай все на чистоту, поки ще не потрапив до мене на стіл під дослідження.

Сергіїв жарт неприємно прозвучав.

— Так. Я так само гадаю, Сергіє... Мишо, погуляй біля дверей... Кашлянеш, коли хто пройде... Постукаєш у двері... Все гаразд — значить пішли...

— Гаразд,— готовно відповів Яхонтів і вийшов.

Кравченко акуратно вирізав з паперу овал скла і сховав вирізане в гаманець. Потім, пильно оглянувши окуляри, протер їх і передав Бірсові.

— Пенсне, звичайно, передай йому. Ну, я слухаю.

ЧАСТИНА ДРУГА

РОЗДІЛ XVII

УРИВОК ІЗ СТАТТІ.

Останнє повідомлення Квінта змусило Бірса серйозно поприизадуматися. Йому загрожував тепер удар з двох боків і, якщо він чекав уже нападу Квінта, то і каррозшук, безумовно, рано чи пізно знайде його.

Яхонтів був тої ж думки і охоче запропонував Бірсові переселитися до нього на деякий час, але Бірс незаперечливими даними довів неможливість цього.

— Це неможливо, Мишо. Поперше я наводжу на тебе підозріння, а ризикувати ще й тобою, значить, ризикувати справою... Ти й без того своїм листуванням уже скомпрометував себе.

— А, доречі, Бірс, листа я надіслав до Сат'у з номером забитого...

— Як ти запам'ятав номер?

— Не тільки запам'ятав, але й записав... Тоді я зовсім забув про це... Недавно оце пригадав.

— Мишо, не находжу слів... Якщо одержимо відповідь на твої листи — про цього та Бронську, і вони хоч трохи подтвердять наші здогади, тоді ми можемо сміливо ввесь матеріял передати до ДПУ.

— Звичайно... Я нетерпляче чекаю на відповідь, але хіба у нас мало даних?

— Опріч здогадів — нічогісінько... Дані є проти Кранце та Чвартека, та й ті недостатні. За те, проти мене багато: одне підозріння у вбивстві Шведова чого варте. А проти цього головного підозріння я ще не можу виправдатися...

Скажеш, криптограма, пенсне, та хіба я можу довести, що зробив це я не з метою виправдати себе та спрямувати справу на невірний слід. І чому можу бути я поза підозрінь... Адже у минулім я не криштальна людина, в минулому я офіцер... Скажеш, віддана робота, життя тощо. Та хіба ж не було у нас прикладів, коли зрадники приходили до нас під машкарою відданих людей... Хіба ми не підозріваємо бездоганну Бронську...

— То ти, а то Бронська...

— Однаково... Становище за даного моменту проти мене... Ти, Мишо, не сердься: тобі доведеться зустрічатися зі мною рідше і обережніше. Категорично забороняю приходити до мене в установу. Головне, що нам треба вияснити — це особу забитого і виявити Цвайка... Це важко... В ньому лежить, мабуть, розгадка всієї справи, їх атаки на інженера Борца.

— Ти ж сам кажеш про велику дружбу його з Бронською.

— Це не доказ. Його втягують в кохання, але для чого? Щоб залучити його на свій бік. Але коли це так — ми безсилі: він сам відповідає за себе. Та мені здається тут зовсім інше: кохання це простий засіб відвернути Борца і від його квартири і від його лябораторії і цим дати можливість вільно погосподарювати на час його відсутности. Але все це здогади... Просто голова лусне від них, а фактів тимчасом немає...

Помітивши, що його розмова навіяла сум на Яхонтова, Бірс одразу весело вигукнув:

— І все таки, Мишо, ми на правильнім шляху. Крім того, ми ж і друзів маємо...

— І яких... Особливо там, за кордоном. Коли людину, що надіслала листа до нас в Союз, заарештовують... Наша бриґада дістала листа. Ось що пише В. В. з Болгарії: „Нам важко тримати з вами зв'язок, нам важко, бо сотні очей стежать за нами. Шомполи й нагаї — це ми вже знаємо, а шлях до катівні та шибениці (у нас, очевидно,

шкодують патронів) — недалекий. Але ми не залишимо своєї роботи. Хай голос наш чують наші брати - робітники СРСР“. [1]) І ось вони там, перебуваючи під постійною загрозою, користуються з випадків, щоб радіо-мікрофоном сказати нам „стережися“.

— Так, мене ще більше підтримує ця смерть відважного товариша... Ну, йди, Мишо. Я збиратимуся...

— Ти сповіси мені нову адресу?

— Звичайно, зайду до редакції, залишу тобі записку.

Яхонтів міцно стиснув руку Бірсові і вийшов.

Бірсові здавалося найзручніше тимчасово оселитися в кімнаті якого-небудь товариша, що від'їздить у відпустку, і, укладаючи свій чемодан, він перебирав в пам'яті всі можливі комбінації, і раптом зрадів.

— А Розен, Розен, аджеж він оце має виїхати...

Зворушений і радісний він вискочив на вулицю.

Йому пощастило. Майже в дверях під'їзду він зустрівся з інженером Розеном, відомим будівником залізо - бетонних будівель.

— А я до вас... призначитися з прощальною візитою, а почасти і в справі.

— Ну, пішли до мене.

— Та ні, навіщо? Пройдімося краще вулицею.

— Ви знаєте, я ж дістав закордонне відрядження і маю вже закордонну візу та пашпорта.

— Щиро вітаю.

— Та власне ні з чим. Метушні, клопоту — сила. Ну, наприклад, що робитиму я з квартирою? Кинути її так просто — та ж за три місяці з неї можна все геть чисте витягти. Звичайно, є вихід: пустити родича, так потім од нього не відкарсаєшся. Я ішов оце до вас і хотів був попросити, може ви взяли б на себе доглядати мою квартиру, а часом, коли це вас не утруднить, і переночувати там. Адже ви, Бірс, і хотіли цього?

[1]) Справжній лист.

— Не тільки хотів, а й хочу. З насолодою житиму в вашій квартирі аж до вашого повороту.

— Ну, за це спасибі... Дуже дякую... Та ще прохання, все листування моє мені переадресовувати. Я потім напишу, куди. Переїздіть до мене бодай і зараз. Ось ключ від вхідних дверей. Я хоч і виїздю ввечері, але ж усі мої чемодани на вокзалі, і я, певне, й зовсім вже не зайду додому. Влаштовуйтесь, певен, що моя квартира вам сподобається.

Бірс, зрадівши з цієї вдачі, пройшов разом з Розеном кілька кварталів, а тоді повернув до себе.

Розен, увійшовши до першої аптеки, потелефонував своїм знайомим про свій від'їзд та про те, що свою квартиру він передав Бірсові. Можливо, коли б Бірс це почув, він роздратувався б, а може й підозріння у нього виникли б з цього приводу. Але ж не догадувався про це. Він весело прощався з своїми сусідами, говорячи, що від'їздить до Криму відпочивати.

Безтурботно, весело підхопивши чемодани, він підійшов до вихідних дверей. Відімкнув і відчув, як все в ньому захололо. Перед ним стояв міліціонер.

— Вам до кого?

— Та сюди ж. Оповістку одному приніс, — і міліціонер добродушно всміхнувся.

— Входьте, товаришу.

Бірс пропустив міліціонера до квартири, а сам побіг униз.

Ні, тільки не тепер. Не тепер, коли він намагається розв'язати завдання Квінта... Не тепер, коли майже вся четвірка в руках... Майже. Трис плюс Цвайк плюс Чвартек плюс Кранце плюс Квінт... А це тільки одне з гаданих розв'язань... А скільки четвірок розсіяно скрізь. Скількома ще, можливо, керує Квінт.

І несподівано прошепотів:

— П'ять.

Взявши візника, радіючи з нової відстрочки, поїхав до себе.

Най став він злочинцем, це нічого. Він сховається на місяць від усіх, а там... Переможця не судять.

Квартира, де оселився Бірс, була з трьох кімнат, цілком ізольована і тому в перший момент приємно вразила тиша.

Він, як хлопчик, радів, що один, що нікого немає і ні рано, ні ввечері не чутиме він примусних концертів, не почує безкінечних дзвінків, що змушують насторожуватися та лічити.

Він один.

Бірс поставив чемодани в один з кутків, почав оглядати кабінет, стараючись уявити собі суть Розена, як людини.

Кабінет був витриманий в строгому стилі. Величезний стіл, завалений книжками, вражав своїм розміром. Над столом серія родинних портретів. На стінах премійовані проєкти будівель, а біля вікна на креслярському столі кнопками пришпилено новий, незакінчений проєкт, закритий цигарковим папером.

Над шкіряною канапою ґравюри з епохи французької революції, серед них вирізнялися особливо дві: на одній скривавлена голова маркізи де-Ламбаль, над юрбою санкюлотів, а на другій — Марат, заколотий у ванні Шарлотою Корде.

Стіна, що в ній були вихідні двері, являла собою суцільну книжкову шафу, тисячі книг тішили око. Серед великих енциклопедій вирізнялися величезні томи французької енциклопедії Ларусса.

Все в цій кімнаті говорило про серйозність та велику культуру людини.

Бірс вдоволено зідхнув. Він радий був, що місяць його невільного затвірництва не нудний буде. Друга кімната була не то спальня, не то вітальня, а, вірніше, і те і друге разом. Це була затишна кімната, де можна було відпочивати. Нікелеву постіль закривав японський параван. В протилежному кутку м'які меблі, біля стіни невеличкий рояль, столик з нотами, а на стінах сила ґравюр трохи лековажного змісту.

Тут були ґравюри Франца Байроса з „Кребільйона“ і Обри Бердслея з „Лізістрати“.

Це вразило Бірса. Він бачив багато квартир, насичених затишністю з подушечками, статуетками, але всі вони не

одрізнялись одна від одної, все в них було пересякнуте порядністю та пристойністю.

Тут же кинуто виклик громадськості. З міщанського добробуту та алькова тут скинуто серпанок і яскраво визначилася сила людини, не звиклої догоджати чужим смакам ховати своє обличчя.

Тут все просякнуто еротикою, і навіть постіль, пишна, велика, нескромно показувала з-за паравану своє мереживо.

Ліхтар, що вісив під стелею, був яскраво червоного кольору.

Бірс, усміхнувшись, кинув оком по гравюрах з „Кребільона“ та „Лізістрати“, й вийшов з кімнати.

На скільки в кабінеті було все спокійне, на стільки в спальні все було тривожне, хвилювало, збуджувало.

До кімнати входив присмерк. Фіранки на вікнах ледве колихалися від вітру. Все було тихо, спокійно, і Бірс, влаштувавшись на канапі, напівстуливши очі, віддався лінивому відпочинкові.

Дужий вітер раптом розвіяв фіранки парусами і, зірвавши зі столу папери, кинув їх долі. Папери з веселим шарудінням злетіли на паркет, а впавши, ковзали по всіх напрямках.

Вітер так само несподівано ущухнув, як зненацька й з'явився.

Бірс почав підбирати папери.

Це були нариси якоїсь статті, написаної рівним, дрібним, але надзвичайно твердим впевненим письмом.

. . .Нас мільйони таких. . . спробуйте перемогти нас, коли ми, як блискучий нікель, ховаємо під зовнішнім блиском іржу, потворність і гнилизну...

. . .нас мільйони і ми поглинемо, переваримо багатьох тих, щох колись розтопчували. . .

Тут слова обривались.

Бірс, хоча й дуже зацікавився статтею, але підбирати аркушики було дуже важко, вони не були нумеровані і він, обмежившись прочитаним, ліниво поклав аркушики на стіл, придавивши їх круглим прес-папьє.

РОЗДІЛ XVIII.

БУКЕТ.

Невеличке засідання економічно-плянового відділу вже закінчувалося. У Бронської в очах рябіло від цифрових колонок статистичного звіту, покладеного в основу вироблення контрольних цифр на другий квартал.

Кранце, витираючи лоба, закінчив останній абзац своєї відповіді на запитання про деякі перебільшення та недостатню обґрунтованість піднесення кривої продукційности. Задзвонив телефон. Кранце зробив нетерплячий рух і хитнув головою Бронській, що вже простягла йому руку.

Глухо, стримано прозвучав голос:

— В квартирі інженера Розена на Пушкінській 19 від сьогодні житиме Альфред Бірс.

Бронська поклала трубку на телефон, запитливо подивилася на Кранце. Її тривожний погляд збентежив його, і він, збиваючися, закінчив свою відповідь.

Але Чабай не дав йому одпочинути і почав докладно розпитувати далі.

„Хто цей невловимий інформатор, невідомий, ніколи небачений. Іноді владний, іноді м'який і ласкавий. . .“ — думала Бронська.

„Хто він, яку ролю відограє серед цього радянського урядництва. Ось вона знає тільки кілька чоловіка, а далі море ворогів. Як жахно буває почувати себе майже самітньою, виконуючи призначену їй програму, виконуючи ролю, продиктовану невідомим режисером. Ця таємничість, принаджуючи, сповнювала її тремтінням. Але чим вона ризикує? Її роля у цій невеличкій пригоді — бути лише жінкою. Щоправда, один раз вона вийшла із меж, їй призначених, але все гаразд. . . Хіба гаразд?. . Хіба вона не дістала нагоняя, переданого їй через посланця. . . Він чи вони виправили її огріх. . . Хто цей Бірс? Звідки знає він її таємницю? Може й він один з них? Ні. . . Аджеж вона має наказа наштов-

хнути на нього цього косолапого Борца, цього ведмедя, що зворушує її своїм коханням".

І несподівано відчула вона як острах пронизав її: невже до їх четвірки з невідомим п'ятим увійшов ворог...

Але в чому ж можуть її винуватити? Ані в чому... Сучасне її — бездоганне, а минуле... минуле далеко сховане, зникло, похоронено за кордоном... Певне полегшення знову змінилося тривогою: „Чому телефоном не переказано пароля?.."

Бронська, наче схолоду, наїжилася...

Вона почала свою гру і, якщо... вона зможе гідно заплатити за свою програ. Гідно... Вона готова...

По закінченні засідання, коли вони вийшли з кабінету, до неї пристав Павло, стараючися з'агітувати її вступити до інтернаціональної групи, а вона, всміхаючись, мало не дала відповіді, але, згадавши свою перенавантаженість, майже з жалем відмовилась.

„Які вони всі чудні... Така жадоба до всього, до всього...", і, не подовжуючи цієї думки, відповіла собі, що все це походить лише з бажання відійти від буденного, нудного життя.

Але, хоч яка була вона розумна, та помилилася. Ця спрага молоді, робітників походила від надзвичайної політичної активности, від бажання прискорити історичні процеси, від бажання скористатись зі всякої можливости і остаточно перемогти уламки минулого.

Бронська пройшла до кабінету Борца.

Борца в кабінеті вже не було. Згадавши за сюрприз, уготований для нього, Бронська всміхнулась.

Борц справді був у неї в кімнаті і з болючим нерозумінням розглядав букет троянд, що лежав на столі.

„Вона має коханця".

„Коханця... Значить, вона його обдурює і може з тим — другим, що надсилає їй квіти, глумиться з його довірливости та наївности".

Йому стало душно. Вся кров залляла обличчя.

„Яка мерзота".

Він узяв букет і пучки його, зведені злобою, не почуваючи болю, вп'ялися в букет, ламаючи слабкі стеблини троянд.

— Яка безсоромність,— голосно вимовив він і, не впізнавши свого ж голосу, обернувся, неначе котів знайти людину, що вимовила це слово...

І раптом, уявивши собі Бронську в обіймах другого, злісно кинув квіти, розтопчуючи їх ногами та розкидаючи пелюстки троянд по паркету.

— Це мило... Ти вже тут?

Озирнувшись, Борц побачив зблідле обличчя Бронської.

— Що, мої троянди... Мій букет... Що зробив ти, страховище?

— Від кого квіти? — схопивши її за руку, закричав Борц.

— Пусти!

— Від кого квіти?... Хто прислав?

І, дивлячись їй в очі, стискував аж до болю її пучки.

Тремтючи від болю, з ненавистю видерла Бронська руку й, відсахнувшись на середину кімнати, розтираючи занімілі пучки, погордо підвівши голову, глумливо всміхнулась:

— Культурна людина... Допит... Ідіть геть... Я не хочу вас бачити... Ви чуєте, не хочу!..

— Гелено!

— Чого вам треба, товаришу Борц?

— Гелено, я не знаю, що зі мною...

Борц зробив крок уперед, але Бронська поспішно відсунулась.

— Ні, ні, не підходь.

— Ти повинна зрозуміти, Гелено... Ти бачиш, ти знаєш, я кохаю тебе.

— І через це ламати пучки?

— Гелено?!

— Не підходь... Незграба... Дуже мило... Я поспішала, квапилася, бажаючи швидше побачити тебе і от маєш зустріч... Замість привітання, лють дикого звіря, замість поцілунку — ламання рук — питаюся, через віщо?...

— Гелено, зрозумій мене... Я не міг перенести думки, не міг... Скажи, від кого квіти?..

— Не смій допитувати!.. Яке ти маєш право... Я вільна людина, як хочу, так і живу. Не підходь! Ах, як болить рука. Ще трохи і ти зломив би її зовсім. Диви, твої пучки так і відбилися.

І, ледве помітно всміхаючись, Бронська простягла руку Борцеві, що винувато до неї підійшов.

— Прости, — і Борц, ніжно взявши руку, нахилився, щоб поцілувати.

Але в очі кинулась записка, що лежала долі серед розчавлених троянд.

Він різко випростався.

— Від кого квіти? Кажи!..

— От пристав... Сама купила... Ну, тепер—заспокоївся?

— Брехня!!!

Борц хутко нахилився, але Бронська попередила його і, встигнувши вхопити записку, задирливо дивилася на нього.

Борц потомлено похитнувся.

Порожнім поглядом оглянув кімнату, незграбно повернувся і подався до двері.

— Ти куди? Стій!

— До побачення, Гелено.

— На, читай, ревнивцю!

Бронська підскочила до нього і простягла записку.

— Читай, переконайся, що тут лише моя адреса. Адреса, що її я залишила в крамниці, де купила квіти. Ну, заспокоївся?..

— Гелено...

За годину Борц вийшов сливе заспокоєний. Він дорікав собі за безглузді ревнощі, за всю сцену, що безумовно залишить осад в їх взаєминах.

— Треба взяти себе в руки.

Але це легко так думати. Пробуджені ревнощі не легко відходили з занятих позицій. Знаменитий інженер-хемік у цей момент опинився серед тисяч звичайних людей, що живуть традиціями минулого.

Борц не міг відійти від будинку Бронської, він почував себе, як той собака, що приспущений з ланцюгу, злісно бігає, рветься й не може відійти та розірвати свій ланцюг. Він мусив простежити за нею...

Але він навіть не вжив жодних заходів, щоб заховатися в затишному місці. Йому було не до того. Навіть не подумав про те, що Бронська може побачити його з вікна. Він то стояв на одному місці, то ходив по вулиці, звертаючи на себе увагу двірників, що вийшли запалити світло в ліхтарях над ворітьми.

Він не помітив того, що Бронська довго стежила за ним з вікна, з переможною посмішкою вдоволеного самолюбства, посмішкою, що змінилася гіркою гримасою...

Бронська вийшла, але Борц навіть не помітив її відразу і схопився лише тоді, коли вона, сівши на візника, проїхала повз нього...

Він не йняв віри своїм очам. Адже ж він запевнив себе, переконав себе, що підозріння його безпідставні.

— Це здається мені, — прошепотів він, сідаючи й собі на візника.

РОЗДІЛ XIX

ВЕЧІРНЯ ВІЗИТА.

„—Товариші, діставши вашого листа, ми дуже здивувалися з того, що ви, перебуваючи так далеко від нас, дізналися про нашу подію... Листа вашого надіслав до нас Сат... Ми вражені вашою чуйністю, що навіяла вам думку про неприродню та насильну розірваність промови нашого товариша. Стискаємо вам руку, далекі друзі, і радіємо, що кожний наш крок, кожний вдар, який падає на нас, викликає у вас співчуття та увагу... Ми потішимо вас, наш товариш № 18765 живий, куля фашиста пробила йому праву легеню. А тепер він у безпеці, тільки лікарі приписують йому Південь. Та, на жаль, ми перебуваємо не в робітничій державі і у нас робітників не надсилають на курорти, як у вас, тим то позбавлені ми

можливости остаточно вилікувати нашого товариша. Ми й наш поранений товариш Клебер вітаємо вас, а коли Клебер зможе писати, то сам напише вам листа. Подробиці пригоди прочитайте в цих газетних витинках. З перекладу їх дізнаєтесь про „правдивість“ наших демократичних газет. Сатовець — № 18760, Берлін“.

Яхонтів закінчив читати листа, подивився на Бірса, що задумливо перебирав папери під прес-папьє.

— Читай далі, Мишо...

— Ось витин з газети „Берлінер Тагеблят“: „О 7 годині вечора на радіо-станції перед мікрофоном скоїлося лихо. Молодий хлопець К., син відомого юриста, що мелодеклямував перед мікрофоном, раптом почав гаряче кричати в мікрофон посилювача якоюсь невідомою мовою і потім, несподівано вихопивши револьвера, стрілив себе. Самовбивство своєю оригінальністю виходить за межі можливого. Самовбивцю в тяжкому стані відвезено до лікарні... „А ось іще приписка... „Ви, звичайно, товариші, не вірте цьому повідомленню“. — А от іще витинка з газети „Achtuhr Abendblatt“.

„Більшовицька нахабність переходить усякі межі. Нещодавно вони вкрали редактора нашої газети. Ви, читачі, не забули цієї історії. Але ми користаємося з нагоди нагадати її вам у коротких рисах. Редактор мав був зробити доповідь радіом. Його повідомляють про те, що по нього надсилають автомобіль. Редактор, нічого не підозріваючи, сів до автомобіля і його вивезли більшовики за межі міста, де й протримали його кілька годин, а на радіо-станцію з'явився член німецької компартії і дав свою інформацію. На жаль, цей злочин залишився непокараний і ось знову К., як виявилося потім, агент із Москви, втерся в число виконавців на радіо-станцію, міг майже безконтрольно виконувати ухвалені номери програми. Скористувавшись з відсутности керівника концерту, цей більшовицький шпиґун, син відомого юриста К., що пропаґує зближення з Москвою, раптом увірвав свою деклямацію і почав кричати в мікрофон

на якійсь тарабарській мові. На щастя, серед виконавців, що чекали своєї черги, був студент Гейдельберзького університету, німець, що знав цю мову есперанто. Почувши, що радіо передає зрадливу інформацію; не витримав, розчинив двері до мікрофонної кімнати і, вистріливши в К., поранив його в груди. Слід сподіватися, що влада суворо поставиться до цього злочину і зрадника—московського аґента буде відповідно покарано.

Час урядові звернути увагу на есперанто, вірніше, на підозрілі есперантські товариства. Їх треба закрити“.

— Це більше схоже на правду. А ось іще... „Можу додати, що цей студент-убивця уже дістав нагороду від уряду та докторський диплом від університету...“

— Отже, Мишо, ми знаємо одне: місце дії — Берлін... Шкода, що вони нічого не пишуть про те, що особливо нас цікавить.

— Я певен, що докладного листа вже надіслано, але через треті руки.

— Тобто?

— А так, як і ми іноді надсилаємо листи до країн білого терору. Безпосередній лист від нас, від нашого Союзу, це — буквально ордер на арешт для нашого адресату. Ці листи надсилається через Францію, Англію, Швайцарію через одного з членів Сат'у, що пересилає їх до країни білого терору. Напевне, так само і нам написано, бо німецька внутрішня цензура, звичайно, жодного листа не пропустить до нас.

— Я старий есперантист, тільки тепер бачу і захоплююсь з того, що ви, молода кляса, торкнувшись ще невмілою рукою до мови есперанто, сповнили її справжньою пролетарською кров'ю, обернули на справжню зброю солідарности... І справді, я безсилий, я не маю слів, щоб висловити мої переживання... От цей юнак, жертва палкої необачности, ризикнув своїм життям, щоб передати друзям усього світу, щоб крикнути нам, щоб показати нашим ворогам: „Ми на сторожі, ми все бачимо, все знаємо, все застерегаємо... Ми

паралізуємо ваші спроби напасти на Радянський Союз. Я тільки тепер відчував всю красу, всю силу, все політичне значіння цього вчинку одного з численніших друзів нашого Союзу.

— А я гадаю...

Але що думав Яхонтів, так і залишилося невиясненим. Дзвінок раптом різко й несподівано увірвав їх розмову.

Бірс здивовано підвівся.

— Мишо, про всякий випадок іди до спальні і там десь сховайся...— Яхонтів нишком пройшов до спальні, а Бірс пішов відчиняти двері.

— Ви?

— Не стійте біля дверей, дайте увійти.

І Бронська, кинувши оком на Бірса, тривожно подивилась вниз і прислухалась. Почувши, як стукнули вихідні двері, всміхнулась і, повернувшись до пригніченого Бірса, простягла руку.

— Добрий вечір... Та будьте ж гостинний, Альфреде, запросіть даму увійти.

— Прошу,— і, відступивши в глибину, Бірс широко розчинив двері.

Бронська ще раз оглянулась, прислухалась, потім швидко увійшла до квартири, грюкнула дверима.

— Пробачте, товаришу Альфреде, що так зненацька приїхала до вас, не попередивши і не умовившись, але на службі така обмаль часу, та й незручно.

— Але я не розумію, який вітер вас...

— Стривайте, зараз зрозумієте. А ваша нова оселя чудова...

Бронська пішла коритарем просто до кабінету.

— Та як ви дізналися?

— Товаришу Альфреде, ви зовсім не знаєте жінок... Дізналася... Коли жінка захоче... Знаєте.

— А все ж. Я ж тут перші години тільки.

— Таємниця... Най це буде таємницею, товаришу Альфреде, тоді моя особа прибере певної загадковости і дещо

таємничности. Навіщо пояснювати все: викрита таємниця втрачає принаду і придбає важкоє прозаїчности... Ви вдоволені? — і, всміхнувшись, Бронська підійшла до столу.

Бірс, також і собі підійшовши до столу, перебрав кілька паперців на ньому, взяв ніж і почав відбивати ним такти „Яблучка“.

Він був трохи схвильований.

„До чого вся ця конспірація, коли з перших же кроків вона зруйнується так несподівано й чудно. І почім знати, може все, що він робить, вже давно відомо і зважене, і може...“

І перед Бірсом в уяві постала алея скверу і дзвінко почувся йому ляпас. Може це й буде кінець, і він одразу відчув, як заніміли йому пучки.

Раптом ніж випав з Бірсових рук, і той, хтівши підняти ножа, вдарився об прес-папьє, голосно застогнав на всю хату.

Бронська відсахнулась від стіни, де розглядала проєкти.

— Ах! Ви перелякали мене, Альфреде. — І майже щільно наблизилась до нього.

— Пробачте, я замислилася. Так дивно все — і наша зустріч і цей вечір... Доводиться знову знайомитися. А правда ж смішно, та справа не в тім... Я прийшла... Я прийшла до вас зовсім інакше. Зовсім... Зовсім. Я боюся говорити голосно. Доречі, у вас є тут інструмент?

— Є.

— Чудово... Ми зможемо розіграти сцену кохання, — і Бронська гірко всміхнулась.

— Ат, дурниці все це... Ходімте, ви заграєте щонебудь для того, щоб ви почули те, що хочу сказати лише вам.

— А чи не можна без музики?

— Ні. Це надто важливе повідомлення...

Пройшли до спальні.

Бірс, сівши до рояля, заграв „Осінній сон“ Джойса. Щось наче штовхнуло його вибрати саме цей, колись модний, ліричний вальс.

Очі Бронської наче затягло туманом і вона, спершись на інструмент, замріялась в спогадах, народжених цією сентиментальною мельодією.

— Я вас слухаю, товаришко Бронська.

— Грайте... грайте... Я заговорю сама.

І Бронська, напівступивши очі, на момент загубила всю свою силу, забувши про справу, в якій прийшла.

Вона пливла у вальсі, її стан міцно стискала рука нареченого—стрілкового офіцера... Ця мельодія вже давно забута в тих далеких спогадах, яких не тривожать, боючися роз'ятрювати минуле... А зараз, на цей момент минуле повстало... Хиталися стіни гарнізонного зібрання, скрізь мундири й голі плечі жінок, а вона закоханими очима дивилася на милі, дорогі риси... Це схоже було на сон.

Бірс грав із захопленням. Він почував, що зачепив якесь болюче місце Бронської, що несподівано порушив її рівновагу, і, думаючи про це та стежачи за її стуленими очима, він раптом узяв різкий акорд, що прозвучав наче постріл.

Бронська зі стогоном відсахнулась від рояля.

Перед нею біля муру лежав розстріляний наречений... І, ці криваві рани випивали її життя, і ця кров, пролляна на тротуар, сповнювала її зненавистю.

— Я пам'ятаю, не забула,— машинально знімаючи з пальця перстень, ледве чутно шепотіла вона, згадуючи сцену, коли вона, сціпивши зуби, стягувала перстень з пальця мертвого... І отямившись, розкрила очі:

Бірс перейшов на мельодію „Сільви" і, спустивши очі, слідкував за своїми пучками, що метушилися по клявішах.

Бронська взяла себе в руки.

Їй не було соромно за цей момент слабости, вона знала, що, як жінка, вона має право на це.

„Ах, так вона ж прийшла..."

Бронська схилилася над Бірсом і зашепотіла:

— Грайте, Альфреде, грайте... Я прийшла вам сказати... Я повинна вам сказати, що Кранце якийсь підозрілий мені.

Я стежу за ним і боюся, що він не наш, що він чужий, що може зрадити нас кожної хвилини.

Бірс, не чекаючи цього, від несподіванки зробив кілька невірних акордів.

Це було дивно. Він не міг всього охопити. Вона говорить про Кранце. Вона його підозріває... І він грав, спустивши очі, боючися на неї позирнути... Пучки йому трохи тремтіли, бігаючи по клявіятурі.

— Я підозріваю його. Він, коли ще тепер не продався, то продасться завтра... Я стежу за ним, але що можу я зробити... Я проклинаю свою безпорадність. Я довго шукала людину поділитися з нею. Гадала, що це буде Борц... Він здавався мені дужим... Та... Це тільки мужчина, він нічого не хоче бачити, окрім моїх уст... Залишилися ви, Альфреде... Ви повинні мені допомогти. Ви повинні простежити зрадника.

Голос її звучав переконливо й пристрасно. І навіть він піддався її чарам.

„Хто зна, — линала думка — хто зна, може й вона думає так само, як і він... Може все це випадковість. І звідки взяв він, що вона подібна до тієї жінки із скверу... Звідки це підозріння... Адже не можна вірити своїм очам".

І Бірс грав, напружено думаючи про Бронську. Йому хотілося розпізнати, дізнатися, що являє вона собою, оця незвичайна жінка і раптом він згадав випадок на Павлівській площі, коли п'яний, що стріляв з нагана в безпритульного, виявився був зовсім не вбивця. Аджеж усі ясно бачили, як він вистрілив, та й сам він не заперечував цього... Він признався, що вбив... Це видимість, а факти розтину показали, що безпритульний вмер не від його кулі із нагану, а від кулі з еспанського бравнінґа... Виявилося, стріляв хтось другий. Рацію має доктор, кажучи, що не можна вірити своїм очам, треба вірити фактам.

І Бірс майже впевнював себе, що Бронська може й щира, що може вона своя, що їй можна вірити і він, піддавшись переконливості її голосу, ладен був уже скочити, але

раптом — „не вір її словам, тільки факти можуть подтвердити правдивість її слів“, спинило його.

І Бірс, подивившись в її тривожні очі, вимовив:

— Це вам здається, товаришко Бронська. На мою думку Оскар цілком радянська людина і я не бачу причин для підозрінь.

— Ви мені не вірите, Альфреде?

— Я вірю лише фактам... І крім того, товаришко Бронська, є ДПУ і воно може зважити на вашу інформацію.

Бірс устав.

Бронська прикусила губу.

— А може ви й маєте рацію. Але ви нікому не скажете нічого.

— Я нічого не чув, товаришко Бронська...

— Дякую, — палко вимовила вона... — Дякую...

Мовчки підійшла до дверей. Раптом спинилась і переляканo повернулась до Бірса.

— Тихше... Ви чуєте?

Бірс почув, як від його дверей хтось поспішно відійшов.

— Ви чули... Це за мною стежать.

— У вас розходилися нерви, — стараючись бути спокійним, відповів Бірс.

— До побачення, Альфреде...

— Прощавайте.

Випустивши Бронську, Бірс замкнув двері, тихенько, обережно прислухався. Із спальні визирнув Яхонтів і навпочіпки підійшов до дверей.

Бронська сказала правду. За нею стежили. Бірс і Яхонтів прислухалися...

Тільки но завмерли кроки Бронської, і вони почули обережні поквапливі кроки слідом за нею.

Почекавши ще з момент, Бірс тихо відчинив двері, підійшов до поруччя і подивився вниз.

Внизу йшла Бронська, а за нею, на відстані з десяток східців, ішов якийсь чоловік.

— Я простежу, — прошепотів Яхонтів.

Замкнувши за ним двері, Бірс схвильовано вернув до спальні. Він не знав, що думати про цю візиту. Щирість чи тільки крок, щоб викликати до себе довір'я, щоб дізнатися в нього про все... А все таки, він дужий, він сильний — а таки дозволив собі піддатися чарам її голосу...

Бірс невдоволено знизав плечима... Треба бути обачним.

Закривши рояль, він раптом помітив перстень, забутий на чорній дошці рояля...

РОЗДІЛ XX

ЗАКЛАД

Вільні вечори Кравченко часом проводив у пивниці, де за склянкою пива вивчав типаж та психіку відвідувачів, що розкривала перед ним живий альбом для вивчення злочинного світу.

Він спостерігав, як алькоголь діє на змінення координації жесту та мови, на зміну у виразі очей. За час своєї практики, зробивши щось біля 1000 розтинів, звикши мислити розрізом трупу, він і ці „живі трупи“ розтинав і ділив на категорії, що давали йому матеріял для роботи. Перша категорія — нещасливі випадки, друга — вбивства підчас бійки і найцікавіша — третя — вбивства й самогубства на ґрунті статевого почуття.

Але зараз він не міг думати про свою клясифікацію. Думка про історію, викриту Бірсом, не виходила йому з голови. Машинально, звично оглядаючи залю, де людей було майже повно, він зустрівся з очами людини, що сиділа за сусіднім столиком.

Незнайомий уважно спостерігав.

„Так... один з шпиків... Нічого, очевидно гострий і спостережливий... І звідки в цього спеца, інтелігента, зв'язки з такими різноманітними людьми... Треба, коли вернуся, перевірити його якось... А чи не намацати його зараз же...“

І, усміхнувшись Кравченкові, він забалакав:

— От вам... Про п'ятирічку голосують, а це що? Кричать про людські кадри, а це що за кадри? Я вам відповім—це кадри злочинців, он воно що... Це тут комплектуються всі ці банди та зграї злочинців, що потім ідуть грабувати та вбивати нас... Хіба не так?

— Не думаю.

— Не думаєте. Ну да, напевне комуніст ви.—І незнайомець засміявся, вищиривши похітливий рот. — Ні, ви пробачте мені за одвертість, так би мовити, випадкове знайомство...

Кравченко знизав плечима. Навмисна брутальна мова незнайомого зовсім не гармонувала з його виглядом радянського робітника, з його пильно виголеним обличчям, з молотками на кашкеті.

— Пробачте, громадянине, навіщо цей маскарадний тон, адже ви не непман на підпитку, не підрядник, і ваша мова мене не обмане, громадянине інженер.

— Ну, ну... Я звик на будівлях так висловлюватися і це у мене мимохіть, а поговорити можна. Ви не подумайте, що я контра якась. Ні, я тільки свідомо ставлюся до всього та й все...

— Я й не подумав, що ви...

— Мене не обдурите, друже, собаку на психології з'їв... У вас внутрішнє обурення так із очей і світиться.. А до своєї характеристики можу додати, що я вже не один будинок для Союзу побудував... А тепер їду... Розмах у мене широкий... Будую. З насолодою будую... Країні все придасться, все. Але думки в мене свої. Скажете, міщанин, обиватель та інші страшні слова... Ну, та я вже вийшов з того віку, коли лякаються цих слів.

— Я не обзивав вас міщанином.

— В очах прочитав... Не таюся, я міщанин та тільки іншої закваски, без герані на вікнах. Міщанин, можна сказати, на 100% та нікому невидимий. Не дивуйтеся, міщанство, як ідеологію, ще ніхто не усвідомив. Всі ці журналчики лають міщанство, як побут, знущаються над горщиками з геранню та канарками, а суті то й не бачуть.

— Суті?

— Отої, що найміцніша... Міщанство—ідеологія, а це значить — стабілізація думки. Поки людина ходить — нічого, так наче уперед посувається, тільки но спинилася думка — загинула людина, засмокчує міщанська ідеологія, тягне назад... А ви думаєте у них немає міщанства? Скільки хочете. Он вони люди, плоть від плоти, кров від крови нашої, що вірять в старі закони, тягнуться до старого корита. На службі тут тобі і п'ятирічка, і будівництво, і ентузіязм, а вдома, коли ніхто не бачить—той самий міщанин... І вдома з реміцем у руці ходить, і ревнощів він сповнений, і всяке таке інше. Міщанство здається маленьке, непомітне, нікчемне, мізерне, а хто зустрінеться з ним, замість придушити, допомогти старається... Так...

Доктор, сповнившись гострого інтересу, вдивлявся в розумні, трохи іронічні очі цього, безумовно розумного співбесідника.

— Не думайте про мене, що граюся, мовляв, словами. Ні, друже мій. давно перестав я гратися—я чесний робітник. Де ж більше знайти простору, як не в нас, де потрібні й руки, й голови. Чудово, бачу я все це та думаю: ні до чого це, не можна нас перемогти. Міщанство,—велика, багатомільйонна маса, непереможна.

— Я гадав, ви розумніші. Пробачте за слово, але...

— Так, вам нас не перемогти, у вас немає зброї проти нас, а наша...

І незнайомець широким жестом руки обвів пивну.

— Ось пивні, ресторани, повії, еротика в мистецтві, в літературі, вільне кохання—все це...

— Дурниці. Ви не враховуєте переходового періоду. Ми маємо сильну зброю.

— Яку?

— Людину.

— Гордо сказано—людина, але ми ж то і перетравлюємо людину, ковтаємо її, людина—найменш надійна зброя.

— Я не кажу за людей загалом, а кажу тільки про тих, що поклали своє здоров'я, силу на оборону Союзу, як на воєнному фронті, так і на будівельному.

— Отож і я за них говорю—ненадійна ця зброя.

— А я вірю в них.

— Вірите... Хочете у заклад?

— Згоден.

Але їм не вдалося закінчити цей спір. До столика незнайомця підійшов схвильованнй інженер Борц.

— Ти ще не поїхав?..

— Як бачиш... Безпритульний. Сідай. Пару пива! — гукнув він офіціянтові, що підійшов.

Доктор професіонально подивився на Борца і відразу ж відніс його до третьої категорії. Але зробив він це майже машинально, бо думки його були сповнені дивною особою незнайомого.

Незнайомий імпонував йому своїм гострим розумом, своєю зухвалістю, своєю похітливою посмішкою, але разом з цим відштовхував від себе надмірною самовпевненістю та цинізмом. Цей ворог захований. Його нічим не можна виявити. Ворог страшний, представник міщанства та внутрішнього емігрантства. А що ще більше жахало доктора, це те, що цей незнайомець був один з будівників життя.

„Здорово набудує, — злостиво подумав Кравченко, — сумлінний робітник". І відчувши, як зненависть підкотила до горла, випив трохи пива. „Підождіть, друзі, доберуться до вас, доберуться"—і тут Кравченко побачив Яхонтова, що сів поряд столика незнайомого, який розмовляв з Борцем.

„Звідки він узявся?"—стараючись звернути на себе його увагу, пильно став дивитися на Яхонтова. Але той нічого не помічав і наче прислухався до балачки незнайомця.

— Це не так, Розен—долинуло до Кравченка і знову розмова стихла. Жодне слово вже не долинало ясно.

„Розен. Так... це той самий Розен, знаменитий будівнив залізо-бетонних будівель".

Кравченко припав до шклянки з пивом, щоб вгамувати спрагу та жар, що раптом з'явилися. Йому стало жахно.

„Будівник чудових будівель, з европейською освітою — і такі думки. На кого спираємося? І головне, він не шкідник. Жодна копійка не гине в нього дурно, жодна... І згадалось речення: „Країні все придасться". „Якій?.. Так... Треба сказати Бірсові".

Яхонтів ледве-ледве вклонився, очевидно, не хотів звертати на себе уваги. Кравченко відповів йому миттьовим кивком.

Розен відкинувся на спику стільця, замислився, скоса позираючи на Борца. Борц же жадібно пив пиво, але не міг залляти спогадів про мідну табличку „Розен" на дверях приміщення, куди увійшла Бронська. Він тоді не надав цьому значіння, не подумав про це, що цей Розен його знайомий. І тільки тепер, побачивши його в пивній, він все зіставив... Але все ж, як Розен міг опинитися попереду його тут. Як? Адже перегнати його він не міг.

— Що це тебе не видко останнім часом? Кажуть, закохався, а?...

— Я багато працюю, — вимовив Борц. „Значить, це він? Це він став йому впоперек дороги?" І Борц жадібно осушив кухоль пива.

— Ти тільки не заходь тепер до мене, я там не мешкаю.

— Не мешкаєш?

— Ти чого здивувався? Ще сьогодні виїхав. Цілий день оце безпритульним вештаюся, а ввечері виїжджаю місяців на два... А в приміщенні моїм інший... Я йому не хочу заважати.

— Ти його знаєш?

Розен всміхнувся.

— Звичайно. Хороший юнак і жінкам подобається. Та він і тепер крутить роман.

— Роман?

— Незручно йому чомусь зустрічатися ні в себе, ні у неї, ну, я і допоміг, а мені плювать. Сьогодні виїжджаю. Днів за два в Берліні гулятиму...

Яхонтів зацікавлено оглядав співбесідників. „Нова людина, нова нитка“.

Звичайно, розмова інженерів роззлостила Кравченка, що готувався почути тут мало не цілу програму перевороту. І зовсім відвернувшись, почав слухати оркестру.

— Отож,—почув він над вухом Розенів голос, — спір пам'ятаєте?

— Звичайно.

— Я також. Між іншим порадив би за об'єкт закладу оцей екземпляр.

Розен злегка повернув голову, вказуючи на Борца, що замислився.

— Хто це? — спитав Кравченко.

— Це знаменитий інженер — хемік Борц.

— Невже ж той самий?

— Так, той самий, він, очевидно, зараз на раздоріжжі.

— Так, по третій категорії?

— Не знаю я, по якій,—всміхнувся Розен, — та знаю одне, що в нашому таборі прибуде. Не сьогодні, так завтра він здасть в архів всі свої хемічні мрії і обернеться на машину видобувати гроші на шовкові панчішки, хутрові манто та інші подібні принади...

— Здається, він був на фронті?

— Ба навіть на двох. І проти Колчака, і проти Денікіна.

— Ну, тоді ви його не матимете в своєму таборі.

— Побачимо.

— Побачимо.

— Гаразд.

І на цей раз вони з'єднали руки, побившись об заклад.

— Борц, розбий.

— Га? Що?

— Прозакладалися, брате...

— Прозакладалися?.. Так... — і Борц млявим рухом руки розняв їх.

— Ну, познайомимося і призначимо термін. Я — Розен, інженер, вважаю два місяці досить.

— Я—Кравченко, лікар, вважаю, що навіть термін до двох років недостатній для того, щоб перейти йому до ваших лав.

— Побачимо... — Розен подивився на годинника... — Ну, на все. Мені час уже на вокзал.

Кравченко кивнув Яхонтові на Розена, що виходив. Яхонтів і собі кивнув головою і за хвилину вийшов з пивниці.

РОЗДІЛ XXI

РОЗМОВА ПІД ІКОНОЮ ХРЕСТИТЕЛЯ.

У Миколаївському автокефальному соборі було темно. Помаранчові плями свічок відбивалися, дробилися в позолоті іконостасів, надаючи іконам лячного вигляду. Лямпади, ледве похитуючись, світили різнобарвними скельцями в повітрі.

Яхнотові здалося спочатку, що собор порожній, але, звикнувши до освітлення, він розгледів долі старих жінок і з десяток чоловіка, що ховалися за колонами.

Всенощна кінчалася. Від задушного повітря паморочилася голова, і Яхонтів, з огидою озираючися, розшукував Розена, що за ним стежив від самої пивниці.

„Кажуть, що він добрий інженер-будівник. Не розумію. Невжеж свічочку перед від'їздом прийшов поставить, помолитися. Ні, це не може бути“.

Від ладану, від задухи, від шамріння та шелесту, від поклонів та хрестів обурення та огида чимраз більше охоплювали Яхонтова.

Тягло на свіже повітря від цієї гнилизни давно померлої релігії, що обернулася тепер на форпост, підпору, організаційний осередок контрреволюційного наступу на революційний світ. Обережно, щоб не звернути на себе увагу, пройшов він до лівого вівтаря.

Перед образом Йогана Хрестителя стояли Розен та Цвайк.

Це була цілковита несподіванка.

„Що спільного можуть мати Цвайк—оператор ВУФКУ з інженером Розеном, це не випадкова зустріч, отже, організоване побачення...“

Яхонтів підійшов ближче і, ставши навколішки, тихесенько, непомітно просунувся до них. Обабіч його стояла уклінно старенька жінка і молилася, але її шепотіння не заважало йому чути деякі фрази з розмови.

— Мені цей клімат шкодить... Я вимагаю... свого від'їзду.

— Не раніше, як закінчите справу...

— Але ж головний актор не закінчив своєї ролі...

— Закінчить... Героїня його штовхає на це.

— Героїня? — усміхнувся Цвайк. — Вона переборщує.

— Це справі не шкодить...

. . . .

— А ви аджеж уїжджаєте?

— Я... пане Цвайк, не забувайтесь, ще раз повторюю: наказа ми одержимо цими днями. Справу повинно закінчити... І тоді ви будете вільні.

— Якщо героїня знову не напсує своїми нервами.

— Даремно ви її обвинувачуєте. Вона зробила правильно... Якщо й допустила помилку, то ж її виправлено.

— А ці двоє, шукачі... Ви бачили того?..

— Дурниці... Цілком нешкідні романтики...

— Не думаю... Та це покаже майбутнє... Потім не вияснено, хто зняв з роботи головного.

— Якийсь-небудь випадковий гастролер...— Розен подивився на годинника...— Ну, мені пора...

З цієї уривчастої туманної розмови Яхонтів розумів лише одно: вони знають, хто стежить за ними і що всю справу незабаром має бути закінчено.

Позад пройшов Розен, обережно проходячи між уклінними старими жінками. Яхонтів також устав і з богомольним виразом на обличчі поспішив до виходу. Але, помітивши, що Розен повернув до амвону, щоб прикластися до євангелії, зупинився...

Ось Розен слідом за бабами підійшов до поставця, перехрестився і поцілував. Яхонтові здалося, що Розен, цілуючи євангелію, витяг з-під палятурки аркушик паперу...

Замішавшись у натовпі, Яхонтів, виходячи з церкви, намагався не загубити Розена. Але раптом звідкись з'явилася юрба, відтіснила його на деякий момент від Розена і затримала.

Коли він вийшов на вулицю, то Розена вже не було...

„Простежу Цвайка"— вирішив Яхонтів і, повернувши до собору, почав терпляче чекати, поки той вийде. Але серед останніх, що виходили з собору, Цвайка не було.

РОЗДІЛ XXII

ФОРМУЛА ІНЖЕНЕРА БОРЦА.

„Сталося,— думав Борц,— сталося. Не він, а вона від нього уходить і саме тоді, коли він уперше віддався коханню, коли знайшов друга, жінку — друга, що розуміє його кожний душевний рух. Все це так. Та навіщо брехати? Навіщо?" Грюкнув кулаком по столу, і, забувши де він, голосно вигукнув:

— Навіщо брехня?..

Зустрівши здивований погляд Кравченка, винувато всміхнувся...

„Я поводжусь зовсім, не як мужчина, а як якийсь хлопчисько. Уходить — ну і біс з нею. Хай іде на всі чотири"— та ці думки не заспокоювали його розпалений мозок. Тіло його раптом бурхливо запротестувало. Його кидало і в жар і в холод. Картина, створена його уявою, мучила і робила болюче.

Озирнувся.

Крізь затуманені очі здавалося йому, що насмішкувата посмішка перебігає від столика до столика, сміються з нього. Ну й хай...

Доктор Кравченко уважно й схвильовано придивлявся до нього не тільки, як до об'єкту закладу. Він бачив, що цей знаменитий хемік стоїть на межі якогось рішення, але якого? До третьої категорії, чи...

— Дозвольте підсісти.

— Прошу... Сідайте, та не думаю, щоб розважив я вас, не думаю.

Кравченко попросив пива.

В присутності нового обличчя Борц відчув себе дужчим... На хвильку біль ревнощів відлинув. На момент счезли картини, створені уявою.

— По одній.

— Давайте.

І Борцеві раптом захотілося поділитися з цією незнайомою людиною.

— Знаєте, я оце розв'язую формулу. І не можу, голова паморочиться.

— Формулу?

— Так... Життьову... Щоб ви, наприклад, зробили, коли б вам на дорозі щось заважало?

— Я або прибрав би, або обминув.

— Правильно... Прибрав би, так, значить прибрав...

— А хіба не можна обминути?

— Ні, можна тільки відійти.

— Ну, і уходьте на здоров'ячко, поки є час.

— А хто сказав, що часу нема? Піти, а коли не можна...

— Тоді треба виждати. Може перешкода або зникне, або її приберуть інші.

— Ну, цього довго чекати.

Замислившись, Борц, на мармурі столика машинально став виводити пальцем: $а + б + с = (а + б) - с = (б + с) - а$.

— Правильно. — І Борц майже повеселішав.

— Мінус виходить... А я й не подумав про це...

— Майже... залишається один мінус.

— Мінус шість, — пожартував доктор.

— Ні, мінус один, або одна. Ну, я піду.

Кинувши на стіл офіціянтові гроші, Борц вийшов на вулицю.

Мінус „він". І раптом майже розв'язана формула змінилася. Замість „він", розв'язання давало мінус „вона"... І ясно, до болі ясно уявилася йому Бронська... Її посмішка, як удар, ображала і палила...

Розтібнув комір... Він задихувався.

— Най не бреше. Рука намацала в кешені холодну крицю бравнінга. Холодно й тоскно... Вулиця деформувалась і здавалася просякнутою тисячами електричних куль, що розпливалися в помаранчові сонця...

— Най не бреше...— переконуючи себе, прошепотів він, і швидко пішов, не звертаючи уваги на зустрічних перехожих.

Він ішов, розв'язавши своє останнє рівнення.

— А... входь...— радісно зустріла Бронська Борца.— Я на тебе чекала... Мені так багато треба тобі розповісти.

— А, знову брехня?

— Причини двері... І прошу облиш цей тон... Терпіти не можу кислого обличчя. Сподіваюся, що тебе ніхто в такім вигляді не зустрів у коритарі?

— Гелено...

— Не так голосно... Тут тільки мої настрої... Зрозумів?... Ну йди сюди. Сідай поруч... Мені дуже було досадно, що не попросила тебе зайти пізніше.

— Ти на мене чекала?

— Ну, звичайно, навіть переодяглася, щоб краще вмерти.

— Вмерти?..

— Ну якже... Думала, прийде мій коханий... злоститиметься, стрілятиме... Ну, скажи, хіба не так? Хіба ти не прийшов, щоб мене забити?

— Гелено... Це...

— Звичайно, оце... Вийми руку. Та не бійся, витягай і свою пушку. Поклади на столик... Не хочеш? Ну, як хочеш... Сідай... Без жартів, мені багато-багато чого треба тобі розповісти... Багато—розумієш?

Обличчя Борцові прояснилося. Він не міг байдуже дивитися на цю принадну жінку. Незграбно сів поряд, не знаючи, куди руки діти. Відчував, що піддається її чарам. Його злоба, зненависть до неї безповоротно зникали десь. І він, забуваючи все, дивився на неї, відчуваючи, як хвиля бажання проймає його тіло.

— Слухай... Я не можу більше брехати... не можу... І особливо тепер... Твоїм очам... Які вони глибокі. Ти знаєш, вони не завжди однакові, твої очі... Не смійся, це так. Коли ти увійшов — вони були темні, як ніч, а оце зараз світлішають, як ясний ранок... Отож, я тобі збрехала...

— Я це знаю, Гелено.

— Ну, звичайно, знаєш. Аджеж ти прийшов мене забити через отую брехню мою?

— Що за дурні думки.

— Твої, любий, твої... І про букет брехня, і про адресу брехня. Тоді я боялась сказати тобі всю правду, а тепер я вільна.

— Вільна?

— Ну да. Я пішла до нього. Сиди спокійно... І сказала йому: між нами все кінчено. Я кохаю іншого...— А інший, це, отже, ти мій коханий,— і Бронська, щасливо розсміявшись, припала до Борца.

Вона дивовижно грала, їй самій навіть здавалося, що може в неї є якесь почуття до цього, трохи захованого в собі, незграбного інженера.

Борц весь віддався своему почуттю... І, цілуючи її, прошепотів:

— А формула не годиться.

— А це що ж за новина?.. Про які ти формули говориш? Як смієшь ти думати про них в цю хвилину? Зараз же говори.

Борц, сміючись, йому було вже смішно з поведінки своєї в пивній, розказав про формулу, що написав її пальцем на мармуровому столику.

— Так, значить ти вирішив мінус „вона“?

— Приміром так, Гелено.

— Нічого казати, гарно... Я так і знала, так і відчувала... І все ж ти наважився стежити за мною, стежити за кожним кроком моїм. Це вже занадто. Ти багато собі дозволяєш.

— Не сердься.

— А мінус „вона“? Як зрозуміти це? Не міг вирішити інакше?

— Я гадав мінус „він“... весь час... я...

Бронська засміялась...

Вона раділа з своєї перемоги: як вона гадала, так і трапилося. Борц легко ішов на те рішення, що його вона задумала. Один поштовх і на шляху більше не буде невгамовного аматора відгадувати загадки...

Бронська знову припала до Борца і пестливо шепотіла.

— Противний, не міг інакше вирішити... Ти й зараз про це думаеш?

— Ні. Я забув про мінуси, забув.

„Гаразд, ти пригадаєш за них, коли буде треба, пригадаєш“.

— І ти не згадаєш більше... ні... ти мій? Ти мій?..

— Твій! і тільки твій...

РОЗДІЛ XXIII

БІРСОВІ ВИСНОВКИ

„Героїня перегpaє... головний актор не скінчив... героїня могла б провалити все... помилку виправлено..“

Думка обривалася у Бірса, коли він старався надати значіння всьому, що підслухав Яхонтів.

Він перевтомився і від цього постійного напруження, і від візити Бронської, і від палких схвильованих пояснень Яхонтова, що в цій зустрічі Цвайка з невідомим будівником з пивниці вбачив нову нитку, щоб розгадати всю справу Квінга.

„Який папірець витяг той з-під євангелії? Може це Мишкова уява лише, але коли це справді так, то, отже, з'являється ціла низка нових елементів. Не хотілося про це думати. Із своєю четвіркою Бірс ще не впорався, а тут маєш, нові з'явилися. Звичайно, церква може відогравати ролю в боротьбі проти влади. Але при чім тут Цвайк і цей... Як Мишко не здогадався спитати у Кравченка, хто той незнайомий“.

Потомлено зняв телефонну рурку і викликав музей судової експертизи.

— Попрохайте Кравченка... На квартирі?... Нічого, попростіть його. Негайна справа.

Бірс терпляче чекав, розглядаючи каламар. „І навіщо оці сфінкси та піраміди. Адже для роботи потрібний тільки звичайний каламар... Брязкотельця, що тільки відвертають увагу...“

— Це ти, — почув він Кравченків голос. — Пробач, що потурбував тебе. Ти не спав? Тим краще... Ти не знаєш прізвища тої людини з пивниці, що поряд тебе сиділа... Звідки я знаю?.. Так, дізнався... Мишко сказав... Ти сам хочеш поговорити зі мною про нього?.. Ти його знаєш? Розен?!

Бірс здригнувся. Він не чекав цього прізвища, і мимоволі озирнувся. Острах, поганенький острах на момент пройняв його.

— Більше нічого. Бувай. На добраніч.

Бірс відійшов від столу. Стараючись нечутно ходити, він підійшов до дверей, визирнув у коритар і, підкравшись до вихідних дверей, постояв трохи, обережно прислухаючись, потім тихесенько, боючися стукнути дверним ланцюжком, засунув його в стальне гніздо дверей.

Опам'ятався. Його острах не мав під собою жодних підстав... Жодних. Наче малий він злякався маріння, викликаного його власною уявою... Добре, що його не бачив Яхонтів.

Навмисне, голосно відкашлявшись, від пройшовся коритарем до спальні, старався тупати ногами, але все це виходило в нього штучно.

В спальні, звичайно, нікого не було.

І тільки перстень на роялі прикував його увагу.

„Перстень...“

І раптом...

„Це той самий, що ним забито невідомого“.

І Бірс, скам'янівши, дивився на жовту змійку, що виблискувала діямантами. Ледве відірвавшись поглядом від неї, він вийшов і щільно причинив за собою двері.

— Бронська, Розен, Цвайк...

— Чому б цим активним діячам п'ятірічки не знати одне одне? Що тут страшного?

— Нічого, — голосно відповів Бірс, — і це слово луною пішло по кімнаті. „Наче чужий голос... Одначе, хоробрости в мене зовсім мало“, і він спробував був засміятися...

„Чому Розен не прийшов додому, чому цілий вечір просидів у пивниці. Значить, він не хотів комусь заважати, не мені, звичайно, але комусь... А, так, візита Бронської... Він мене не випадково запросив... Їм треба було витягти мене з мого приміщення...“

Далі Бірс не продовжував, а, підскочивши до свого чемодану, вихопив звідти бравнінга і, стискаючи його в руці, стояв деякий час, напружено прислухаючися.

„Нерви мої розішлися“. Поклав бравнінга до кишені і почав кроками вимірювати хату.

„Очевидно Розен теж входить до складу п'ятірки. Але чому ж зв'язаний він з Борцем. Чому Борц так несподівано заприятелював з Бронською, чому, затаївшись, чекав він під дверима його квартири... Для того, щоб допомогти Бронській? Він хемік і, можливо, це він постачає отрути Бронській. Може справа зовсім не в його винаході. Та і де, власне, цей винахід? Його немає. Це просто гра, щоб відвернути увагу на неправильний шлях. Відвернути від себе... Але ж для чого?“

Напружено думав. Поява Розена не вияснила, а заплутала ще більше і без того неясну картину.

„Здається, все це—плід моєї уяви... А факти? Аджеж факти є. Шведов, невідомий... Треба обов'язково виявити особу невідомого. Але коли Борц один з тих, то чому героїня переграє... Припустімо, героїня — Бронська, з ким вона переграє. Авжеж ні зо мною... Виходить з Борцем. А раз так, отже, Борц не в п'ятірці... Тоді він можливо головний актор, що не закінчив ролі... Переведемо: головний інженер не закінчив винаходу, — схоже... Це так... Але коли Бронська могла провалити все, і коли виправили її помилку?“

Бірс одразу зупинився.

„Ну, здається ж все ясно... Вбивство невідомого могло провалити все. Помилку виправили... виправили сірчаною кислотою... Трупа не впізнано... Ну, звичайно. Всі фігурки розташовуються по своїх місцях... Борц лише об'єкт їх полювання і як тільки він закінчить, тоді все стане ясне. А тоді вже буде пізно...“

Голова несамовито боліла.

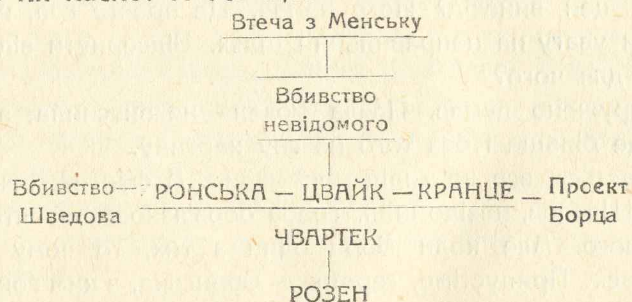
Підійшов на момент до книжкових полиць і, не бачачи, дивився на спинки оправ.

Він дійшов висновку, склав весь зв'язок, але ж висновки ще не задовольняли.

„Розен поїхав за-кордон... Цвайкові шкодить клімат... Він боїться, що його можуть, у зв'язку з убивством невідомого, заарештувати: але чому ж, адже ж не він убивав. В крайнім разі лише співучасть. За фалшування, за те, що видає себе замість іншої особи... Таких, як він, це не може лякати... Він боїться, щоб його не впізнали“. І одразу згадав статтю про Липомана. „Контррозвідник, так, в такім разі треба боятися. Треба“.

Одразу чомусь заспокоївшись, Бірс підійшов та сів біля столу.

Що ми маємо? А ось що...

Вбивство Шведова вигідне і компанії Квінта і Липоманові. Адже ж його справу передано нам. Отже, ми маємо в основі: прагнення придбати Борців проєкт, вкравши його, або підкупивши. З цього шляху прибрали Шведова, що має знімки... Працює трійка: Бронська, Цвайк, Кранце. Хто

такий Цвайк? Він заступає забитого невідомого, що зрікся працювати з ними. Покищо все ясне... Але звідки цей Цвайк... З іншої п'ятірки. Ясно, він може бути Липоманом. Для нього момент вдалий. Ховаючись по своїх явках, рятуючись втечою, він вільно може заступити невідомого, йому не важко, він актор. Трохи гриму, та, крім цього, і порівнювати ні з ким. Шведова прибрали раніше. Хто? П'ятірка Квінта, може Липоман, а може й просто гастролери помстилися йому.

Зв'язок з Квінтом підтримує Чвартек, і він таки здійснює зв'язок, можливо, і з іншими п'ятірками. Розен — це або зв'язок, або людина із п'ятірки, але коли зв'язок, то скоріше зовнішній, з церквою... витяг документи з євангелії..

Отже, матимемо таке:

— Все ясно — радів Бірс, дивлячися на свою схему. — Я безумовно маю рацію. Все, як на долоні... Ще не зовсім ясна церква та закордон. А чому не ясно. Церква — ворог, твердиня старого побуту, твердиня старих традицій, і вона повинна мати контакт із закордоном, служити плянам капіталу... Її зв'язок здійснюється через Розена, що поїхав за кордон.

— Ну й здурів же я за цей час... Закордон... Адже ж там наші друзі. Адже звістку від пораненого есперантиста одержано з Берліну. Розен їде до Берліну, до міста не

тільки робітничого руху, а й до міста фалшивок, фалшивомонетників... Готово...

На нашому маленькому фронті боротьби проти шкідників та шпигунів у маштабі одної установи перетинаються інтереси отчизного та закордонного капіталу і так само яскраво визначилась міжнародня солідарність робітників...

Хто ж міг облити сірчаною кислотою невідомого? Бронська та Кранце відпадають. Залишилися Розен і Чвартек. Один з цих. Не Розен, він сказав Цвайкові „помилку виправили“, а не виправив... Чвартек, але ж він дуже помітний, його горб не може залишитися непомітним... А чи природній його горб?

— Маска...

— Ну, звичайно, маска... І обличчя й горб — маски, ба навіть мова маскована... Якщо так, то це він, мабуть, міг виправити помилку Бронської. Він певне не тільки підтримує зв'язок, але й є агент, що стежить за роботою трійки.

Бірс гарячково палив цигарку за цигаркою...

— Отож тепер мабуть можна йти до ДПУ. Матеріял майже готовий — і рішуче кинув недокурка...

Довго не міг він заснути, і останньою думкою його була — якось підмінити перстень Бронської на інший, однаковий...

— Завтра перед роботою я це зроблю...

РОЗДІЛ XXIV

„ЧУЖА ДОРОГА“

Цілий тиждень спокійно минув для Бірса і дуже метушливо для установи. І лише тоді, коли передав підроблений перстень Бронській, він почував себе не зовсім гаразд і чимало зусиль приклав, щоб затаїти зрадливе тремтіння. Все було перевернуто до гори. Долі простяглися проводи, що через них з острахом перескакували службовці; юпітери своїм світлом засліпляли очі, в кімнатах майже задихувались. Метушилися якісь люди, безцеремонно завважаючи всім і всьому, часом зриваючи роботу несподіваною появою.

Репетиції, сміх, анекдоти обернули поважну установу на філіяльний відділ Посередробмису.

Над усім цім галасом та безладдям панував чоловік в квадратових окулярах, дуже метушливий, моторний, скрізь він поспівав, роблячи помітки в заялозеному рукописові сценарія, відзначаючи сфотографовані кадри.

За сценарієм фотографовано: ляборaторію інженера, канцелярії, кабінети, коритари держпрому, чомусь його дах, краєвиди з вікон і мимоходом діяграми та стінгазети.

Хоч все це і потомлювало, але разом з тим давало певну втіху нової роботи, заховану радість, що кожний побачить себе на екрані і певну зловтішність над товаришами з інших установ, що не брали участи у знімці.

Бірс, потомлений і думками своїми і метушнею, зрікся своєї ролі, уступивши її рахівникові, але сам разом із цим не пропускав жодного здіймання і стежив буквально за всім.

Сливе всі справи Бірс переклав на Чабая, за собою залишивши керівництво за складних випадків. Часом він навіть ділився своїми здогадами з Чабаєм про інженера та про здіймання.

Чабай цілком поділяв Бірсову думку за Бронську і нетерпляче чекав на відповідь від Йогана. Він певен був, що дістане негативну інформацію про неї.

Дружбу Бірса з Чабаєм помітили співробітники, це викликало ніяковість та певне здивовання серед них. Більш за все образився з цього Кранце, що за всякого випадку намагався з'іронізувати над цим ненормальним явищем.

Голова установи, потоплений в справах, розриваючись від засідань та нарад, здавалося, нічого не помічав, сидів увесь час у своїм кабінеті, лаячи ВУФКУ за все, що зриває роботу в установі. Але приспікатися не міг. Здіймання провадилось ударним темпом.

Павло на цей час навіть наче забув за есперанто і цілими годинами пропадав біля оператора, підбираючи підчас монтажу зфотографованих сцен відрізані кадрики.

Бірсові режисер просто подобався і своєю динамікою і гострим все схоплюючим поглядом, а головне тим, що в цім хаосі він бачив певну чіткість майбутнього цілого.

Навіть сценарій не здавався Бірсові безглуздим, як раніше... Продивившись зфотографовані сцени, він зрозумів, що сухо висловлена думка сценарія прибирає у фільмові певної плястичности та виразности.

І, не зважаючи на шабляновість та заялозеність теми, Бірс дійшов висновку, що навіть і такі фільми потрібні, що й вони зворушують думку, закликаючи до обачности.

Розмовляючи з режисером, він якось висловив свої сумніви з приводу доцільности деяких кадрів сценарія, про псування примітивним чином апарату, про крадіжки тощо.

— Що ви, голубе, чи з марса впали... подякуйте, що й такі сценарії пишуть... Правду сказати, кіно-організації розігнали всіх письменників... Отож бо й є. А що апарат псується, крадіжки — це дрібниці. Мені, знаєте, довелося за одним сценарієм повітродувку вкрасти... А це не абищо... Сценарій було побудовано виключно на цій крадіжці. Довелося фотографувати це. Ну, й катастрофа. Стоп машина... Повітродувку не вкраде не що один інженер, а навіть цілий полк салдат. Це ж ціла споруда. Он що. А цій сценарій — золото. Він без повітродувок.

— Ну, і що ж ви зробили?

— Обійшлися... Сфотографували, як інженер щось краде і написали „повітродувка“ і пройшло... Глядачі з'їли, і фільм непоганий вийшов.

Бірс знизав плечима.

— Наче театр Епишкіна.

— Який там Епишкіна, просто виробничий стандарт.

Підійшов помічник режисера разом з Кранце, що від вдоволення аж сяяв.

— Ляхораторія готова. Можна здіймати.

— Хай приготуються... Ну, шановний шкіднику, вам здійматися.

— А скажіть же, прошу, як мені грати?

— Та ніяк... Крадіть рисунки та й все. Уявіть собі, що ви шкідник, — і режисер засміявся.

Повз пройшов спокійний Цвайк, а за ним Бронська та Борц.

Бірсові вже все було ясно... Але покищо він не бачив нічого підозрілого, що бодай трохи натякнуло б на те, що готується.

Ляборaторія вся тонула в сліпучім світлі і всі речі якось рельєфніше визначалися на загальному тлі, втративши свій звичайний, трохи нудний вигляд. Юпітери гуділи. Помічник зібрав всі реторти та кольби на робітному столі так, що працювати на цім столі вже ніяк не можна було, зате ж стіл мав дуже імпозантного вигляду.

— Приготуватись!

— Так!

Кранце, хвилюючися, приготовився підійти до столу, але ще не увійшов у кадр, чекаючи режисерової команди.

Оператор, навівши апарат і впіймавши в рямку кадр, запропонував режисерові перевірити.

— Так... Добре... Почали.

І, відскочивши від оператора, режисер махнув Кранце рукою.

— Ідіть...

Оператор завертів ручку апарата, знімаючи стіл та Кранце, що обережно йшов.

— Спиніться.

Оператор зупинивсь.

— Ба так треба ходить? Який ви шкідник після цього! Гуляєте просто, а не на злочин ідете... Адже ж вас можуть впіймати. Ви боїтеся. Замість цього тупаєте цілою підошвою... Навпочіпки треба, навпочіпки. Ну, пішли. Починаймо.

Кранце, йдучи навпочіпки, тривожно озирався, прислухався. Бронська і Борц, дивлячися на нього, тихенько сміялися.

Від яскравого світла та напруження очі Бірсові наче пеленою застлало.

Скінчили. Тепер кадр 459.— І режисер хутко прочитав: „Великим пляном. Шкідник з шухляди витягає рисунок“.— Рисунок готовий?

— Так.— Помічник розгорнув великий аркуш, показавши його здаля режисерові, і знову сховав у шухляду.

Оператор присунув здіймальний апарат до самісенького столу, знизивши об'єктив, щоб фотографувати цей кадр з гори. Юпітери гуркотливо під'їхали до столу. Знову почалася метушня з приладнованням кадру. Бірс, не чекаючи кінця, тихенько вийшов з ляборáторії.

— Де тут поговорити можна... Від цього содому голова ходором ходить,— підійшов до нього, всміхаючись, Кравченко.— А я вже давно тебе очікую.

— Ах, друже мій, якийти необачний... Ходімо вниз до залі на виставку німецької графіки . . . Там зараз нікогісінько немає, аж нікогісінько.

— Гаразд, доречі я люблю графіку.

На виставці справді нікого не було. Пройшли повз два ряди і в кутку під картинами із Симпліцисимуса та Югенда сіли.

— Ти про що взнав?

— Якже.

— Ти ще не забув свого чужинця із скверу? Отож подивись,— і Кравченко передав Бірсові якийсь темний клаптичок.

— Що це?

— Це те, що може викрити хто такий забитий. Це кадрик із фільму. Папірці нічого не варті . . . Хоча міліція і гадає, що впізнала трупа . . . Але я гадаю, що вони помиляються.

— Як, невже вони впізнали?

— Гадають, що це контррозвідник Липоман. Пам'ятаєш той, що його впізнали в Менську і потім утік . . . Їм, звичайно, приємно закінчити цю справу . . . Але я інакше гадаю . . . Хоч він і був артист і міг, звичайно, мати кадрик із фільму . . . Та все ж . . .

— Ти також думаєш про Липомана?

— Еге, брате мій, за тобою не поспієш. Ти вже, напевне, дещо розкопав . . . Ну, я слухаю, розказуй.

— Так, признатися є деякі думки. Слухай, Сергію. Весь удар групи, що у нас працює, скеровано на Борців проєкт. Про це нам дещо натякнули з-за кордону. Ця група: Бронська, Цвайк, Кранце. Звідки взявся Цвайк? Адже ВУФКУ в своїм апараті не може мати неперевірених людей, виходить . . .

— Отож бо й є . . . Ти маєш слушність. Справжнього Цвайка забито, а оцей кадрик встановлює його особу. Замість забитого Цвайка—оператора, що, очевидно, зрікся сприяти виконанню їх пляну—є невідомий, припустімо, Липоман, що втік з Менську. Я ще не певен, що це саме він, це лише здогад.

— Але здогад можливий . . . Чому ти так зацікавився Розеном, пам'ятаєш, дзвонив тиждень тому вночі.

— Зараз все поясню.— І Бірс жваво й хутко оповів все, починаючи з докладу Яхонтова, про інтимну розмову в церкві . . . — Отже, Розен—організатор четвірки, але хто ж тоді Чвартек? От у ньому й все питання . . . Тут він з'явився недавно, і поява його майже збігається з приїздом Цвайка та зі зникненням Липомана. Поза цим, Чвартек—безумовно маска, горбань з яскраво визначеною зовнішністю . . . Він може бути за другого кандидата на Липомана . . . А може він тільки здійснює зв'язок між Менською п'ятіркою та нашою, або він заступник Розена, відрядженого до закордону для зв'язку із своєю організацією. Отут іще замішалася церква. Мені ще не зовсім ясно, яку вона відограє ролю.

— Здорово. Молодець, Альфреде, просто йди та заарештовуй всіх . . . Так у тебе все переконливо виходить.

— Я також про це думаю. Але тепер чекаю останньої деталі . . . Листа з-за кордону з приводу Бронської.

— А ти перстен передав їй?

— Авжеж . . . Трохи жахно було, але все гладко пройшло. Вона дуже дякувала . . . Доречі, візьми перстень і про

всякий випадок перевір його в себе, — і Бірс простяг Сергієві перстень.

— Як же так? Аджеж ти тільки но сказав, що передав їй перстня.

— Звичайно передав, але не цей, а рівноцінний, цілком однаковий з цим. Мені здається вона не підозріватиме фалшування, якщо їй не треба буде ще когось забити . . . В усякім разі, за теорією ймовірности, вона не швидко помітить фалшування.

— Все це гаразд. Але в твоїй теорії тимчасом дещо бракує.

— Що ж саме? — ображено вимовив Бірс.

— Певности, що все це справді так...

— Певности? Я її маю. Я ладен голову закласти.

— Цього замало. Треба інших запевнити. А іншим потрібні не теорії, не фантазії, а факти.

— Факти? Та я ж і їх майже маю...

— Припустімо. Перший факт — перстень, якщо аналізою буде знайдено отруту, тоді цей факт колосального значіння, основний факт. Цього буде досить... Але поки аналізи не зроблено, то які ж факти маєш ти, щоб довести, що оператора Цвайка забито і замінено іншою людиною?

Бірс, прикусивши губи, злостиво відвернувся і почав розглядати ґравюри на стінці.

— Які дані? Які факти у тебе проти нього є? Жодних. Тобі здається подібність. Ач, який факт... А ось із цим кадриком ми зможемо вивести його на свіжу воду. Цей кадрик, любий мій, з щойно закінченого фільму... Цілісінький тиждень просидів я в окружному прокатному відділі ВУФКУ, розглядаючи всілякі фота останніх фільмів і, як бачиш, знайшов.

Кравченко замовк і вичікувально подивився на Бірса.

— Щож ти знайшов? — зворушився Бірс.

— Назву фільму... Важко було встановити, тим більше, що подібного фота я не відшукав, але ж зате знайшов подібних акторів. Зрозумів? А звідси й назва фільму стала

мені ясна. Це був справді оператор Цвайк, що зняв свій останній фільм „Чужа дорога“.

— „Чужа дорога“?

— Цього мало. Це ще не доказ, що цей оператор, який зараз там накручує кадрик, не Цвайк. Його треба застукати... Ми маємо справу з людьми досвідченими, що тонко провадять свою справу... Надія лише одна, що передбачивши все аж до дрібниць, вони могли дещо прогавити. Могли... Люди не боги. І, крім того, останні відомості говорять про те, що оператор Цвайк уже з місяць, як зрікся працювати в ВУФКУ. І ось оце здіймання остання робота тут перед його від'їздом до Москви. Ти розумієш, на фабрику цей Цвайк не повернеться. В Крайовому відділі ВУФКУ його не знають, і не можуть знати в обличчя. На кіно-фабриках багато режисерських груп, що постійно міняються... Плинний склад режисерів точно враховано. Хто тут його знає? Ніхто... Отже, він може цілком спокійно працювати. Його не впізнають... Тим то тут його не можуть розшифрувати, принаймні доки не з'явиться директор фабрики.

— Знамениту голову маєш ти, Сергію.

— Та яке там... Просто по суті працюю.

— Кожний на своїм місці в потрібний момент... Немає дрібниць, Сергію. Все важливе... Все. У нас фронт з усіх боків.

— Отож фронт, але фронт проклятий, невидимий.

РОЗДІЛ XXV.

ЗАВДАННЯ З ТРЬОМА ЧОРНИМИ ТУРАМИ.

Здіймання ще не скінчилося, коли Бірс повернув. Але він не зайшов до ляборатрії, попростував до червоного кутка, щоб там трохи відпочити.

Скинувши з шахового столика газети, він почав розташовувати фігури, коли помітив Павла, що тут же сидів.

— Kamarado, iru al mi... Ni ŝakludos...[1])

[1]) Товаришу, ідіть до мене, заграймо в шахи.

— Куди мені з вами, товаришу Бірс, за нашим турніром я останній,— відповів всупереч свому звичаєві не по-есперантському, і підійшов до Бірса.

— Сідайте, це ще нічого не значить, що останній, а раптом виграєте.

— Ні, краще вже я, товаришу Бірс, подивлюся, як ви завдання розв'язуєте; це дуже цікаво.

— Нічого особливого... Ну, ось, наприклад, написано: мат за два ходи,— сказав Бірс, беручи шаховий журнал.

— Бачу. Ну, а як же розв'язувати треба?

— Та просто, треба знайти такі ходи, щоб вони зробили противникові мат... От якщо я так піду, то король може втекти від мене, отже, хід невірний. Я повинен короля втримати. А втримати його можна тільки шахом, ось як. Король сюди не може ставати, сюди також, залишилося тільки сюди наступного ходу — йому мат... Просто, треба тільки подумати.

— Подивившись, просто виходить, а я от уже третій вечір б'юся над розв'язанням завдання і ніщо не виходить. Моя голова зовсім не годиться для шахів.

— А ну покажіть завдання.

— Ось подивіться — і Павло витяг з кешені розірвану навполи листівку і простяг її Бірсові.

На листівці було звичайне завдання і кілька слів:

„Друже. Надсилаю тобі завдання. Спробуй його розв'язати. Дуже оригінальне. Я виписав його з англійського журналу. Розв'язання сповісти.

Твій Спир. Альперт".

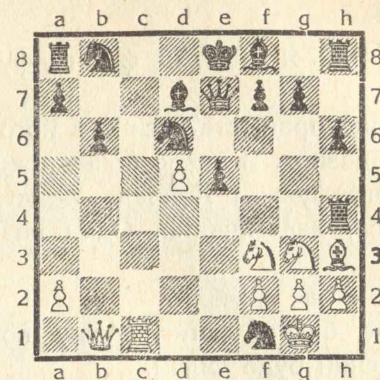
Бірс перевернув листівку і побачив на ній адресу Оскара Кранце. Листівка була місцева.

— Звідки це, Павло?

— Із кошика витяг. Мене завжди цікавили ломиголовки, товаришу Бірс. А крім того, Яхонтів просив мене постежити за Кранце, той його цікавить... Отож і підібрав.

— Чудно, Кранце розв'язує шахові завдання? Ну, гаразд, спробую я розв'язати.

І, поклавши на шаховий стіл листівку, почав розташовувати фігури.

— Ну що то за біс... Певне, тут помилка. Чорні мають три тури та троє коней... Чорні програють... Чудно...

І Бірс уважно прочитав перші ходи завдання.

$a_2 - a_4$.	Кd_6. — b_5
Лc_1 — d_1.	Фe_7 — f_6.
Фb_1. — d_3	Сd_7 — e_6.
Фd_3 — f_1.	Сe_6 — a_2.
Фf_1 — d_3.	g_7. — g_5
Крg_1. — h_1	Лh_8 — h_7.
Фd_3. — e_3	Кb_8 — a_6
Кf_3 — g_5.	

Білі виграють.

— Так, це завдання складне. Можна мені взяти його, Павло. Я спробую вдома розв'язати.

— Прошу, товаришу Бірс. Будь ласка.

Бірс сунув листівку в кишеню.

Він занепокоївся. Три тури, троє коней, що з першого погляду кинулися йому в око, змусили посилено напружувати мозок.

Це, безумовно, шифр... Але де ключ до розгадки, як знайти його.

Він так замислився, що не помітив як до його підійшли Кранце та оператор Цвайк.

— Ну, як вам сподобалася моя гра, Альфреде? Справді ж добре? Ось товариш Цвайк запевняє, що кадр вийде надзвичайний.

— Дуже гарний. Я давно не фотографував такі цікаві моменти.

— А ви давно працюєте? — спитав його Бірс.

— О, дуже давно... Я давно почав працювати на фабриці УФА... Я фотографував і Конрада Вайдта і Ліль Даговер; красива актриса, надзвичайно. Один раз знімав навіть самого Янінгса.

— А що ви у нас знімали?

— У вас не багато встиг. Можу похвалити останню роботу, прекрасний буде фільм.

Бірс насторожився. Цвайк сам ішов до нього на допит. Сам.

— А як зветься ваш фільм? — тремтливим голосом спитав його Бірс.

— Як... Спочатку була одна назва, тепер інша. Тепер зветься „Der fremde Weg“ як це перекласти, — і Цвайк подивився на Кранце.

— Чужа дорога.

— Так... Так. — fremde — чужа, Weg — дорога. Так, так. Чужа дорога.

— Ви граєте? — звернувся Кранце до оператора.

Цвайк кивнув головою.

Бірс, розчарований, встаючи, розкинув фігури на шахівниці і, вклонившись, відійшов. Цвайк явно випадав з відведеного для нього місця в Бірсовій системі, що її так добре приладнав.

„Отже він може бути і справжньою особою. Тоді хто ж забитий?“

Вся система руйнувалась, і знову Бірс стояв перед цілком нерозв'язаним завданням.

„А я все ж доб'юся і з'ясую все“. Від цієї впевнености в своїх силах зробилося легше, але шкода було свого здогаду і смуток взяв від того, що треба облишити думку про

відвідування ДПУ. „Ну, почекаємо ще, дістанемо листа від Йогана, а тоді... але що ж тоді? Що може змінитися...“

Зупинився біля стінгазети, почав її розглядати.

Коло нього з'явився Павло.

— Товаришу Бірс, а я ще ж і думку професора Мара вставив...

— Га... Що? А, то ви Павло?

— Наші марксистські професори за есперанто.

— Хіба? З чого ви так гадаєте? — думав про своє Бірс.

— Певен, товаришу Бірс. — І Павло із захопленням голосно і виразно прочитав: „Для нас, прибічників нової науки про мову, створення мови колективом та розвиток окремих мов, спрямованих до майбутньої єдиної мови, не викликає сумніву, так само як і те, що людність, прагнучи до єдиного господарства та позаклясової суспільности, не може не вжити штучних заходів, щоб прискорити цей світовий процес.“

— Вірно, саме враз сказано...

— Ви, Павло, цікавитеся не тільки мовою, а й наукою про мову, — здивовано промовив Бірс, дивлячись на кур'єра.

— А як же інакше, товаришу Бірс, Вивчення есперанто тягне за собою і інтерес загалом до знання... Я, товаришу Бірс, просто не впізнаю себе відколи почав вивчати мову.

— А навіщо, Павло, знати вам науку про мову.

— Як навіщо? Для агітації. Адже багато кажуть „штучна мова“, бажаючи цим принизити есперанто. А тепер ні... Ми маємо наукову відповідь, всі мови штучні... А цю думку можна підкріпити висловом академіка Мара...

— Так, його яфетична теорія створила революцію і розкол в мовознавстві.

— А я про це мало чув... Ось і думка Горького, — і, не чекаючи Бірсової згоди, швидко прочитав... „Консервативна думка вперто доводить, що есперанто — утопічна витівка. Жива дійсність, що закономірно розвивається, не кваплячися, чимраз рішучіш спростовує думку консерваторів.“ — А ось думка...

— Годі, годі... — засміявся Бірс.

— Та й справді...—засміявся і Павло. — Адже вас ні для чого переконувати.

Бірс замислився, вражений цією невичерпною енергією кляси, що невпинно простує вперед, використовує все, що потрібно не тільки з практичного боку за даного моменту, а дбаючи і за майбутнє... І цей Павло, що рік тому був майже неук, тепер виріс до понять, над якими не задумуються люди його кола...

„Варт було робітникам дотикнутися есперанто, і він перетворився в живий життєздатний організм, що має колосальне політичне майбутнє.“

На момент уявилася Бірсові велетенська радянська федерація, омивана всіма океанами та морями, з населенням і з сотнями мов... І ось, завдяки знищенню кордонів та колосальному розвиткові засобів сполучення, що за них теперішні експреси здаватимуться черепахами, за постійного пересування, кваліфікованого робітника з одного заводу на інший, з країни до країни — мова есперанто буде легкий, логічний, приступний засіб, що дає змогу людям не тільки різних націй, а і рас вільно сполучатися та розуміти одне одного. „Невже вони про це думають...“

І відповів собі: „Ми мріємо... вони зроблять...“

Ці думки заспокоїли Бірса. Він уже не міг думати про руйнацію своєї системи... Захопивши портфель, Бірс пішов з установи.

Виходячи на майдан, він зустрівся з Кравченком, що на нього чекав.

— Ну, і засидівся ти у себе... Вже п'ять годин.

— Часом я і пізніше виходжу. Ех, Сергію, вся моя система луснула, як мильна булька.

— А що ж трапилося?

— Властиво нічого... Цвайк одмовляється ставати на те місце, що я так добре йому підготував.

— Нічого, стане, Альфреде, не сьогодні так завтра... Правду кажучи, я гадаю, що вони помилку зроблять... Та чи напевне... Дошлий нарід... Ну, а ти носа на квінту не вішай.

— Не жартуй, ця квінта може і справді повісити.

— Та ну... Не квапся. Одне не пощастило, так ти вже й на диби. Я в запасі маю ще один засіб.

— Який?

— Не скажу, хоч що, а нес кажу... Пам'ятай одно тільки, оцей малесенький клаптичок плівки зрадить його і всуне, на місце, що ти йому приготував.

— Доки ми діб'ємося свого, вони зроблять все, що їм треба... Я, наче сліпий, ходжу навпомацки, наштовхуюсь на дрібні факти, що потім руйнує логіка.

— Кинь. Ліпше скажи, чи спробував ти дізнатися, виясниги, яким чином потрапили до газети два рядки з криптограмою.

— От чорт! Справжнісінький ідіот я.

— Та ну не лайся. Я б на твоїм місці, бодай і пізно, та все ж познайомився б де з ким у друкарні...

— Як я це прогавив?! Як?

— Прогавив, ну а тепер виправиш...—і Кравченко лукаво всміхнувся, позираючи на розгубленого Бірса.—Отак просто йди зараз до стереотипної і відрекомендуйся старшому майстрові, скажеш, що я тебе надіслав.

РОЗДІЛ XXVI

ЗАБУТА СОЧКА.

Борц, заспокоєний видимим коханням, останні дні працював над виведенням остаточної формули. Він так захопився роботою, що навіть Бронській віддавав мало уваги.

Він натякнув їй про свій робочий настрій, а та його підтримала. Ця підтримка була цілком доречна і він дякував їй за це, за чуйність і за цілковиту відсутність бажання проникнути в таємниці його роботи. Вона, щоправда, дала йому зрозуміти, що ставиться не абияк до його роботи, але ж ні про що не питала і це ще більше наближало до неї Борца.

Ще раз перевірену, пильно порівнену з висновками чорнеток формулу Борц сховав до внутрішньої кишені під-

жаку. Він був надзвичайно схвильований. Йому закортіло оце зразу ж, в цей же момент помчати до Гелени і поділитися з нею радістю своєю та зразу ж відкинув цю думку.

Він не міг довірити формули, ба навіть найближчій людині. Формула належить не йому, а державі. Він навіть сам не має права тримати її у себе, щоб часом не вкрали її, чи не загубилась вона.

Подумавши, що її можуть витягти з кишені, він аж захолснув... І навіть зараз, у себе в квартирі кілька разів перевірив у кишені вона чи ні...

В кишені...

Витяг папірець: формула на місці.

З легким серцем, зібравши своєї чорнетки, працю багатьох безсонних ночей, він полегшено підпалив їх, усміхаючися дивився, як полум'я охоплювало його енергію, думки і працю...

Залишалася сама тільки формула... Йому здавалося, що вона випалена в його мозкові. Формула величности його країни, формула перемоги над ворогами. Формула роззброєння супротивника.

Засяяними очима подивився він на кімнату. Але не бачив її. Він був у своїй рідній Німеччині... В країні, що мріяв звільнити від буржуазного гноблення... Мури розсунулися, розширилися і він побачив себе на чолі демонстрації робітників, на чолі багатотисячного натовпу, над яким чорними літерами з червоного тла кричали слова про хліб, про роботу... Гнівно вирізнялися гасла про владу рад та радісні гасла, що закликали вступити до лав III Інтернаціоналу.

Він простував, задихаючись від напруженого чекання зустрічі з ними, гнобителями робітничої сили... Unter den Linden наче вимерло і лише будинки за шовковими фіранками мружилися на демонстрантів... Гордо дивився він на кінних та піших шуцманів, що темно-блакитним заслоном стали на їх шляху, на ланцюг металевих лютих собак, що смертю лягли впоперек улиці.

Борц сміявся.

Що їм кулемети, що їм вся зброя оцих, що намагаються втримати хмільне шумування молодих революціонерів, революційне прагнення ветеранів праці держави могутнього індустріяльного пролетаріяту.

Вони сміються над цим...

В руках вони тримають бальончики з газами, що звільняють робітників всесвіту.

— Пакс... — прошепотів Борц. — Пакс... — з його паксом робітники озброєні до зубів... Ланцюг кулеметів уже зовсім близький... Якась сотня, півсотні кроків.

Офіцер звів руку...

Перша лава робітників, наче граючи, кинула бальончики, і вони, на момент блиснувши скляними параболами в повітрі, розбились об асфальт... Маленький димок...

Офіцер опустив руку... Але кулемети мовчали... Тільки два крайніх жалібно вистрілили, та цей звук одразу заглушив вибух, що понівечив кулемети...

Демонстрація простувала вперед, через кулемети, через натовп занімілих шуцманів та салдат.

Люстрові очі будинків покинули мружитися шовком, затяглися крицею. Борцеві здавалося, що прапори яскравіше замайорили і що звичні слова гасел змінилися палаючими: „Хай живе Радянська Німеччина.“

І знову підвелася рука... І знову вибухнули бальончики паксу.

Байонети ґвинтівок, шашки та палаші — лише звичайнісінькі іграшки сталеві, ламкі як скло...

Борц провів рукою по голові...

— Так буде... Його Німеччина буде Радянська.

Десять років несамовито працював він, нікуди не виходячи, творячи справжню зброю пролетаріяту.

Оце тільки но спалив він результат своєї роботи, всі ці чорнетки—етапи його розуму... Але й цим чорнеткам він не все довіряв... Він не вписував до них основну головну частину його паксу... Це вирізблено в його голові...

В голові, звідки ніщо не можна украсти...

Аджеж у нього загинуло кілька сторінок... Та це дурниці. Окрім поезії там нічого не було... Поезії хемічних формул, перемішаних з гаслами, та обіцянки, що він діб'ється формули свого паксу.

Раптом він захолонув.

А що коли він спалив свою формулу. Спинивши подих, він витяг з кишені складений аркушик і, не довіряючи собі, розгорнув його.

Формула була ціла.

Задзвонив телефон.

— Так, це я... Пробач, працював... Ні зараз не можу, трохи згодом... Я теж скучив... Люба, я тільки сховаю свої папери до сейфу. Так, кінчив... Тимчасом...

— Скучила... — подумав Борц, уявивши любе дороге обличчя Бронської. І йому болюче захотілося розповісти їй про свою перемогу, про винайдений газ, про переможний газ.. Але ж, хіба то його таємниця... Хіба може він ризикувати таємницею, розказавши її навіть коханій, дорогій жінці... „Можна" сказав хтось чужий, „ні, не можна," твердо відповів інший... „Ні... про це й думати нічого... Його газ несе волю пролетаріятові... Його газ—не його таємниця... Він працював задля пролетаріяту всього світу, щоб визволити його з фашистських лабет та соціял-зрадницького багна. Він не для неї працював. Він не може сказати їй... Негайно ж до ляораторії... Формулу до сейфу, а тоді, можна до неї, до коханої..."

На вулиці найняв таксі й помчав до Держпрому...

Міцно стискував він рукою папір.

Весь потоплений в свої думки, він не бачив, як слідом за ним мчало друге таксі і, випередивши його, перше під'їхало до Держпрому.

Цього разу всі Борцеві звички порушилися, він не пішов сходами, як звичайно робив, а піднявся до себе ліфтом.

І знову не звернув уваги, як, лаючися та проклинаючи, бігли сходами двоє, що помилилися в своїх сподіванках.

Борц спокійно увійшов до своєї ляораторії.

Його неприємно вразило безладдя, що панувало в ляораторії. Все було переплутано, переставлено... Дратуючи, стояли неприбрані юпітери, а один непогашений, освітлюючи сейф, ще зловісно гудів, нервуючи і без того зворушені нерви Борца. В кутку стояв штатив здіймального апарату, а на столі лежали якісь забуті сочки.

Зідхнувши, Борц почав прибирати, але, спробувавши звільнити стіл та привести його до ладу, зразу ж кинув це робити.

Тимчасом Павло, що залишився в установі, щоб трохи надолужити прогаяну роботу, зацікавився тим, що повз, не звертаючи на нього уваги, пройшов схвильований Борц з очима осяяними радістю. А за хвилину по тому увійшли захекані Кранце та Цвайк.

— Ти тут? Чого?

— Працюю, товаришу Кранце.

— А хто ще є?

— Чабай... також працює...

— Так... Ну, гаразд. Якщо мене питатимуть, я у себе буду.

І Кранце, обмінявшись поглядом з Цвайком, пройшов до себе.

Цвайк завагався, але потім, наздогнавши Кранце, вимовив придушено:

— Я всетаки спробую сфотографувати сцену...

— Прошу... Потім ви, звичайно, зайдете до мене?

— Атож.

Зацікавлений Павло простежив за Цвайком до ляораторії. Цвайк, вийнявши апарат з шкіряного короба, що постійно висів через плече, пішов до ляораторії. Павло і собі підійшов до нього. На нього блимнули злісні очі.

— Може що треба, так я зроблю, товаришу Цвайк.

— Гут... тимчасом принесіть склянку води...

Ображений Павло неохоче пішов виконувати наказа.

Цвайк тихо підійшов до відчинених дверей ляораторії.

Борц розгублено стояв посеред ляораторії, не даючи собі ради з чого починати і не помічаючи Цвайка, що хутко його

фотографував. Борц, наче позуючи, повернувся до світла і, витягши з кишені формулу, задумливо її розглядав.

Цвайк зробив повільно кілька кроків уперед, але тут, раптом, біля нього виріс Павло із склянкою води. Злобно вирвавши склянку з Павлових рук, Цвайк напівголосно сказав:

— Покличте Кранце.

І Павло, взявши назад склянку, помчав виконувати другий наказ.

А Борц нічого не помічав. Переможно всміхаючись, він підійшов до сейфа і, поставивши літери шифру, відімкнув його.

Цвайк, затаївши подих, продовжував фотографувати.

Обережно Борц знову замкнув сейф, натиснувши на той самий шифр.

„Все гаразд... Формулу сховано... Формула в безпеці... А тепер, до Гелени...

Збуджено повернувся він і раптом побачив оператора Цвайка, що тихенько підходив до столу.

Борц аж затремтів від такої несподіваної появи і насторожився.

— Пробачте... Я забув свої сочки у нас на столі, а завтра треба здіймати...

— Прошу, прошу, вони, здається, там і лежать.

— Гут... Я бачу.

Оператор спокійно взяв сочки, пильно витер їх і поклав до скриньки, що вісила на ремінці, а тоді, вклонившись, подався з лябораторії.

— Ви до міста? Ходімте разом, — гукнув йому Борц.

— Я... найн... Я іду до Оскара Яковича до кабінету, він на мене чекає. Я обіцяв показати його сфотографовані кадри. Може й ви бажаєте подивитися?

— Ні, я краще іншим разом подивлюся.

Випустивши Цвайка, що загасив юпітера, Борц загасив світло, вийшов з лябораторії і замкнув її.

Він не йшов би так безтурботно коли б, озирнувшись, побачив очі оператора, що переможно виблискували.

РОЗДІЛ XXVII

МЕНІ ВАЖКО ГОВОРИТИ.

Він побачить її і радість і певне піднесення від майбутньої зустрічі та від закінченої роботи одним духом підвели Борца на сходи.

Перша прикрість — двері розчинила не вона, а сусідка. Замість закоханого погляду, — сердите обличчя з нахмуреними бровами.

Друга прикрість — він застав її перед люстром. Вона лагодилась іти кудись і хусточкою знімала зайву пудру з обличчя. Його це неприємно вразило, і він занадто стримано поздоровкався.

— Ви не в зовсім доброму настрої... Так?

І в її голосі Борц почув ледве заховану тривогу та зацікавленість.

— Ні, чого... В доброму...

— Воно й видко. Якісь прикрості? — допитувалась Бронська, вдивляючися йому в обличчя.

Борц ніяково повів плечима.

— Хоч як тобі хочеться та, на превеликий жаль, прикростей я не маю. Сьогодні закінчив пакс і... — він раптом замовк, наче чимсь прохопився.

— Пакс... так ось чому ти такий кислий. Не розумію... Дзвонив. Їду... Чекаю годину... Чекаю іще... Пропав, провалився, щез. Я турбуюся... Мене жах пройняв, боялася, може що трапилося... А тепер прийшов кислий...

— Я їхав веселий... Але... куди ти це лагодишся?

— Ах, он воно що? Ти знову за старе взявся. Ревнощі? — і Бронська засміялась.

— Послухай но, Гелено, чи не час нам кінчити цю комедію?

— Комедію? Яку? Цікаво послухати, — і Бронська, зірвавши капелюшка, кинулась на канапу. — Ну, чекаю, поясню й...

— Давай но житимемо по щирості... Мене нервують оці прогулянки до тебе. Наче кавалер якийсь тиняюся. Ти наче і згодна, але постійно відкладаєш... Пощо так? Навіщо? Адже все ясно... Все.

— Не питай, коханий. Не питай мене сьогодні ані про віщо. Я нічого не говоритиму саме сьогодні.

— Чому?

— Мені важко говорити.

— Хіба між нами може бути недоговореність?

— Та ні, не так... Як тобі сказати... Ти не зрозумієш, любий. Ти ж чоловік. Ти судиш про все не так як ми, жінки... Ти зрозумій. Не хочеться мені говорити сьогодні... Іще не час. Я ще не уявляю собі як ти реагуватимеш... Я боюся, що твої перші слова назавжди зроблють мені болюче, а цього вже ніяк не можна буде виправити.

— Твої загадки ще більше хвилюють мене, Гелено.

— Хвилюють, коли ти ще нічого не знаєш... Ну, гаразд. Най вечір цей буде наш останній вечір... Най так... Ти цього хотів.

— Останній?

— Так... Слухай... Слухай уважно... Я не самітна... Я не одна, любий. Я маю... дитину...

— Дитину... Ну так що ж?.. Де ж вона? Підемо по неї. Твоя дитина буде моєю, нашою, дурненька моя.

— Любий...

— Дурненька, та хіба ж може бути про це мова. Дитина матиме увагу, любов... Признаюся тобі, Гелено, я люблю дітей... Ну що, заспокоїлась?

— Який ти хороший... А це ти правду кажеш?

— Так... Я любитиму її. Я вже люблю цю дитину. О Гелено, коли б ти сказала про це раніше, давно б заспокоїлися наші нерви.

На момент зробилося Бронській жахно.

Вона готова зрадити, а може уже зрадила цього чоловіка, щирого, гарного, чесного... Не легко працювати серед людей... Вони не ляльки, які можна байдуже розчавити на

своїм шляху... А їй же й треба переступити через цю людину, затоптати в бруд його гідність, знищити його честь, навернувши на нього підозру.

Цей момент був для неї тяжкий. Вона замішалася й не одразу знайшла в собі чітку відповідь...

Одвертий погляд Борця, його широкий жест чоловіка з великим серцем змусили стиснутися її груди.

Якийсь один момент вона вагалася... тільки один момент.

Але ж назад не повернеш... Усе зроблено... Адже у цей вечір відбуваються останні кроки і, можливо, Цвайк уже все зробив.

Вона ж їм телефонувала, що пакс закінчено...

Розпачливо подивилася вона на Борця, а з очей линули сльози... І разом з тим, майже щиро заридавши, вона продовжувала грати свою ролю до кінця.

Ці сльози були їй потрібні, вони входили в програму, заздалегідь вироблену. Це ридання потрібно було їй для повного завершення.

Вона мала штовхнути Борца на вбивство людини, примусити його на це вбивство, що було потрібно аби відвернути його думки від винаходу.

І, ридаючи на його плечі, вона швидко перевіряла аргументи для пояснення своїх сліз та для останнього вдару.

— Але це ще не все, любий... Є ще він... Він, хто понівечив моє життя... Він, що переслідує мене... Він, що заважає мені дихати... Він, що з'являється тоді, коли я починаю за нього забувати, коли думаю, мрію про нове життя... І ось він з'являється, щоб зруйнувати мої мрії і знову розтоптати моє життя... Я ненавиджу його. Ненавиджу... Сил немає, щоб убрати його, щоб примусити облишити свої переслідування. Ти знаєш тепер все, коханий... Сьогодні, оце зараз я збиралася до нього.

— До нього?

— Так... До нього... Щоб навколішках виблагати собі волю. Щоб розтопити його жорстокість своїми слізьми... Я не знаю як він дізнався про все... Він знущається з мене

і ось вимагав, щоб я прийшла до нього... Я мушу йти... Ноги не слухаються мене, але я повинна йти до нього і я піду, як тільки ти підеш од мене... Знай, він робитиме зо мною що захоче, я в цілковитій його владі... Він битиме мене, а я цілуватиму йому руку...

— Гелено!!!

— Це правда, любий... Це не казка. Це те, про що боялась я з тобою говорити.

— Я піду з тобою.

— Зо мною... ні це неможливо. Ми безсилі.

— Нічого не розумію... Я...

— Не розумієш! Не хочеш розуміти! Він скаже мені лягти і я ляжу. Він накаже мені віддатися першому стрічному, і я віддамся, він пожене мене на вулицю, і я піду і стоятиму там на розі, чекаючи на кавалера.

— Що ти кажеш?!

— Ти не знаєш його!

— Ти боїшся його?

— Боюся... Він все... Адже дитина моя в його руках... Життя моєї дівчинки в його руках, в його волі. І от я живу ввесь час під постійною загрозою... Мені жахно за мою дитину і я нічого не можу вдіяти. Для мене залишилося одно — смерть... смерть...

— Дитину ж можна відняти. Є ж закони.

— Закони... та зрозумій же, мій любий, що моя дитина у нього... у нього в Польщі. В руках його матери.

— В Польщі?

Борц скочив з канапи. Він був страшний.

Удар поцілив.

Залишилося тільки злегка штовхнути його, щоб вся енергія, вся сила спрямувалися на того, кого вона покаже.

— Як звати його?.

— Ні... ні, не скажу, — щиро вихопилося у Бронської. — Ти не підеш!

— Я піду до нього!

— Ні, ні!

— Я покінчу з ним раз назавжди і тоді він більш не знущатиметься з тебе.

— Ні, ні, коханий, не треба... Я не пущу тебе... не пущу. Мені страшно за тебе. Я боюся втратити тебе. Він зрадіє. Він розкаже тобі все, що спаде йому на думку... А він уміє говорити... Він чудово промовляє. Він чорне зробить білим, він заплямує мене... А тоді... я втрачу тебе... Траплялися такі випадки... Траплялися.

— Я не з тих, хто перерішує, Гелено... Що вирішив, то вже назавжди.

— Ну, гаразд. Я вірю в тебе, вірю що ти вернеш до мене... Але це буде ще гірше. Він ще більше знущатиметься з мене... Дитина в його руках.

Борц безсило сів у крісло.

— Любий, не треба... Ще все буде гаразд, оце він написав мені, щоб я прийшла до нього поговорити за нашу дитину. Може йому уже все наобрідло... і він віддасть мені дитину. Я піду до нього, рідний. Ти не сердься... не проклинай... я піду. Може...

— Гелено, не ходи. Благаю тебе.

— А дитина? Невже ж і ти... Ні, я не вірю, ти інший... ти розумієш мене... ти не відштовхнеш.

— Гелено, а що коли...

— Ні, ні... нічого не треба, нічого. Обіцяй, мій любий, що ти не зробиш жодного кроку без моєї згоди, жодного... Поклянися!..

— Гаразд, — потомлено відповів Борц.

РОЗДІЛ XXVIII

ЛИСТ ВІД ЙОГАНА

Ввечері Яхонтів одержав листа. Подивився на штемпель і затремтів від хвилювання. Лист був із Відня. І почуття перемоги і свідомість міжнародньої солідарности сповнили його серце радістю.

Лист від Иогона... Хутка відповідь. Але що вона принесла? Чи справедливі їх підозріння, чи ні. В цей момент він не хотів думати про те. Його пройняла одна лише думка, думка про велику консолідацію робітників всесвіту з країною рад, про міжнародню солідарність робітників, що з програмних статтей, з декларацій верхівок перейшли до єднання окремих осіб та невеличких робітничих колективів, на тисячі живих листів, щодня одержуваних.

В цей момент він ще глибше усвідомив значіння мови міжнароднього зв'язку, мови пролетаріяту — есперанто.

Із особливим почуттям розкрив він листа.

З перших же слів переконався, що це відповідь на його запитання. Відповідь колективна.

„Дорогі друзі.

У вас наближається нова Жовтнева річниця.

І ви, наші радянські товариші, святкуватимете веселі, радісні з досягнутих успіхів довгорічної праці та зусиль. Ми також святкуватимемо, але наше свято в гнилій капіталістичній світовій системі ми не зможемо порівнювати з вашим святом. З усіх боків нас переслідують, наші вожді сидять по тюрмах, нам не дають збиратися і засідати. Але ми все одно святкуватимемо роковини нашого Великого Жовтня.

Товариш Йоган передав нам вашого листа, що пройшов через тисячі рук і ми, користуючись з нагоди, разом з відповіддю по суті запитання, колективно вітаємо вас з наступними роковинами.

На жаль, про Трис ми нічого не можемо сказати. Щож до Бронської, то 1920 року вона еміґрувала з вашої країни і з'явилася у нас. Через верхівку соціял-демократичної партії, за допомогою ще невиясненої особи, вона сконтактувалася з робітничими організаціями і навіть почала працювати на одній з фабрик, де й зробилася активним членом і зарекомендувала себе. Та її активність була якась двоїста, вона більше виявлялася в бік інформації про наші справи в поліцай-президії...

На жаль, все це було вияснено пізно... Слід додати ще, що вона не знає, що її розшифровано... Пізно це з'ясувалося через те, що багато товаришів ще й досі не відбули терміну ув'язнення.

За свої заслуги вона дістала право кооптації в підданство.

Вона зникла з нашого обрію. Ми не вживали жодних заходів, щоб її відшукати. Ми дуже схвилювалися, прочитавши про те, що вона намагається вступити у вас до партії... Хто зна, може вона виправилася, може справді вона віддала себе робітничій справі — цього ми не знаємо, але просимо вас поінформувати партію з приводу її минулого...

Ми вважаємо, що в партії повинні бути люди, які довели свою відданість робітничій клясі... І думка, що вона можливо і досі є агент буржуазії — сповнює нас обуренням. Не вірте, товариші, їй і не пускайте її до партії.

Товариші робітники! Ворог готується! І наша спільна мета це — спільними силами назавжди знищити світовий капітал.

Прийміть наш пролетарський привіт. Хай живе Комінтерн. Хай живе Великий Жовтень. Хай живе боротьба за Всесвітній Жовтень.

Австрія. Відень. Йоган Шварц." [1])

І навкруги всього листа було дванадцять печаток різних організацій, фабрик з підписами біля кожної печатки, а на звороті листа було ще близько 46-ти підписів уже без печаток.

Яхонтів навіть не сподівався такої колективної відповіді. Його це зворушило.

Зірвавшись з місця, він прожогом побіг до Бірса.

Бірс вертав додому розчарований та пригнічений результатом своєї розмови з судовим слідчим, що вів справу контррозвідника Липомана.

Його теорію про Цвайка-Липомана слідчий прийняв з посмішкою. Він його подякував за бажання внести ясність до справи, за бажання допомогти в пошуках зниклого контррозвідника.

---

[1]) Початок і кінець листа взято з ориґіналу.

— Але, — говорив він, посміхаючись, — ваш Цвайк не може бути Липоманом. Не зважаючи на правдивість ваших здогадів, у нас склалась зовсім інша думка про це. Ми натрапили на слід Липомана і, хоч довіряємо вам, та не можемо нічого більше сказати...

Згадаючи про це, Бірс трохи засмучений ішов додому, коли ж оце здивався в дверях свого будинку з Яхонтовим.

— Бірс! Листа одержав!

— Який там ще лист? — з досадою і не дуже привітно спитав той.

— Та отой самий, від Йогана.

— Від Йогана? Заходьмо швидше. — і він поквапливо вштовхнув Яхонтова в коритар свого приміщення, вихопив листа і тут же на ході почав поглядати його.

„Ат який я дурен. Тут же ясно чорним на білому написано, що його висновки справедливі. Що йому до Липомана? До втеклого контррозвідника, коли оце справдилося... Най Цвайк не Липоман. Най так, а все ж він один із співучасників цієї шпигунки Бронської.“

— Мишко, ти розумієш що це значить?

— Авжеж, це міжнародня солідарність!

— Та я не про це. Це ж доказ, це потвердження правильности наших висновків, нашої роботи... Це — документ. Це перший факт, важливий факт... Ми потрапили на вірний слід... Мишко, ти розумієш... Лише колективним зусиллям можна знищити всіх ворогів п'ятирічки і ми на своїй маленькій ділянці, на своєму маленькому фронті діємо спільно. Ми переможемо, kvinjarplano venkos! [1])

— Ну от, тепер ач як розійшовся, а спочатку мало не побив.

— Не сердься, у мене був поганий настрій... Мені здавалося... До біса все „здавалося“... Геть до біса! Тепер діяти! Діяти!

Підбіг до телефона.

---

[1]) П'ятирічка переможе.

— Гало, Сергію, ти? Як перстень, друже? Що ти кажеш? Значить так. Забіжи до мене на посаду, маю новину.

Поклавши рурку, Бірс несподівано для самого себе схопив Яхонтова і закружляв з ним по кімнаті.

— Мишко! Я іду.

— Давай листа.

— Ну, ні. Лист тепер потрібен... Я піду туди... Ти посидь, почитай. Я не забарюся.

І, не чекаючи відповіді від Яхонтова, Бірс хутко пішов.

РОЗДІЛ XXIX

НЕ БУЛО РЕВОЛЬВЕРА.

Було вже пізно, коли Борц пішов від Бронської. Він не міг зорієнтуватися, він не знав що треба зробити, щоб захистити її від знущання. До цього ще примішувалася думка, що той невідомий — ворог Радянського Союзу — ворог, що заховався під маскою радянського робітника.

Його душила зненависть, сугуба зненависть людини та громадянина Союзу. Він знав лише одно—ця людина ворог.

Нічні вулиці були порожні і лише біля асфальтових казанів ворушилися безпритульні.

Стрічних було зовсім мало.

Дев'ятнадцятий номер.

Борц здригнувся і зупинився.

Це тут.

„Що я надумав? Хіба ж неможливо інакше? Хіба ж немає нормальних шляхів... Хто дав мені право на це“?

Почав вагатися...

Але, згадавши сльози та розпач Бронської, Борц рішуче увійшов у двір.

Що ближче він підходив до квартири Розена, то повільніше й повільніше робилися його кроки. Підошви ледве відривалися від східців, ноги з трудом згиналися в колінах.

Площадка.

Зупинився.

На сходах було тихо.

Рука ніяк не зводилась до дзвоника. В голові шуміло, йому здавалося, що то в голові луною відбивалися його кроки.

Пройшла важка хвилина.

Хвилина — година... Хвилина — камінь, що впав на голову.

Раптом почув він на сходах кроки і злякано відскочив від дверей.

Серце насамовито стукотіло.

Ось ті, що сходять на гору, відразу зрозуміють по що він прийшов.

Куди сховатися, куди втекти?

Тривожно оглянувся.

На гору...

Хутко побіг він далі і зупинився на площадці четвертого поверху, рукою стиснувши серце. Напружено чекав.

Вони десь нижче спинились.

Перегнувся через поруччя. Вони не дійшли до третього поверху, Почав вертати нижче, чомусь стримуючи подих.

Грюкнули двері.

Борц прилип до поруччя і так і застиг на півкроці,

Із квартири Розена хтось вийшов.

Це він.

І одразу все зникло. Він відчув якусь легкість.

І справді бо, що за дурниці, чого лякатися... Хіба він вбив? І тут же відповів собі — це не острах відповідальности, а острах перед вбивством.

Борц почав сходити ще далі.

Він бачив пальто, він бачив кепі і частину потилиці.

От сюди, прямісінько між коміром пальта та кепкою.

Було ясно куди цілитися.

Рука опустилася в кишеню.

Зараз...

Борц замружив очі.

Розплющив.

Людина в кепі повільно сходила вниз.

Ще кілька східців і...

Але рука не знайшла в кишені револьвера. В кишені його не було.

Та однаково, був револьвер чи не було його, Борц пережив вбивство.

Голова йому запаморочилась, він похитнувся і, вхопившись руками за поруччя, зупинився.

Може хвилина... Може година.

А коли він отямився, то побачив, що стоїть перед виходом.

Минув ще кілька східців.

Він почав труситись, не в силі був стримати тремтіння щелепів. Вийшов на вулицю.

Вулиця порожня... Нікогісінько немає.

Але це йому здалося, бо повз нього пройшло двоє військових і він чув як вони говорили між собою:

— Шкода, якщо вона його закрутить.

— Здібний хлопець, а так піддався жінці.

Борц чув слова, та не зразу зрозумів їх зміст.

Військові пройшли.

Їх слова повільно проходили в свідомість, і раптом він зрозумів, що ті двоє говорили про когось, хто, очевидно підпав під вплив жінки.

Борц усміхнувся.

— Звичайно, шкода але ж тверду людину ніхто не закрутить

І вже, усміхнувшись, повторив:

— Ніхто...

Розсміявся.

Заспокоївся. Стало душно і, Борц раптом відчув якусь радість в собі.

Він не вбив! Не вбив!

А що коли б був револьвер... Тоді ж як... А раптом це був би не той.

Ця думка наче вогнем опалила свідомість.

Вулиця захиталася, повигиналися будинки... Мостова настовбурчилася і раптом нечутно розсипалась на окремі кам'яні хвилі.

Він хитнувся і впав, але його підхопила чиясь рука.

— Що з вами? Вам погано?..

— Ні, дякую... Допоможіть мені дійти до візника, — і Борц ледве міг повернути голову.

Перед ним стояв Бірс.

— Бірс, це ви?

— Чого ви тут опинилися, Борце?

— Голова запаморочилася... Не знаю, від чого... Втомився напевно.

— Може зайдете до мене?

— Ні, дякую, краще вже додому.

Бірс посадовив його на візника і довго дивився йому вслід.

„Так, він саме вчасно розповів про все ДПУ. Адже ж одному не впоратися з цією справою... Якраз вчасно. Борц гине. Одначе, як він змінився“.

Бірс відчував полегшення, радість людини, що скинула з себе великий тягар. Звичайно, дурний він був, що раніше не розповів. Чого було боятися... Адже він нічого не зробив. А слухали його уважно. Часом посміхалися. Лист викликав увагу, але не прохали перекладати... Самі вміли і засміялися, коли побачили, що Бірс здивувався...

Так, тепер він почуває себе міцно.

За ним колектив. Колектив — це життя.

— Працюйте, — звучало йому в ухах, — працюйте.

Він працюватиме. Він буде працювати.

Сповнений щастям, Бірс пройшов далі вулицею. Йому було легко, але енергія, що наче розпирала його, не давала йому змоги сидіти дома і він повинен був гуляти доти аж поки не потомиться. Він ішов, забувши про те, що вдома залишив Мишка і що тому можливо загрожувала небезпека смерти.

Він ішов уперед, забувши про все, почуваючи себе потрібним членом величезного колективу, що зветься Радянською Державою.

РОЗДІЛ XXX

СОН ПАВЛА.

Чабай закінчив роботу до дев'ятої години вечора. Вийшовши з кабінету, він зустрівся з Павлом, що заглибився в якусь роботу. В коритарі було тихо і чутно було лише як скрипіло Павлове перо. Павло сидів за столиком, що на йому стояла карафка з водою. На столі лежала фізика Вольфсона та кілька радіо-журналів.

Чабай тишком став за спиною Павла і побачив, що Павло зовсім не цікавиться ні фізикою ні радіом. Він писав довгого листа.

— Еге, братику, ти чого це книжками ману напускаєш. Це не годиться.

— Та зовсім не для омани. Ось тільки кореспонденцію закінчу, так і за книжки візьмуся. А ви вже скінчили?

— Як бачиш, додому йду. Може зо мною підеш?

— Одну хвилиночку, зараз закінчу. Зовсім не довго чекати.

— Та кому ж це ти пишеш?

Павло хитро всміхнувся.

— Це до журналу... Кореспонденція... Всамперед пошлю її до журналу „Международный Язык“ [1]), подруге, перекладу на есперанто і надішлю до всіх країн. Ти розумієш, нещодавно товариш Берман з ХПЗ надіслав свою кореспонденцію туди і її вмістили в Магдебурзі, в Лондон та в Еспанії.

— Значить ти хочеш зробитися есперкором у міжнародньому маштабі?

— Авжеж... І доб'юсь цього. Приємно побачити свій допис видрукований різними мовами в різних країнах. Я хоч, щоправда, і не прочитаю і не зрозумію, але ж думка про

[1]) „Международный Язык“ видається в Москві. Це одинокий лінгвістичний журнал.

те, що мою замітку прочитають тисячі робітників різних країн, дуже тішить...

— Я щось не розумію... Як же це твою замітку, написану есперантською мовою, друкуватимуть різними мовами?

— Дуже просто. Ось учора я дістав листа з Мюнхена від токаря одного. Отже, той просить надіслати йому статті про наші досягнення, про ударні бригади, про п'ятирічку та безперервку і обіцяв перекласти їх та вмістити в німецьких робітничих газетах. Ну, коли це можна зробити в Німеччині, то можна зв'язатися і з іншими країнами.

— Так, це діло гарне. Там буржуазні кореспонденти брешуть про нашу країну. Робітники це зрозуміли. До нас їдуть делеґації, робітники надсилають своїх журналістів. У нас був і Адамсон із Швеції і Фриц Абке із Вестфалії [1]. А про віщо ж ти пишеш?

— Та от листа дістав від Бердичівського з Києва, цікавий лист. Мені Горелов передав його, щоб використати. Знаєш, як у них почалося...

— Ну, розказуй, слухаю.

— Серед комсомолу знайшовся один гарячий і впертий хлопець Голованівський і почав він домагатися, щоб активісти зробилися есперантистами, та куди там. Коли він уперше запропонував на зборах, його мало не затюкали, сміялися. Знайшов чотирьох піонерів і почав працювати. Після першого ж листа, одержаного ними від закордонного червоного фронтовика, облишили сміятися. Одразу ж виріс гурток. За три місяці почали обмінюватися стінгазетами, газетами та журналами. Приєдналося п'ятнадцять робітників. Ну й почали зростати. Зв'язалися з Шанхаєм, Угорщиною, загалом з шістнадцятьма країнами. Перенесли роботу до

[1] Адамсон, Айнар — письменник та журналіст, живе в Готербурзі (Швеція), в 1926-27 році одвідав радянську країну. Свої враження видрукував окремою книжкою. За проханням шведських есперантистів Sveda laborista esperanto asocio" видрукував свою книжку есперантською мовою, під назвою „Під червоними прапорами" („Sub rugaj standardoj").

райкому. Металісти вели перед. На річницю німецького комсомолу я дістав від них цілу купу журналів та газет з різних міст та силу фотографій. Піонери одержали з Америки прапора від американських піонерів. Двадцять п'ять комсомольців вступило до „Союзу Червоних Фронтовиків", сплачували внески. Одержали звідти значки та квитки. Організували загін „Червоних Фронтовиків", що зробився зразковим. Організували суботник і на одержані гроші запросили наших шефів від „Червоних Фронтовиків" приїхати до Києва. До Києва приїхав товариш Цахман (каменяр), командир загону та зав. агітпропу Дрезденський та Крут (слюсар, соціял-демократ). Пробули вони в Києві з місяць. Після цього Крут вступив в партію, а багато безпартійної молоді вступило до німецького комсомолу.

— Здорово. Та не думаю я всеж таки, Павло, що твою статтю надрукують закордоном.

— Та хіба ж я для буржуазних газет пишу, до наших робітничих... А ще...

— Стривай, ходімо, брате. По дорозі розкажеш решту.

— Та тут ще сидять Кранце і Цвайк.

— Що вони роблять?

— Кранце у себе в кабінеті, а Цвайк виявляє кадри, сфотографовані сьогодні ввечері.

— Не подобається мені щось його працьовитість. Ну, ходімо, най собі сидять.

Довелося довго очікувати на трамвай. Павло вже все розказав про Київ та про свої мрії зробитися робкором для закордонної преси, а трамваю все ще не було.

Оглянувшись, Павло подивився на будинок Держпрому і раптом йому здалося, що в вікнах лябораторії блимнуло світло... Та ні, це тільки здалося... Аж ось, знову блимнуло. Підходив трамвай.

Павло відчув неспокій. Це світло здалося йому підозріле.

— Ну, їдьмо, — весело сказав Чабай. — Нарешті, дочекались.

— Та ні, не можу. Ніяк не можу... Забув книжки замкнути...

— Хто їх візьме? Кому вони потрібні? Сідай.

Але Павло побіг назад до Держпрому.

Його непокоїло світло, що блимнуло в вікнах лябораторії. Це не даремно. Ніколи цього не бувало. Павло, захекавшись, збіг на гору.

Крізь була тиша, все мовчало... Електро-кулі освітлювали порожнечу коритару. Зазирнув до кабінету Кранце — там нікого не було. Хутко пробіг до кімнати убиральниці, де Цвайк звичайно виявляв плівку, там також нікого.

Долі, загубившись серед викинутих паперів, валявся відрізаний кадрик. Павло підняв його.

На кадрику зфотографовано Борца біля сейфу.

Зробилося трохи неспокійно... А що, коли він один в установі, а їх кілька чоловіка. Пусте... І Павло тишком підкрався до лябораторії.

Там було тихо і темно.

Дорікнувши собі за оцю підозрілість він, майже зовсім заспокоївшись, обійшов всі кімнати та коритари...

Усе гаразд... Він помилився.

Зайшов до червоного кутка і бережно заховав знайдений кадрик разом з іншими. Всі кадрики він тримав в одній з шухляд столика, що стояв у кутку.

Закінчивши, він потомлено сів на канапку і з думкою, що треба закінчити свою кореспонденцію, заснув.

На нього сипалися газети і журнали, що їх викидали листоноші із своїх переповнених сумок. Сипалися й сипалися журнали та листи з штемпелями різних країн. Почав хапати газети, журнали і звідусіль на нього дивилися кореспонденції з його підписом. Його кореспонденція була видрукована всіма мовами.

Його кореспонденцію читали робітники всього світу, кореспонденцію скромного кур'єра, що розносить папери. І він один з тих, хто в міру сил своїх розсіює брехню про Радянську країну, він один з тих, хто на практиці здійснює

міжнародню солідарність, перед ким розступилися політичні та мовні перешкоди.

А газети все надходили та надходили...

Але дивно. Всі ці газети наполовину видруковано есперантською мовою...

Павло підбіг до вікна.

Старого Харкова не було.

Від Держпрому простяглися радіюсами проспекти, облямовані зеленню, проспекти перетиналися житловими комбінатами і вирізнялися серед зелені, простору, повітря...

А далі на обрії зернові фабрики та заводи без димарів. А над усім цім майорили аеропляни, що іноді спускалися на аеродромі, влаштовані на дахах.

Проспектами мчали авта, а повітряними висними залізницями мчали електро-та ракето-потяги.

Павло протер очі.

Алюмінові птахи, як і раніше, майорили в повітрі...

— Зовсім як в романі,—прошепотів Павло, пригадавши щойно прочитаний роман „Estontio“ [1]).

На небі проєктувалась радіо-газета, відбиваючи реальні події, що відбувалися за багато тисяч кілометрів.

Промовці з небесного екрану зміняли один одного.

Це був з'їзд рад всесвітньої трудової федерації... Але ж дивно — він розумів і негра, і індуса, і англійця, і китайця, і японця. Павло навіть не міг збагнути, що всі промовці говорили есперантською мовою.

Павло кинувся до газет та журналів. Тисячі об'яв зарябіли в очах, об'яв про нові книжки... Очевидно, автори писали водночас двома мовами — своєю рідною та всесвітньою.

При чім він зрозумів, він побачив, що всесвітня мова, не витіснивши національних, зробилася літературною та вживаною.

І біля нього сотні книжок...

---

[1]) „Estontio“ в перекладі значить „держава майбутнього“.

Ой, Павло, чи не спізнився ти вивчати мову?.. — ця страшна думка майже спаралізувала його рухи. Він спробував був заговорити по-есперантському, але не зміг пригадати жодного слова.

Він забув есперантську мову.

І тут він прокинувся... Обвів розгубленим поглядом кімнату і всетаки, нічого не зрозумівши, пробурмотів: „Зовсім як в романі „Estontio“, що оце недавно ми розбирали в нашому гуртку“.

Знову ліг і заснув міцним, здоровим сном людини, яка не має часу для самоаналіз і прагне тільки одного — працювати, працювати, працювати.

Кожний на своїм місці, на своїй ділянці, щоб наблизити здійснення п'ятирічки за чотири роки.

ЧАСТИНА ТРЕТЯ

РОЗДІЛ XXXI

ПОЧАТОК КІНЦЯ.

Здіймання закінчилось. Зникли юпітери, актори, режисери і оператор. Одразу стало порожньо і тихо і спершу було трохи чудно звикати до темпу ділового дня, що органічно прискорювався.

Бірс радів з того, що, як йому здавалося, встиг запобігти небезпеці, встиг відбити одну з атак шкідників. І, радіючи з цього, він все ж не міг заспокоїтися, що досі ще нічого не відбулось і, що, отже, зібрані факти начебто залишались не потверджені дійсністю!

Після того, як він все розповів в ДПУ та відвідав слідчого в справі Липомана, йому стало легше, зникла тяжка свідомість відповідальности, зникла напруженість, і він знову ніби вернув до нормального стану і нерозв'язане завдання „трьох чорних тур" вже не здавалося таким актуальним.

Справа була в надійних руках.

Борц, після тої нічної пригоди, пережив сильне напруження, але, працюючи над впорядкуванням ляборатрії та дослідами, він знову зробився спокійний і тільки іноді згадка про це випливала з глибини, наче тяжкий, далекий, страшний сон.

Активно працювала Бронська в свойому економічно-пляновому відділі, виписуючи довжелезні колонки статистичних даних, а в перерві на сніданок, як і раніше, продовжувала роботу в ТСО-Авіохемі.

Вона була трохи заклопотана і підвищено нервова, звертаючи цим на себе увагу.

Лише Борц, як йому здавалося, розумів її настрій і всяк раз, зустрічаючись з нею, старався сказати їй кілька теплих слів.

Кранце позбувся своєї насторожености, що останніми днями особливо виявлялася. Він знову розквітнув, знову був веселий, знову жартував з кожним.

Знову поширювалися в установі анекдоти Кранцеві, новісенькі анекдоти, завезені з Москви.

Різкий перелом в поведінці Кранце викликав у Бірса тривогу, що, можливо, він спізнився розповісти про все, що, може, шкідник вже досяг успіху. І цей острах змушував його замислюватися над розв'язанням останньої криптограми.

— Товаришу Бірс, можна взяти вашу газету?— почув він голос Бронської.

— Газету, прошу. Ось „Правда", „Известия", а „Пролетаря" не дам, бо сам не прочитав ще. Але я хутенько прогляну і передам вам,— вимовив Бірс, дивуючися, що може з нею так дружньо говорити, хоча все ж таки йому було це прикро.

Бронська мляво подякувала, взяла газети та відійшла.

Бірс почав проглядати „Пролетаря".

Заарештовано контррозвідника.

Робітник ХПЗ, зайшовши до годинникаря на Московській вулиці, впізнав в оптикові Чвартеку миколаївського контррозвідника Липомана, що розстріляв у Миколаєві його сина та дружину. Він впізнав його, бо на все життя запам'ятав рот з чотирма золотими зубами, посмішку, що бачив на допиті в контррозвідці. Певний сумнів викликав горб, але все ж таки, вражений цією надзвичайною схожістю, він почав уважно розглядати майстра. Потім вийшов на вулицю і протягом двох годин вичікував, поки Чвартек вийде із своєї майстерні. На Московській сталася сутичка між ними, що до неї втрутилася міліція. Свідчення робітника викликали інтерес, і, оглянувши Чвар-

тека в міліції, вдалося встановити, що Чвартек зовсім не горбань, що його майстерно зроблений горб знімався.

Чвартека заарештовано. Провадиться дізнання.

— Почалося,— і радість пройняла Бірса. Чвартека заарештовано. Одного з п'ятьох уже взяли. Одним ворогом менше. Колись настане час, бажаний час, коли всіх цих захованих ворогів буде знищено.

Слідчий мав рацію, не згоджуючись з його здогадами. Не дурно той тоді посміхався, вислухуючи його теорію. Можливо тоді вже він дав наказа заарештувати Чвартека... Але як він сам, підозріваючи Липомана в Чвартеку, забув розказати слідчому про це... Та нічого... Справу поставлено як слід, жоден не втече... Жоден...

Всі вони в своїй роботі спираються на колектив, на таких, як він... А таких, що люблять свою країну, мільйони, і уявив собі жалюгідні купки ворогів перед енергією та ентузіязмом робітничих мас. Йому стало весело.

Так, вони знищать все їхне запілля, викриють всіх, зірвуть з обличчя машкару, щоб раз назавжди, покінчити з шкідниками.

„Дурні, думав Бірс, яка сила може повернути ходу історії назуспʼять. Най у нас є помилки, їх не може не бути, але ми ростемо, ми йдемо вперед".

Бірс встав. Вийшов із своєї канцелярії. Він не міг сидіти, радість сповнювала його цілком. Його веселий вигляд звернув на себе Чабаєву увагу. Відірвавшись від роботи, той спитав Бірса:

— Чого сяєш.. . Виграв, абощо...

— Краще! Одним ворогом менше!—і, сунувши Чабаєві газету, вийшов до коритару.

Проходячи повз кабінету Кранце, він мимохіть заглянув туди і побачив два зблідлих обличчя, що схилилися над газетою.

Це були Бронська та Кранце.

РОЗДІЛ XXXII

ЖОДНОЇ ФАНТАСТИКИ.

Трохи хвилюючися, Бірс сходив до контори друкарні. Час від часу він намацував свою бокову кишеню, щоб переконатися, що газета з „криптограмою Квінта“ була на місці.

„От що значить не професіонал, думав він. Отаке прогавити... Звідси й треба було почати перші кроки слідства. Саме звідси... Добре, що виключний випадок зробив його свідком деяких фактів. Аджеж він міг пройти повз них, як напевне й проходив не один раз, нічого не помічаючи, не бачачи, бувши потоплений в свої думки про роботу“

— Маси ростуть, вони скоро тебе наздоженуть і ти, що колись ішов попереду, плентатимешся як непотрібний, зайвий, замість бути з ними в перших лавах, як раніше був на воєнних фронтах. Треба вкупі з ними прокладати шлях уперед, розчищати дорогу.

Отож він і почав розчищати. Він робить те, що повинен робити кожний, безжалісно викриваючи ворогів на фронті індустріялізації та культурного будівництва.

Він опинився на площадці. Поряд дверей контори друкарні висів величезний саморобний плякат першого року п'ятирічки.

Фотографії було вдало змонтовано. З боків плякату здіймалися заводські димарі, залізо-бетонні конструкції Дніпрельстану. Сталінградського тракторобуду. А посередині: Харківський поштамт, новісенькі паротяги Луганського, а з будинків, споруджених для робітників, було змонтовано чимале місто, починаючи від робітничого виселку в Харкові та кінчаючи будинками-велетнями Москви. Вся фотограма була порізана численними залізничними шляхами. Увесь цей гімн ентузіястичної кляси облямовано фотами нафтопроводів на Каспійському та Чорному морі.

Тисячі цифр рябіли в очах Бірса.

Тут він уперше стикнувся з наочними даними першого року п'ятирічки.

Велетенський розмах сповнював серце його радістю.

„Я з вами, будівниками нового життя, а не з тими, хто прагне зупинити всю цю динаміку, перетворювану в дійсність“.

Ліворуч висили плякати, що закликали вивчати чужоземних мов.

А там далі висили плякати, що нагадували про імперіялістичну бойню.

Схвильований та зворушений всім цим, Бірс увійшов до контори.

— Якщо по об'яви, то до третього віконця ліворуч зверніться.

— Ні, мені треба пройти до стереотипної.

— В конторі дістаньте перепустку. А тоді йдіть у двір.

По довгій прогулянці набірними, машинними, лінотипними, Бірс, нарешті, добувся стереотипної, що містилася позаду ротаційних машин. Там готувалося для них безкінечні півциліндри стереотипів під ротаційні вальці.

Все гуділо й тремтіло, але галас цей був ритмічний, стрункий, і Бірс мимоволі задивився на безкінечну стрічку готових сфальцованих газет.

Увійшов до стереотипної.

— Чи можу я бачити помічника?

— Там за столом, — не відриваючись від роботи, відповів стереотипник.

Бірс пройшов до кремезної людини, що сиділа спиною до нього.

— Дозвольте, товаришу.

— Ну, чого там? — і помічник повернувся.

— Шведов! Ти? — і Бірс відсахнувся.

На момент йому здалося, що він спить, що все йому примарилося — сон і більше нічого... Нічого не було... Нічого... І він прокинеться у себе за піяніно.

Шведов підсунув Бірсові стільця і, ніжно натиснувши рукою на плече, посадовив його.

— Ну, і нерви ж у тебе, Альфреде, зовсім зіпсувалися. Тобі, знаєш, слід би підлікуватися. Сиди.

— Ти тут?!. Ти живий!

— Як бачиш, живий, а на тебе давно чекаю... Чекаю, чекаю, а тебе все нема та й нема. Довелося Сергія по тебе послати.

— Так він знає?

— Авжеж знає. Він давно поінформований. Але ти, брате, не ображайся, що від тебе таївся... Так треба було. Зрозумів...

— Чому мовчав? Пощо було від мене ховатися?

— Ач, як збентежився. Та я тут відпочиваю. І тобі раджу, як покінчиш ти з усіма своїми справами... — весело підморгнув Шведов, — от тоді також іди на виробництво. Нашому братові кращого відпочинку і не вигадаєш. Побудеш тут, поваришся в робітничому казані і просто таки іншою людиною станеш. От побачиш!

— Послухай но, — озирнувся Бірс.

— Та валяй, не бійся: це, брате, свої... випробовані пролетарі чистої крови.

— Але ти все таки поясни, чому мовчав.

— От дивак. Адже ж ти почав працювати. Пощо ж було тобі завважати. І скажу тобі: ти добре працював. А коли б дізнався, що я живий, надіявся б на мене та й побачитись зі мною захотів би, а це могло викликати в них підозріння. Мене могли б вони знайти, а це вже не годилося, так таки зовсім не годилося і не входило в мої пляни.

— Не розумію, нічогісінько не розумію. Навіщо ж міліція мене хотіла заарештувати.

— Оттаке сказав, заарештувати хотіла... зразу б тебе схопили б, та я вчасно розпорядився, щоб тебе не чіпали, не то сидів би ти й досі, голубе, за спробу втекти.

— А я, Борисе, признаюся, дивувався і злостився: от, думаю, робітники: не можуть знайти людини. Але ж до мене все таки приходив міліціонер.

— Ясна річ, приходив. Адже ж треба було тебе злякати, щоб не засиджувався на однім місці, бо на тебе вже почали нажимати твої приятелі з п'ятірки... А здорово ти розгадав завдання Квінта. Ти мене потім повчи, гаразд?

— Як так нажимати?

— Ну от, вже й сполошився. За нашими відомостями, на тебе нацьковують одного чоловічка. Так наче б і нічого хлопець, та не всі вдома... до тебе й послали налякати, щоб догадався зникнути. А як подобається тобі твоя нова оселя?

— Може ви й нову квартиру дали?

— Ні, а хто дав — ми з'ясуємо, а також і для чого. Підозрілий цей Розен, але тимчасом за нього немає даних.

— А ти знаєш, Борисе, вона ж до мене приходила в перший же вечір.

— Знаємо, стежили. Від нас, брате, нічого не сховається — і Шведов добродушно засміявся.

Шведов зовсім не був схожий на того вимученого нервового чоловіка, що його востаннє бачив Бірс. Його благодушність, його посмішка, одразу якось нагадали епоху бойових днів, і глухе невисловлене роздратовання, що спочатку пройняло Бірса, уступило місце невільному захопленню.

— Все таки, Борисе, не збагну, хто ж тебе вбив?

— Хто? Ми цього ще не вияснили... Робота чиста. Після того вечора, пам'ятаєш, через день я почув як рипнули двері кабінету. Звичайно насторожився, оглянувся... тихо... Нічого, ані згуку. Думав, приверзлося, адже ж нерви напружені... Раптом з-за порт'єри сухий згук... поштовх в груди... Вистрілив, сукин син... Захитався... Я, звичайно, встиг вистрілити, і це мене врятувало. Постріл злякав його, а тут і ти до речі задзвонив телефон. Вбивця вистрілив іще раз та на щастя, поцарапав тільки руку і зник.

— А ти довго дзвонив. Я ж не міг підійти, бо лежав і зміркowував, що ж далі діяти. Перша куля потрапила серйозно — в груди на виліт, але на щастя високо взяв. Лежу й чекаю: чи прийдуть добивати чи ні... не прийшли... За те з'явилися з докладом двоє слідчих. Ти їх прийняв за міліціонерів. Не встиг я ще докладно їх розпитати, як задзвонив ти в двері... Вони сховалися, ну а далі тобі все відомо.

Признаюся, від втраченої крови я знепритомнів. Отямився і бачу, що стоїть злочинець, тобто ти, ну, думаю оце добре. Всі кінці в воду, мене вбито, вбивцю заарештовано. Чого краще... Вони будуть спокійні, а я наглядатиму за ними з того світу. А правда ж, гарно вийшло?

— А раптом би ти вмер. Що тоді? Як би я одвертівся від винувачення за вбивство...

— От чудний, та ж тебе один супроводив?

— Один.

— Ну а другому, що залишався мене доглядати, я все розповів. Ото ж тобі так легко було втекти, зрозумів? Тебе випустили неофіційним чином.

— Так, тепер я розумію. Ну, а Сергієві коли ти дав знати?

— Та його одразу ж і викликали. Він мене й почав лікувати... Не можна було довірити іншому лікареві забитої людини, — і Шведов усміхнувся.

— Ну, всього не переговоримо, ти вже виходиш?

— Зрідка.

— Приходь сьогодні до мене, я тобі покажу цікаве завдання.

— Новеньке? З насолодою прийду... Чекай... Дуже цікаво мені, як працюєш ти над цими записками.

— Прийдеш — узнаєш, але наперед кажу, не сподівайся щасливого результату.

— Гаразд... Йди.

І лише вийшовши, Бірс згадав по що він йшов до друкарні „Та тепер, мабуть, і ні для чого дізнаватися, хто вставив до газети шифровані рядки. Напевне Шведов уже про все дізнався і зробив що слід було“...

РОЗДІЛ XXXIII

ЇДУТЬ... ЇДУТЬ.

Надто багато несподіванок сповнили Бірса турбот та тривоги. Він наче стояв перед спущеною завісою і нетерпляче чекав, коли ж закінчаться останні такти увертюри

і, нарешті, здійметься завіса... Уже останні такти увертюри завмерли, а завіса все ще спущена... І це чекання, це тривожне чекання викликало в ньому бажання забутися на деякий час, відпочити, відкинувши всі свої аналізи... Нічого не хотілося робити... Ще не швидко прийде Шведов, і попереду є ще ціла низка годин.

„А Шведов, так таки уткнув штуку, не витримав старий... Молодці хлопці, чудово працюють... Нічого не ґавлять, не надіються на допомогу десь із боку... Допомагають — гаразд. Ні — і без допомоги обійдуться...“

Та не було Бірсові гірко від цього... Не було.

Хіба ж не він розв'язав передбачуваний злочин, який ще не відбувся і можливо не відбудеться...

Хіба ж не можна, не виходячи з кабінету, викрити злочин, і хіба Шведов сам не викривав складні злочини, змонтовуючи окремі факти та поведінку людей, і хіба не досягав він успіху...

Бірс знявся з канапи...

Ні, несила йому чекати відповіді... Він піде до бригади.. Та й справді ж, він давно бачив Мишка... Почитає там нові листи, спочине серед молоді...

Оцим і можна було пояснити його несподівану появу в масовому відділі „Комсомольця“.

Там було галасливо...

Майже всі столи були оточені робітничою молоддю, що жадібно читала й розглядала надіслані з-закордону журнали та газети майже від усіх країн...

В самому кутку були все знайомі... Павло той просто ліг на стіл, стараючися розібрати те, що писав Горелов під диктовку Мишка та інших...

— Колективний лист, — вирішив Бірс, і, зупинившись позаду, почав прислухатися.

— Пиши, — диктував один з ДЕЗ'у... — Хай обов'язково надішлють Клебера разом з делегацією...

— Обов'язково.

— Я напишу, що для нього є місце в Ялті — постукав олівцем Горелов.

— Напиши, що наші робітничі санаторії містяться в колишніх палацах...

— Приїде і сам побачить.

— У нас залишається ще три місця, що з ними? Кому ми їх запропонуємо?

— Товариші, не всі одразу.

— А на решту місць, — спокійно заговорив Яхонтів, — хай самі оберуть товаришів. Тих кому треба лікуватися.

— З рот-фронту.

— Звільненим ув'язненим.

— Потерпілим від останньої головної демонстрації...

— Ні, товариші, — різко заговорив один з ХПЗ. — Ми — комсомольці, і я гадаю, що наші місця, куплені за наші гроші, за наші суботники, ми повинні запропонувати по нашій лінії. Хай їдуть лікуватися наші німецькі товариші — комсомольці...

— Правильно!

— Вірно!

— Ні, не так, товариші. Навіщо зобов'язувати?..

— А чому ж ні?..

— Справедливо каже Горелов. Треба написати їм, що ці місця ми віддаємо на їх розпорядження, — закричав Павло...

— Для комсомольців!

— На їх розсуд!

— Товариші. Ця кампанія у нас пройшла мляво. Ми самі винні. Ми повинні домагатися, щоб наші фабрики та заводи міцніше зв'язалися з закордоном. Треба міцнити міжнародню солідарність на ділі... А вся наша бригада поганенько працює, вона більше сперечається про те, яка мова краща.

— Це не по суті, Горелов.

— Ні, по суті, товариші. По суті. Коли б минулий рік пройшов в активній роботі і коли б до цього ставилися не тільки як до ударної кампанії міжнароднього дня, то було б

не так... і тоді кожна фабрика і завод могли б запрошувати лікуватися товаришів з-за кордону. Я знову пропоную — одне місце Клеберові, решту три — на розсуд комсомольської організації. Хай вони самі вирішать це питання і надішлють тих, кому це потрібно. Ми єдина робітнича сім'я і чи не однаково нам, хто дістане місце для лікування, комсомолець чи робітник, партійний чи позапартійний. Важить лише довести нашу єдність, нашу солідарність...

— Пиши, Горелов. Ти маєш слушність. — І Яхонтів відійшов од столу. Раптом побачив Бірса.

— Про що галас, Мишко?

— Хіба не знаєш?... А, так, я ж до тебе не заходив вже кілька днів, ото ж ти нічого й не знаєш.

— До нас приїздить робітнича делеґація з Німеччини... На жаль, не приїде Фріц Абке, що минулого року був у нас.

— Чому?

— Минулого року його делеговано було від деревообробників з Лохни у Вестфалії. Одвідав Харків, об'їздив всю Україну, а коли вернув і почав оповідати правду про нашу країну його й вислали... На щастя, в Одесі він зазнайомився з одним французьким робітничим делеґатом. Коли його вислали з Німеччини, він списався з цим делеґатом і тепер мешкає у нього у Франції в Дюйоні. Ото ж він і не може приїхати з цією делегацією [1]).

— Цікаво.

— Дізнавшись за приїзд делеґації, ми, ударники, три вечори працювали надурочно... Розумієш, яка справа... Маємо чотири місця в Криму. Одне з них для Клебера... Ото й усі справи... А в тебе що? Ходив з листом?

— Усе гаразд, Мишко...

— От і чудово...

— Є вже й наслідки... Чвартека заарештовано.

---

[1]) Історія з робітником Фріцом Абке — факт, потверджений його ж листами до товаришів із інтернаціональної бриґади.

— Невже? От ловко!

— Хіба нічого не читав?

— Ніколи було... Спати хочеться... Ти вже пробач мене, кілька днів не буду у тебе... Доречі, Горелов, куди ми рихтуємо Бірса?

— А і Бірс тут? Товаришу, ми вирішили вас прикомандирувати до делегації, не заперечуєте? Аджеж ви знаєте і німецьку мову?

— Знаю.

— Отже, згодні?..

— Звичайно.

— От і гаразд... Ми вас сповістимо.

— Ходімо,—потяг Яхонтів Бірса, — дорогою все розкажеш.

— Ви уходите, товаришу Бірс, — підскочив Павло. — А я хотів вам два журнали дати. Щойно з Еспанії одержав — і Павло передав Бірсові номер „Estampo“ та товстий на двіста сторінок збірник про Барцельонську виставку.

— Дякую, Павло.

— Ех, досада, товаришу Бірс, журнали доходять, а листи ні. Там у Барцельоні відбуваються тепер барикадні бої... Отож і не пропускають...

— Замовчи, Павло. Потім розповіси — Яхонтів підхопив Бірса і разом з ним вийшов з редакції.

РОЗДІЛ XXXIV

„ЦЕ РОЗПЛАТА ЗА...“

Цього вечора Бронська була в особливім піднесенні, нервово позирала на годинника, то жартувала, то злостилась, то кидалася цілувати Борца, то раптом починала дорікати йому та гнала від себе геть.

Борц у свою чергу втрачав спокій та радість і навіть часом спалахувала раптова гостра зненависть до неї.

Йому здавалося, що ці поцілунки, ніжні, закохані-фалшиві, і тоді, схопивши її голову, тримав перед своїми очима, наче шукаючи правду в її очах.

Але її очі брехали.

І зовсім розгублений він цілував її напружено, дико стараючись приборкати свої сумніви.

Раптом постукали в двері.

Бронська, здригнувшись, відштовхнула Борца.

— Вже?.. Прийшли...

— Хто? Що з тобою?...

— Не питай, любий.

Вдруге постукали дужче.

— Одімкни двері,—прошепотіла Бронська і, морозко накинувши хустку, занурилася на канапі.

Борц знизав плечима, йому вже почала набридати ця історія. Підвівся і пішов одмикати двері.

— Стривай.

Бронська поманила його до себе пучкою.

— Знай, коханий, знай... Це моя розплата за те, що тоді не пішла до нього...

— Ти певна?

— Певна... Іди одчиняй.

Знову стукнули.

Борц одімкнув двері і до кімнати увійшло двоє чоловіка.

— Громадянка Бронська?

— Так, це я... Чого треба?

Не дивлючися на Борца, вони наблизилися до канапи, і один з них, високий, показав Бронській якийсь папір.

— Вам цього досить?

— Цілком.

Повернувшись до Борца, другий трохи іронічно посміхнувся і промовив:

— Продовжуйте своє, громадянине.

Бронська спалахнула і кинула на Борца застережливий погляд. Передала ключі.

Борц стояв, не знаючи що робити. Він почував себе дуже ніяково і від цього злостивість на Бронську, що поставила його в це становище, посилилась.

— Сідай, любий, — прошепотіла Бронська, усаджуючи Борца поряд.

Ті двоє чоловіка розчиняли шухляди, не кваплячись, проглядали папери.

— Що це, Гелено, хто?

— Трус. Хіба не бачиш,— гаряче заговорила вона,—я не пішла тоді до нього, от він і придумав нову підлість. — Вона заломила пучки. — Я, щоправда, нічого не боюся. Нічого, але це так соромно. Милий, ти мусиш мені допомогти, гаразд? Я не хочу, щоб моя душа, мої переживання, мої сльози та мій біль потрапили до їхніх рук.

— Що ж мушу я зробити, Гелено?

— Майже нічого... Там, в моїй шафі, серед білизни лежить невеличкий пакунок. Мої листи... Ах, чому я не знищила їх, чому?

— Я спробую.

— Дякую, любий, я ніколи цього не забуду... Ніколи...

З письмового стола нічого не взяли. Один підійшов до етажерки і почав розглядати листи, другий підійшов до туалетового столика.

— У вас гарний смак, громадянко,— сказав той, що проглядав книжки.

— Ви гадаєте?

— Це видно... Але, пробачте, оці книжечки ви читаєте?— і він показав на книжки Леніна.

— Чому ви питаєте?

— Та якось не в'яжеться це з вами, громадянко... Образливо...

Бронська, зблідши, прикусила губу.

— Ти чуєш?

Борц заспокійливо стиснув їй руку, встав, підійшов і запропонував їм свою допомогу. Ласкаво згодилися. Побіжно оглянули вбрання у шафі, а тоді попрохали Борца по одній виймати білизну.

Один з них взяв газету зі столу і розістлав її долі.

Все вони робили дуже коректно, ввічливо, і тільки іронія, ледве помітна в їх посмішках, неприємно вражала

Борца. Він почав виймати із шафи білизну, складаючи на газету. Йому було соромно за себе, ніяково перед цими людьми і бажав лише одного, щоб ця процедура швидше закінчилась.

Бронська, наче цей трус зовсім її не торкався, чистила нігті.

Виймаючи білизну, Борц відчув під рукою пакунок. Рука йому одразу зробилася важкою і кров прилинула до голови. Пакунок цей наче обпік йому пучки.

Пройшов болісний момент... Вони нічого не помітили.

— Можете покласти все назад.

Відійшли від шафи.

Він врятував її. Врятував. І ця свідомість дала задоволення, перемігши ніяковість і сором, за свій маленький злочин.

Та, чи ж є маленькі злочини перед державою? І йому, винахідникові паксу, сприяти затаюванню злочинців... Похмуро стояв і скам'яніло дивився на все...

— Одягніться, громадянко Бронська, ви підете з нами.

— Не хвилюйтеся, це лише формальність,—додав другий.

Бронська спокійно поправила зачіску, одягла м'який фетр, трохи напудрилась і, перебравши на туалетовім столику кілька коробків, нанизала на пучки перстні.

— До побачення, любий. Не хвилюйся. Чекай на мене, я незабаром поверну.

Тривожно йому усміхнулась і вийшла.

Борц довго дивився на двері.

Все як сон.

Гострий жаль пронизав Борца, коли згадав він її закоханий погляд, її слова, що ними вона заспокоювала його, аби він не турбувався. Вся ворожість до Бронської зникла.

„Вона ідеальна жінка. — Розплата за те, що не пішла і...“

Зненависть пройняла його.

І такий житиме? Цей негідник і далі знущатиметься над безпорадною жінкою, що не може вирватись з його рук? Ні, він не допустить цього.

— Ні, не допустить.

Цього разу револьвер в кишені.

Пушкінська 19.

Зараз він був сповнений тільки одного бажання: знайти і забити цю людину. Най буде Бупр, однаково.

— Однаково, — сухим, здушеним голосом вимовив Борц, — однаково.

РОЗДІЛ XXXV

„ТРАПЛЯЄТЬСЯ ІНОДІ, ГРОМАДЯНИНЕ...“

— Чудна у тебе квартирка, Альфреде, а правда ж?

— Ні, це перше враження. Він просто цим спанталичує.

— А навіщо? Чи не здається тобі, що це тільки маскарад, гра, прикидається перед іншими, щоб навести на неправильні думки.

— Цікаво.

— Ну, гаразд, давай завдання. Щось давненько не розв'язував я етюдів.

— Ну, Борисе, цей етюд не можна розв'язати. От побачиш.

Взявши шахівницю, Бірс почав розташовувати на ній фігури, як було записано на листівці.

— Довелося потратитися, купив дві гри.

— Нічого, одну мені подаруєш.

— Дивись, Борисе. Розташування фігур спочатку не впадає в око, все як завжди, і нічого одразу не побачиш.

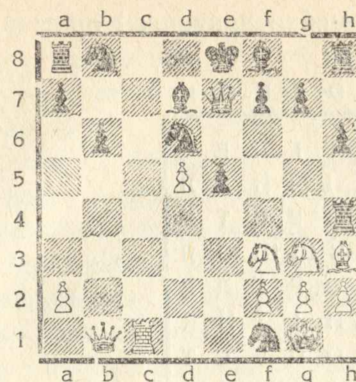
— Як не побачу? Одну туру зайву поставив.

— Хіба тільки одна тура зайва. Тут не тільки три тури, а троє коней. І, не зважаючи на цю перевагу сил, білі виграють... Це перше, що незрозуміле. А друге — цілковита недоречність ходів, що за ними білі повинні одразу програти.

Бірс подивився на запис і зробив кілька ходів.

— Ну, брате, це ти перехопив... Тут обороняє чорний кінь... Ну, дай но подивитися завдання.

— На.

a_2 — a_4.
Лc_1 — d_1.
Фb_1. — d_3
Фd_3 — f_1.
Фf_1 — d_3.
Крg_1. — h_1
Фd_3. — e_3
К f_3 — g_5.
Кd_6. — b_5
Фe_7 — f_6.
Сd_7 — e_6.
Сe_6 — a_2.
g_7. — g_5
Лh_8 — h_7.
Кb_8 — a_6

Білі виграють.

Шведов уважно зробив кілька ходів.

— Ну, твоя правда. Фігури ходять по шахівниці всупереч логіки. Ну, що ж ти гадаєш?

— Це шифр. Іншої відповіді не може бути. Пусте було б, коли б листівку адресовано кому іншому, а то Кранце.

— Так, ти маху не даєш. Альфреде. А все таки з пенсне промазав.

— Як так?

— Не догадався перевірити пенсне, передане оптикові.

— Хіба ж здогадаєшся. Подякуй, що догадався ціле пенсне перевірити.

— Ну і це добре. Якщо це шифр, давай будемо розв'язувати. Ти вже щось придумав?

— Майже нічого. Фігурами замінити літери неможливо, літер багато — фігур мало. А крім того є багато однакових... Отже, шифр полягає в самій шахівниці. Але яким чином абетку розташовано на шахівниці — не можу додуматися. Комбінацій сила. В нашій абетці 33 літери, а на шахівниці можна розмістити 64, а яким чином, за яким порядком — біс його зна.

— А ти напиши літери так, як тобі здається правильно.

— Я вже писав... Взяв найпримітивніше становище. Ось подиви.

Бірс видер із записної книжки аркушик і простяг Шведову.

	A	B	C	D	E	F	G	H
8	А	Б	В	Г	Ґ	Д	Е	Є
7	Ж	З	И	І	Ї	Й	К	Л
6	М	Н	О	П	Р	С	Т	У
5	Ф	Х	Ц	Ч	Ш	Щ	Ю	Я
4	Ь	А	Б	В	Г	Ґ	Д	Е
3	Є	Ж	З	И	І	Ї	Й	К
2	Л	М	Н	О	П	Р	С	Т
1	У	Ф	Х	Ц	Ч	Ш	Щ	Ю
	A	B	C	D	E	F	G	H

— Тут абетка розміщена за послідовним порядком літер. Але це розташування нічого не дає. Наприклад, візьмемо перший хід $a_2—a_4$ вийде Л—Ь і далі $Лc_1—d_1$=ХЦ і так до кінця... Передумова до розв'язання правильна, я це почуваю, але як знайти правильне розташування літер? Я спробував був вертіти таблицю в різні боки і жодного наслідку.

— А що було в листі написано?

— Думаєш, там ключ... Я вже ламав голову, але на ключ жодного натяку, жодного. Ось послухай — і Бірс виразно прочитав.

„Друже, надсилаю тобі завдання. Спробуй його розв'язати, дуже оригінальне. Я переписав його з англійського журналу. Розв'язання сповісти. Твій Спір. Альперт.“

— Начебто звичайний лист. А ну перевірмо.

Шведов подзвонив телефоном і дав розпорядження дізнатися адресу Альперта. Пройшло три хвилини в мовчанні.

— Я біля телефона... Так... Ніякого Спиридона Альперта немає і не було. Гаразд, а хто є? Михайло Альбрехт. Дякую. Ну, тимчасом...

— Ти гадав, що він підпишеться справжнім ім'ям?

— Знаєш, трапляється часом... Нема чоловіка без вади,— і Шведов всміхнувся.

— Я довго ламав голову, Борисе, над тим, чому вони листуються, адже вони всі тут, майже вкупі. Все це могли б вони чудово сказати одне одному.

— Воно то так, та вони і Квінта твого можуть не знати... Може, ніколи не бачили і не побачуть. Їм дано інструкцію, вказано мету, шифри відомі, цілковита конспірація. В разі кого і впіймаємо з них—не біда, тільки провалилася маленька справа. Переловлять всіх цих пішок, а головний король — мозок залишиться невловимий. Є він і нема його. Сліди намацуємо, але ж тільки сліди. Я дуже радий, що мені спало на думку з тобою поговорити. Адже ж ти щодо розшифровування дока. Пам'ятаєш, як ти у нас у штабі розшифровував? Та й нюх у тебе гарний. Правду сказати, багато інших і не звернули б увагу на те, на що ти звертаєш. Ну, от, бодай вбивство в сквері. Звичайне вбивство на ґрунті ревнощів та й все. А ти здогадався все зіставити, все логічно ув'язати і от ми маємо сливе цілковиту картину. Немає ще факту крадіжки формул. Ось тут я не знаю, можливо, і ти помилився. Може тут для них важить не формула, а треба переманити до себе Борца, зробити його своїм... От тут і питання... Психологія тимчасом не підлягає судові. Проти цього ми покищо безсилі. Боротися проти цього запобіжними заходами — неможливо. Тут все залежить від загортованости людини. Наш — чи чужий. Якщо чоловік наш, якщо він дізнається про це,—нас повідомить... Якщо ж він чужий, якщо він „аполітичний“, коли навіть і не піде до них, то промовчить... Але все це самі тільки здогади. Адже не зважаючи на те, що минув місяць, ми тимчасом маємо не політичні дані, а звичайні кримінальні.

— Як кримінальні?

— Авжеж. Замах вбити мене — проста помста кримінальників. Загадка в газеті — кримінальна пересторога, сиґнал про небезпечність. Вбивство у сквері—або на ґрунті ревнощів, або кримінальне вбивство, з метою пограбувати, забрати документи. Хіба це політика, хіба цей Цвайк втерся в будь-яку

установу — ні, і хто зна можливо він зовсім ні в чому не винний.. Що ж ми маємо, Альфреде,— майже нічого.

— Так, з формального боку воно може й так, але по суті— ця справа політична.

— Доведи.

— І доведу і факти знайду. Я вже...—але схопився, згадавши, що подав відомості до ДПУ, і замовк.

— Ну що ж, факти річ не погана.— Шведов підвівся.— А ти, брате, обережний зробився. Навіть і мені про Бронську ані слова не сказав... А я знаю, лист про неї дуже допоміг.

— Тобі вже відомо?

— Звичайно, це дуже допомогло витягти її минуле... Ну, я піду. У тебе небезпечно засідитися...

— Ти вже ідеш?

— Ти мене не проводь. Сам дорогу знайду.

Шведов вийшов з кабінету. Бірс хотів був піти слідом за ним, але тут раптом блимнула думка про нове розташування літер шифру. Це спинило його і він почав гарячково записувати літери в шаховій сітці.

Різкий короткий дзвінок.

Бірс досадливо зморщився.

Щось вистрілило.

Бірс кинувся до коритару.

Шведов боровся з Борцем, намагаючися відняти в того револьвера.

— Борц, ти тут?

— Не погане знайомство для початку, — всміхнувся Шведов, ховаючи віднятий револьвер до кишені.

— Бірс,— скорше прошепотів ніж промовив Борц.

Він потомлено сперся об стіну. Апатія заступила напруження.

Шведов взяв його під руку.

— Трапляється іноді, громадянине. Ходімте до кімнати.

Борц заперечливо хитнув головою, похитнувся і знепритомнів.

ОСТАННЯ ГОДИНА ПОБАЧЕННЯ.

Бронська здивувалася, побачивши елегантне таксі замість чорного автомобіля, як вона передбачала.

— Входьте, — запросив високий, відчиняючи дверцята автомобіля.

Низенький допоміг їй увійти, підтримуючи її підліктем.

Це було гарно. Це зовсім міняло пляни Бронської... Така непередбачена нагода могла допомогти їй врятуватися.

Перстень може придатися.

Таксі помчало вулицями. Обидва чоловіки, наче не звертаючи на неї уваги, дивилися в вікно.

Бронська схопила за руку одного і, натискуючи на неї перстнем, вигукнула:

— Куди мене везете?!.. Клянуся...

Той хотів щось відповісти, але раптом схилився на бік і завмер.

Бронська вдарила і другого по руці, стараючися поцарапати камнем...

— Клянуся, я не винна...

Отрута швидко подіяла.

В таксі їхала сама тільки Бронська, ті двоє вже були нешкідні... Вона переможно подивилася на них і засміялася. Зупинила таксі.

Вийшла і спокійним голосом, стримуючи в собі радість, сказала шоферові:

— Прохали одвезти їх до Червоної Баварії.

Шофер кивнув головою і поїхав далі.

Вона перемогла.

Найнявши таксі, що проїздило саме в цей момент, поїхала до Кранце.

Вона стільки була певна в собі, що навіть не озирнулася, а слід було б озирнутися. Слідом за нею мчало таксі, звідки вона щойно вийшла.

В цім таксі сиділи співробітники цілком живі і усміхалися.

— Ну, тепер все ясне, все чисто перевірено.

— А я, признатися, злякався, подумавши: а може в неї інший перстень.

— Звичайно інший... Адже ж справжній то вона забула у Бірса.

— А всетаки було жахно... Ризикували, але факти є. У неї ж нічого не можна було знайти.

— А може той пакуночок, що його приховав інженер?

— Невже і він замішаний?

— Ми це вияснимо.

Бронська вбігла в парадне.

Низенький вийшов і пішов слідом за Бронською. А високий поїхав назад.

Все було чисто виконано.

Чималий був риск...

Але що їм від цього, коли їхнє життя це цілковита гра із смертю.

Вони ризикували й виграли.

Зробилося прикро від згадки про Борца.

Невже цей талановитий інженер зрадник?

Не хотілося про це думати.

Подивившись у вікно, він раптом побачив збентеженого Борца, що поквапливо простував улицею.

„Невже всі Бірсові підозріння мають під собою грунт, думав Борц. Невже ж і він так глупо, як хлопчисько якийсь, потрапив у пастку? Він повірив у кохання, коли вся ця комедія була потрібна лише, щоб витягти його з лябораторії. Невже вони скористувалися з його відсутности?“

Відразу зробилося жахно.

Пакс, його пакс—дітище безсонних років, вгодоване його мозком, напоєне його кров'ю, насичене його енергією, потрапить до рук ворогів і буде застосовано проти його ж країни.

Це було нестерпучо жахливо.

Невже цьому правда?

Як тішився він, що дає могутню зброю радянській країні. І от він сам в останні хвилини піддався хитрощам принадної жінки, так ганебно, так жалюгідно піддався.

Двічі він учинив замах на вбивство і кого? Бірса—цього відданного та сумлінного робітника. Не дурно ж ховала вона його прізвище, вона боялася, що реальний Бірс, зіставлений з героєм її вигаданої історії, переможе.

Все в Борцеві обурювалося.

І разом з тим десь глибоко в душі ще жило кохання, кохання, що обережно ставало на захист жінки.

Може й так, а може і не так.

Він, спочатку слабше, потім сильніше почав аргументувати, наводячи інші приводи.

Бронська людина випробована... Активний громадський робітник... До чого підозріння? Вона жодних спроб не робила, щоб дізнатися таємницю його паксу... Вона ні про що не питала... Ні, логіка Бірса неправильно спрямувалась. Звичайно, він не так коментував факти... Невеличкий кут на певній відстані дає великий розхил.

Коли Борц увійшов до порожньої кімнати Бронської, він знову був певен, що Бронська незвичайна жінка, що говорила вона йому не про Бірса.

Адже ж вона йому не сказала навіть адреси.

Хвилюючися, він ходив по кімнаті.

Так, от зараз все виясниться... Як тільки вона прийде.

Секунди повзли, як черепахи.

До кімнати тихо вступила Бронська. Він уже зовсім був покинув чекати на неї.

Борц вскочив з канапи.

Він розгублено стояв, не маючи сили підійти до неї.

— Ти ще тут?—і на обличчі Бронської разом з невдоволенням від його присутности промайнула самовпевненість.

— Я чекав на тебе, Гелено.

— Добре зробив, коханий. От бачиш, мене й відпустили.

— Я хотів вірити цьому.

Певна напруженість в голові вразила Бронську. Але вона вирішила, що це від хвилювання.

— Ти знаєш, любий, я відїзджаю.

— Ти від'їздиш?

— Не хвилюйся, коханий, не треба.

— Я не хвилююся, мене дивує.

— Ти якийсь чудний сьогодні.

— Я багато передумав за цей час, Гелено... Багато... Можливо, перед від'їздом ти все таки скажеш ім'я того чоловіка.

Бронська всміхнулась.

— Ім'я... Ім'я... цього негідника — Бірс.

— Бірс... Це чесна людина...

— Ти віриш в його чесність... Я — ні.

— А чи знаєш ти, що він підозріває тебе... в шпигунстві?

— Браво... Я так і думала... Ловкий хід. Я ж казала тобі, що він чорне зробить білим... Казала?

— Так... Казала...

Безпорадно Борц сів на канапу.

Він нічого не розумів. Стикнулися дві незаперечливі логіки: логіка Бірса, і логіка Бронської. Кому вірити. Кому?

Бронська стенула плечима і з досадою та якось зневажливо почала укладати невеличку валізку. Побачила пакуночок і роздерла його на найдрібніші клаптички.

Підійшовши до Борца вона простягла йому уривки паперу і з посмішкою, що завжди впливала на Борца, прошепотіла:

— Дякую, любий, я тебе перевірила, в цім пакуночку нічого не було...

Борц ускочив.

— Ти перевірила мене. Виходить, ти чекала на арешт.

— Маючи такого ворога, як Бірс, — невмолимо відрізала Бронська,—я можу сподіватися всього.

Так, може вона й має рацію.

Думки плуталися... Хотів запалити, але в коробку не було цигарок... Нервово кинув коробок долі і підійшов до Бронської.

Бронська обняла Борца, припала до нього й поцілувала.

Борц відповів на поцілунок. Але поцілунок був отруєний. Він більше не відчував сп'яніння та радости тіла, лише жагучу ніяковість і гіркоту...

— Ти хочеш палити? Піди купи, любий, тільки швидше вертайся.

Тільки но Борц вийшов, як Бронська похапцем відтулила шматок паркету та витягла звідти кілька папірців і спалила їх.

Вона квапилась. Їй треба було піти звідси поки прийде Борц.

„Її випустили, думав Борц. Отже вона ні в чому невинна. А тоді навіщо ж так зненацька від'їздити? Виходить вона чогось боїться. Щось таки є, що треба сховати... І потім, для чого вона його перевіряла... Невже вона справді дивилася на нього як на майбутнього зрадника та посібника в усіх її плянах?

Та хіба ж знаєш ти її пляни?"

Купив „Мозаїку" і, забувши навіть одержати решту, відійшов. Запалив. Він так міцно стискував зубами цигарку, що майже з'їв увесь мундштук.

Його потягло до телефону.

Він повинен подзвонити... Він мусить перевірити... А що коли винна... Заскреготів зубами.

Увійшов до Церобкоопу, щоб подзвонити телефоном.

— Дайте мені комутатор ДПУ.

Момент чекав і раптом, коли почув дзюрчання виклику, відчув, як пучки німіють... Ні, він не може сказати про неї... Не може. І поклав рурку.

Він не подзвонив. Він не був певен, що вона не винна... ні, не був.

„Отже ти думаєш, що вона винна".

Але він не відповів собі, він не хотів твердо відповісти собі — так.

Зовсім змучений вийшов він із Церобкоопу, пройшовся кілька кроків і зупинився.

Він не міг вернути до неї. Він не міг просто дивитися їй в очі. Але не прийти не можна... Вона ж від'їзджає.

Треба піти попрощатися.

Порожнеча... Туга... І раптом полегшення. Все скінчиться і він визволиться з цього нервового становища.

Треба назавжди попрощатися.

Полегшено почав знову палити і хутко попростував до будинку.

В цей момент від будинку від'їздило таксі, але Борц не звернув на це уваги.

Почав сходити на гору.

Назустріч йому ішов один із співробітників, що були у Бронської підчас трусу.

Мимоволі зупинилися і подивилися один на одного.

— Скажіть, — вихопилося несподівано у Борца, — знаєте ви, що вона сьогодні від'їздить?

— А що? Чому ви питаєте? — всміхнувшись, спитав той.

— Та я хотів про це до вас подзвонити... та ніяково було.

— Ви, виходили щоб подзвонити?

— Так,—чужим голосом відповів Борц,—хотів спитати чи знаєте ви про її від'їзд.

— Знаємо, громадянине, знаємо, товаришу.

— І нічого?

— Нічого.

— Дякую... дякую. А я вже зовсім знесилився, думаючи про те, що вона винна.

— І тому ви хотіли подзвонити?

— Так, тому. А навіщо ви питаєте?

— Та ні, нічого. Ну, бувайте, і не хвилюйтеся, товаришу Борц.

Розійшлися.

Хутчій на гору, на гору.

Він скинув з себе тягар, він вільний від усяких думок.

Вбіг до кімнати.

На столі горіла лямпа.

Кімната була порожня. Бронська поїхала.

Поїхала, не попрощавшись.

Радість затьмарилася, і в серці знову порожньо, знову туга.

Підійшов до столу, сів у фотелю і машинально дивився на підлогу.

Апатія опанувала його.

Він потомлено потопив погляд в підлогу. Але щось тривожило зір.

Нічого, дурниці.

Ні, от завважає оцей винятий шматок паркету.

Бірс підвівся і вліпив очі на це місце.

— Так от як вона поїхала?!

Він скрикнув, кинувся на канапу, занурив обличчя в подушки і, запустивши зуби в руку, щоб не закричати, тихо застогнав.

РОЗДІЛ XXXVII

КАДРИК ІЗ ФІЛЬМУ

Наче п'яний, увійшов Борц до лябораторії. В ухах бреніло, а в очах кружляли якісь темні риски.

Попростував до сейфу.

Тремтячими пучками натиснув на шифр... Відімкнув...

Формула була на місці.

Він мало не закричав від радости, але тут же спинився.

Чому радіти? Що підозріння відпали? Та хіба у нього були достатні підстави для цього?

— Так, достатні.

Адже у кімнаті він зрозумів, що її знову забрали. Але звідки в нього ця певність.

Відтулений паркет... Трус... Радість у співробітника, коли він дізнався, що хотів до них дзвонити.

Але чому її взяли?

Адже формула на місці.

Важко зідхнув. Все здавалося в порядку, але він почував якийсь тягар. Він не вірив своїм очам. Він узяв папір і почав його уважно розглядати. Так. Це його формула.

Почував полегшення.

Замкнув сейф і знову сумніви.

Аджеж, коли він ховав формулу, позад його стояв оператор, він прийшов, щоби взяти сочки.

— Брехня.

Борц весь затремтів, як у лихоманці. Ні, він не припустить, щоб силу його формули скерували проти його країни. В розпачу він нервово метушився по кімнаті.

Перед грізним сумнівом, перед острахом втрати формули кохання одразу зникло. Бронська була в числі ворогів. Все відійшло, все минулося як сон.

Борц знову почував себе таким, яким був раніше.

Він видере в них свою формулу.

Зупинився.

— Формула є,—запевняючи себе, чітко вимовив Борц.

Але переконати себе, що формулу не сфотографовано,— не міг.

— Її сфотографовано.

— Її скопійовано.

Це було не переконання, це була певність... Інстинкт.

Можливо ще не пізно.

Задихуючись, вбіг він до кімнати, де недавно працював оператор.

В кімнаті ніщо не нагадувало про дні здіймання і ледве чутний запах грушової есенції ще стояв у повітрі.

Даремно було шукати.

Тут нічого не було.

Борц вискочив у коритар.

Він був наче тая струна, що на кожний вдар гостро тремтливо звучить.

Пробіг до кімнати кур'єра і убиральниці.

Може хто-небудь є.

Не помилився.

Павло спав на маленькому диванчику.

— Устаньте. Чуєте, уставайте!

— Га... Що... Що трапилося?!.

— Де плівка, ну?

— Яка?

— Сфотографована, обрізки.

— Зараз, товаришу Борц. Звідки ви дізналися?

— Давайте, Павло. Говоритимемо потім.

Павло зірвався з дивану і побіг до червоного кутка. Звідки він приніс свій конверт.

— Нате, ось вони.

— Усі?

— Все, що підібрав.

Борц вибіг з кімнати.

Замкнувся в лябораторії і, тремтючи, висипав на стіл із конверту маленькі кадри.

Почав шукати.

Ах, чому в нього не сотня очей, щоб одразу все побачити.

Перед очима миготіли канцелярія, шафи, співробітники, Кранце.

Ось лябораторія.

Але це пусте, це—не те. Коли фотографували цей кадр, формула ще не була готова. Аджеж фотографувався Кранце, а не він, не він же фотографувався, чорт його бери.

На сфотографованому кадрику стояв він біля сейфу і його рука натискувала на літери шифру.

Захолонув.

Знову продивився всі кадрики — подібного більше не було.

Борц дико озирнувся.

Він сам дав їм розгадку від сейфового шифру.

Так, його думка була правильна. Формулу сфотографували.

Інстинкт не оманув.

Ще раз подивився.

Як виразно видко його руку, що натискує на літери шифру.

Він стріпнувся.

РОЗДІЛ XXXVIII

ПО СЛІДУ

Після багатьох комбінацій з літерами, що ні до чого не приводили, Бірс, зовсім відчаявся і думав, що його здогад про шаховий шифр був передчасний.

З досадою змішав він шахи і відійшов від столу.

Шифр наче глумився з нього, уникаючи від розв'язання. І вже котрий раз знову узяв він текст листа, перечитував голосно й виразно, але вухо нічого не вловлювало:

— От біс його зна, хто ж це Спір. Альперт...—Спіральперт... і зупинився, бо за швидкого вимовляння, він раптом уловив слово, що мало новий зміст.

— Спіральперт... спіраль.

Боючися вірити, не надіючись, і тремтючи від внутрішнього хвилювання, він знову написав абетку квадратовою спіраллю.

	A	B	C	D	E	F	G	H
8	А	Б	В	Г	Ґ	Д	Е	Є
7	Ч	Ш	Щ	Ю	Я	Ь	А	Ж
6	Ц	К	Л	М	Н	О	Б	З
5	Х	Й	Ц	Ч	Ш	П	В	И
4	Ф	Ї	Х	Ю	Щ	Р	Г	І
3	У	І	Ф	У	Т	С	Ґ	Ї
2	Т	И	З	Ж	Є	Е	Д	Й
1	С	Р	П	О	Н	М	Л	К
	A	B	C	D	E	F	G	H

Невже вірно. І знову почав гарячково розшифровувати.

$a_2 — a_4. = Т — Ф$
$Лc_1 — d_1. = П — О$
$Фb_1. — d_3 = Р — У$
$Фd_3 — f_1. = У — М$
$Фf_1 — d_3. = М — У$
$Крg_1. — h_1 = Л — К$
$Фd_3. — e_3 = У — Т$

— Тфпор уму лкут... От бісовщина,—вилаявся Бірс і знесилений знову відхилився на спинку крісла.— І це не так.

Раптом почув він різкий, напружений, пронизливий дзвінок.

Ускочив, мимоволі схопився за револьвер, почав прислухатися.

Новий нервовий уривчастий дзвінок.

Бірс поклав руку з револьвером до кишені і обережно підійшов до дверей.

— Хто там?

— Одчини, Бірс. Це я Борц

Одчинив... До коритару ввалився збентежений, блідий Борц.

— Їдьмо до нього... Їдьмо... Ти знаєш адресу...

— Чию адресу? До кого їхати? Пощо?

— Оператор... він мене обікрав...

— Формулу?

— Так...

Бірс вбіг до кімнати, схопив зі столу кепку і, на момент затримавшись, подивився на розв'язання завдання.

Т — Ф
П — О
Р — У
У — М
М — У
Л — К
У — Т

— Швидше,— підганяв Борц.

— Один момент. Формулу!

Бірс швидко закреслив зайві літери, залишаючи ті, що дали слово „формулу". Здивовано він побачів, що цифри з крапками давали точну розшифровку змісту.

— Крапки! Я розв'язав, Борц. Розв'язав.

— Потім... Спочатку його.

Бірс сховав до кишені ключ та текст шахового етюду і підбіг до Борца, що нетерпляче чекав на нього.

— Щойно поїхали — люб'язно сповістив їм швайцар готелю „Південна“.

— Куди?

— Сказали, якщо питатимуть, говорити...

— Він залишив адресу?

— А як же, зараз подивлюся?

Секунди майже не посувалися, поки швайцар, не кваплячися, перегортав сторінки книги.

— Чернишівська 19.

Подякували і вийшли.

Адреса здавалася знайомою Бірсові, але він ніяк не міг пригадати хто з його друзів там мешкає, та, не спиняючи на цій думці уваги, старався розгадати чи правда це чи пастка.

Бірс уважно подивився на Борца.

Борц сидів, схилившись, потопивши зір кудись попереду, руки лежали на колінах і в них почувалося велике напруження.

Це вже не був колишній милий Борц з невеличкими чудностями, а новий, невідомий, жорстокий чоловік.

Губи були міцно стулені і Бірсові здавалося, що верхня губа була прикушена до крови.

Це сидів чоловік, ладний стрибнути на свого ворога. Він був сповнений жагучої нетерплячки — швидше побачити ворога.

Бірсові хотілося спитати його про формулу, про те як виявив він крадіжку, але не відважився порушити його похмуре мовчання.

Бірс порівнював свою зненависть з лютттю Борца. І як звичайно почав аналізувати, кінець-кінцем зрозумівши, що хоч лють Борца яскравіша та дужча за його зненависть в цей момент, зате ж його Бірсова спокійна зненависть триваліша.

Він ненавидів їх принципово, не особисто, ні, а як силу, що стоїть на перешкоді, силу, яку треба знищити, не зважаючи на жодні перепони, не рахуючися з традиціями, прищепленими минулою епохою моральности.

Бірс не почував зненависти ні до Кранце, ні до Бронської, ні до Цвайка. Всі вони були для нього звичайні фігури у грі, які треба було зняти з шахівниці... Вбити...

От і все.

Візник спинився.

Бірс, розплатившись з візником, здивовано подивився на знайомий фасад будинку та на червоноармійця, що вартував біля парадного.

І ще більше здивувався, коли на ліхтарі під'їзду побачив напис: «Чернишівська 19“.

Борц нетерпляче підганяв Бірса.

— Ну ходімо швидше.

— Ти знаєш що то за будинок... Цвайк нас обдурив, це ДПУ.

— Обдурив?!

Борц засунув руки в кишені й всміхнувся.

— Так... Вони поїхали всі вкупі.

— Хто?

— Вони... Бронська та Цвайк, так мені й треба...

— Хіба Бронська поїхала?

— Поїхала... Я спочатку був думав, що її заарештували... А тепер бачу, що помилився.

Нижня щелепа Борца ледве помітно тремтіла.

— Як же так?

— А так... ти мав рацію...

Борц повернувся і, схиливши голову, пішов у напрямку до скверу. По тому як вигнулася спина, як безсило звисали руки з нервово стиснутими пучками, було видно що він близький до гістерики.

Бірс не знав, що діяти.

Бігти до комендатури ДПУ та сповістити про крадіжку формули, коли ж не можна залишити Борца в такім стані.

Бірс пішов за ним.

На початку алеї Борц налетів на якогось чоловіка.

Боючися скандалу, Бірс швидко підбіг до них і побачив Шведова, що стискав Борцеві руку.

— Що ви тут робите?
— Цвайка ловимо.
— Цвайка? Спізнилися, друзі, він уже там сидить — і Шведов весело показав на ДПУ.
Борц похитнувся.
— Сидить?
— Він сидить! — вигукнув Бірс.
— Уже... нічого хвилюватися.
— Формула?.. Де моя формула?
— Він украв формулу?
— Ні, він її сфотографував.
— Ходімо до слідчого.
Шведов і Бірс, схопивши під руки Борца, кинулися до чергового коменданта.

РОЗДІЛ XXXIX

ПІДСУМКИ.

Бірс вдоволено позирав на трофеї, що лежали перед ним. То були газета з обведеною криптограмою Квінта, фотографія Кранцевого пенсне, кадрик з мертвим чужинцем, кадрик із сфотографованим Борцем біля сейфу, листівка з шаховим завданням та розв'язанням до нього.

На почеснішому місці лежав листопадовий номер англійського журналу.

Це все, що залишилось від справи, що її розпочав та провів він.

Він відчував у тому, не хотілося ні про що думати, але одна за одною мимоволі повставали в уяві картини тонко задуманої та хитро розрахованої шкідницької змови.

Най це маленька справа... Най відбито незначну атаку на маленькому фронті. Най це незначна перемога, що залишилась в паперах, най перемога ця буде не галаслива, а все ж він відчуває цілковите вдоволення.

Він був салдат.

Він стояв на своїм пості і вчасно сиґналізував тривогу.

А головне — зникло це прокляте почуття відчужености, що змушувала його відокремлюватися від маси.

А тепер він перейнятий енергією та любов'ю до роботи, як і тоді в перші дні громадянської війни.

Тепер він відчував себе салдатом, що пліч-о-пліч іде разом з будівниками країни.

Усміхнувшись, подивився на англійський журнал.

„Славний базіка, і ти придався, і ти правив за поштовх до викриття першої загадки Квінта".

Випадковість.

Та невже ж випадковість, коли він дешифрував шаховий етюд. Він, щоправда, ще не зовсім призвичаївся бачити деталі.

Але він призвичається.

Як це так трапилося, що не одразу помітив ці маленькі крапки біля цифр. Як вони йому тоді не впали в око, коли так ясно, так виразно вказували вони, підкреслювали потрібні літери... Літери, на які треба звернути увагу...

Знову взяв аркушик з розв'язанням і, втішаючись, подивився на нього.

a_2 — a_4. = (Т) — Ф
Лc_1 — d_1. = (П) — О
Фb_1. — d_3 = Р — (У)
Фd_3 — f_1. = (У) — М
Фf_1 — d_3. = (М) — У
Крg_1. — h_1 = Л — (К)
Фd_3. — e_3 = У — (Т)
Кf_3 — g_5. = (С) — В

Кd_6. — b_5 = М — (Й)
Фe_7 — f_6. = (Я) — О
Сd_7 — e_6. = (Ю) — Н
Сe_6 — a_2. = (Н) — Т
g_7. — g_5 = А — (В)
Лh_8 — h_7. = (Є) — Ж
Кb_8 — a_6 = (Б) — (Ц)
——

„Ф-о-р-м-у-л-у в м-о-н-т-а-ж".

І тоді, коли Борц зненацька вбіг з криком „формула"— це відразу наштовхнуло його на розшифрування таємних слів.

Ну а тоді, звичайно, все ясно... Коли викреслив „т", „п", та „у", та побачив, що в шифрі біля цих літер з цифрами не було крапок...

Як все це просто...

Трохи більше уважности... Як прогавив він ці крапки? Певне від напруження, від жагучого бажання швидше дізнатися про їхні пляни, щоб запобігти шкідництву, щоб перешкодити йому.

Він їм перешкоджав.

Він не дав їм можливости спокійно працювати.

Він нервував їх, завважав, підгоняв і цілком можливо, що через нього вони зробили низку промахів.

Він пригадав перстень Бронської, що забула у нього на роялі. Це перший факт. Очевидно його гра на роялі знервувала її тоді, викликала спогади і вона, піддавшись на момент психології, забула перстень, що зняла його від хвилювання... А може вона зняла перстень, боючися себе поцарапати, а тоді забула... Пенсне, що його Кранце так необачно передав через курьєра... Листівка з шифром до Кранце ж таки і ним не знищена... Такий простий промах, такий незначний спричинив викриття місця, де була схована скопійована формула... Промах Цвайка, цього витриманого стопроцентного фашиста. Промах, що стався через поквапливість. Виявляючи сфотографованого Борца біля сейфу, коли той натискував шифр, Цвайк необачно відрізав зіпсований непотрібний кадрик, забувши за нього, він залишив його валятися долі... А вбивство в сквері, непередбачене ними, вбивство свого, можливо, спільника, що зрікся працювати з ними... Отак нитка за ниткою — створювалися сліди. І навіть Борц, кого Бронська наштовхувала на вбивство, інтуїтивно відчував тривогу, хотів був навіть звернутися до ДПУ, щоб вияснити: що ж вона за їдна його кохана...

Борцеві тяжко, він страждає і намагається сховати це від усіх, але в очах йому засів біль і він, Бірс, завжди бачить його, коли зустрічається з ним.

Бронська ж виявила себе в усім цім дуже культурною. Вся її робота була розрахована на вмінні впливати на психологію...

Цвайк же гордо мовчав, не даючи відповіді на жодне запитання. Він зневажливо усміхався, коли його допитували про те, де формула. Він вірив у себе, вірив, що його спосіб, або, вірніше, спосіб Квінта бездоганний і його не можна викрити.

А як він зблід, похитнувся, коли йому показали шматок фільму з вмонтованим одним кадриком сфотографованої формули.

І справді тонко розраховано. Правда, поштовх до цього дав Борц, його інтуїція була надзвичайна.

Побачивши кадрик сфотографований з нього, він одразу збагнув у чім справа.

Формулу сфотографували.

„А моє розшифрування листівки з шаховим завданням
„формулу в монтаж“ також наштовхнуло на правильні
сліди“.

Бірс пригадав, як він і Борц ночі й дні, метр за метром проглядали картини, приготовані для закордону.

І справді ж геніяльна думка вмонтувати один кадрик до фільму для закордону.

Перед очима пролітають два-три метри плівки, тобто від
сто до сто п'ятидесяти кадриків і, якщо серед них буде
вмонтовано тільки один кадрик, то, пропускаючи і переві-
ряючи фільм на екрані, людське око не зможе його поба-
чити... Невпинний рух робить його майже невидимим.

Прекрасно працював Шведов.

Крок по кроці стежив він за всіма. Він мав інформацію про фільми, що їх монтував для закордону в прокатному відділі Цвайк.

Все це допомогло знайти формулу Борца... Закордон цієї формули не побачить.

Їм не вдалася хитрість.

Цвайк отруївся, так і не вимовивши ані слова.

Кранце підчас допиту тримався добре, умів працювати, умів відповідати.

Ця ж темна особа Чвартек, вірніше Липоман, людина без
принципів, здатна зрадити самого Квінта, та, на жаль, в орга-
нізації він грав незначну ролю, ролю передавальника і на-
віть пенсне, потрібне для передачі, він діставав то через
посланців, то знаходив їх просто із запискою. Він все роз-
казав... та дуже мало знав. Здається тепер він ще живий і
чекає на вирока в Миколаєві, вирока за минулі злочини.

Бронська ж і на допитах грала. Коли б не її спроба
перстнем забити співробітників, її важко було б в чомусь
винуватити. Вона говорила, що кохала Борца і що хоч той
і запрошував її переїхати до нього, вона одмовлялась, отже

коли б і хотіла, то мала б великі можливості вкрасти, списати в нього формулу...

Це було дивно і незрозуміло.

Не можна було довести, що вона забила чужинця у
сквері. Бо в перстні її був не ціанистий калій, а якась інша
отрута... Одного не могла вона заперечувати і не заперечу-
вала — це був лист від віденських робітників... Все це було
в минулому, пояснювала вона, вона зрозуміла свою помилку
і втекла звідти. Втекла, щоб вернути до Рад, на приватну
роботу.

Тримала вона себе з великим тактом, мужньо відповідала
і ні про що не просила. Це була значна постать, навіть
Кранце не міг дати про неї повних даних. Він і сам не знав
її ролі, бо, як він казав, гра в кохання з Борцем, на його
думку, була понад програмою.

Хто був Квінт—так і залишилося невідомо.

Він залишився іксом, цілковитою таємницею.

Це їхня помилка... Та хіба ж вони не роблять помилок... Хіба не він сам в перший же момент не викликав на себе підозрінь Бронської, коли назвав її тоді в автомобілі? Хіба Шведов, переховуючися в друкарні, не зробив промаху, тим, що ходив незамаскований і цим самим ризикував і собою і справою... А його підозрілий зв'язок з Кравченком, що навіть приходив до нього... А листування з закордоном з приводу Бронської, хіба це не могло бути виявлено... Добре що не трапилося так...

Атаку відбито. Він виконав свій обов'язок.

Бірс знову дивився вдоволено на свою колекцію.

Роботи сила, варт тільки захотіти, а робота буде — робота є.

Знову розгорнув газету з криптограмою Квінта і раптом помітив на третій сторінці в підвалі статтю, підписану прізвищем Розен.

Що це значить... Розен... І він ясно згадав свою зустріч з Розеном, що виходив з друкарні після перевірки коректи...

Розен...

А що коли це він встиг вставити два лінотипних рядки в криптограмі... А що коли це він стріляв тоді в Шведова... Аджеж Шведов казав, що в нього стріляли з повітряного револьверу. Хіба кримінальники користуються з такої зброї.

Його це збентежило.

Розен... Голова ходором ходила. Не може бути... Ні, може бути! Може! А коли так, то, отже, нічого не зроблено, відбито тільки одну атаку... Виходить треба чекати нового наступу...

РОЗДІЛ XL

„СЛУХАЙТЕ, ГОВОРИТЬ КЛЕБЕР."

Нарешті, Бірс передав всі справи Чабаєві, що заступив його. Перед від'їздом до заводу, він дістав відпустку. Йому сумно було залишати установу, де працював він багато років, але ж його приваблювала відповідальна цікава робота, а головне—постійний зв'язок з робітничою масою.

До заводу він їхав не як незнайома людина, він знав, що там на нього чекають... Про це подбали і Яхонтів, і Павло, і Горелов. поінформувавши робітників есперантистів про те, що до них приїде активний есперантист, який листується з робітниками-хеміками різних країн і встиг уже навіть надрукувати дві статті свої в богатьох робітничих газетах та журналах як європейських, так і азійських.

Бірс зробив навіть альбом своїх газетних статтей із шведських, норвезьких, голяндських, німецьких, еспанських та інших газет.

Він не буде там чужий, він їде до своєї сім'ї... Робітники-есперантисти з заводу, куди він їде, вже просили дещо привезти їм, і він охоче, старанно виконував їхні доручення. Вже з листів він бачив, що там на заводі він матиме велику підтримку в своїй роботі з боку колективу.

Павло прибігав до нього частенько і довго сидів у нього. Він приходив уже не для есперантських розмов, а щоб готуватися до іспиту у ВИШ'і. Павло дуже шкодував, що Бірс

уходить і частенько скаржився на Чабая, що завів заводську систему і не дозволяв спізнятися ані на хвилину.

Непомітно пролетів місяц і Бірсові залишалося лише кілька днів до від'їзду, коли прибула німецька делегація. Він пізно про це дізнався, бо Павло не застав його вдома і тому лише ввечері пішов до Яхонтова, де були Клебер і Курт.

Коли він туди прийшов, вечірка була в самому розпалі. Чабай удавав з себе господиню і аж набридав із запрохуванням їсти. Горелов і Павло ввесь час розпитували Курта. Яхонтів розмовляв з Клебером.

Це був худий чоловік, високий. На лобі рубець від сабельного удару надавав його обличчю певної серйозности та різкости. В його блакитних та мрійних очах часом проходив сталевий блиск і тоді очі заходили вглиб, ставали нерухомими, моторошними... Губи тоді починали тремтіти, а пучки похапливо ставили шклянку чаю на стіл.

Він був знесилений.

З Бірсом привітно поздоровкався.

— Jes, mi audis pri vi, kamarado... Mi gratulas vin kun sukceso en nia afero... [1]).

— Ni atendis vin. Kamarado Kleber ankorau ne rakontis sian historion [2]).

— Mi dankas, kamaradoj... [3]).

— Bonege... Nu, kamarado, rakontu! [4]).

— Mi komencas... Mi rakontos, kamaradoj, simplan, malgrandan biografion [5]).

— Бірс, візьми, — і Чабай присунув йому чаю та тістечка.

— Дякую.

— Silentu kamaradoj! [6])

---

[1]) Так. Я чув про вас, товаришу. Вітаю вас з успіхом у нашій справі.

[2]) Ми чекали на тебе. Товариш Клебер ще не розповів свою історію.

[3]) Дякую, товариші.

[4]) Гаразд. Ну, товаришу, розказуйте.

[5]) Я починаю...Я розповім, товариші, звичайну, невеличку біографію.

[6]) Мовчіть, товариші.

— En la jaro 1923-a, ni ne el aventuraj celoj varbigis sin por laboro en Hispana Maroko, per varb—oficejo en Hamburgo. Mi asertas, ke ĉiu-jare multaj junaj viroj aligis al la „fremdula legio“ nur pro la konstanta ekonomia krizo. Bedaurinde, por nia malfeliĉo, en Hamburgo troviĝis varb-oficejo kun ŝtata permeso. [1])

Всі з насолодою слухали нервову промову і дивилися в обличчя Клеберове, в обличчя, сповнене гіркотою, болем та злобою.

— Багато гадає[2]), що юнаків приваблюють пригоди і що це змушує їх тікати із своєї країни до колоніяльних. Але, товариші, чи ж нам, юнакам епохи імперіялістичної війни, барикадних боїв, удавати із себе школярів, що тікають до Америки. Ми чудово знали, що таке Америка та всі колоніяльні країни, ми приблизно знали яка важка робота і те, що, можливо, назавжди зненавидимо насадження цивілізації за способами Сіті та біржі. Нас примусило залишити Німеччину важке економічне становище і майже цілковита неможливість здобути роботу. В 1923 році я з 2000 юнаків записався в Гамбурзі через вербувальне бюро на роботу до еспанського Мароко... Ми сподівалися дістати роботу, але замість цього одержали зброю і нас обернено було в салдат чужоземного легіону.

Пізно було протестувати. Ми змушені були воювати проти рифів, проти Абд Ель Кріма. Про способи воювати, про культуртрегерство еспанців ми маємо документи у вигляді об'єктивних фотографій, де зафіксовано такі сцени, від яких затремтять і хоробрі. Всіх нас пригнітила, пригнобила ця кров невинних та дітей, багато збожеволіло. Я уцілів. Я не говоритиму про війну, я розкажу за побутові дрібниці, про

[1]) В 1923 році я не заради пригод записався на роботу в Еспанське Мароко, через вербувальне бюро в Гамбурзі. Я запевняю, що щороку багато молодих хлопців записується до „чужоземних легіонів“ тільки з причини постійної економічної кризи. На жаль, на превелике лихо для нас, в Гамбурзі містилося вербувальне бюро з дозволу уряду.

[2]) Оповідання Клебера дано в перекладі.

кари в так званих культурних арміях. За найменше порушення статуту, за відстібнутий ґудзик, нас, напівголих з лантухами, наповненими піском, у спеку в 60^0 ганяли навкруги... Нас прив'язували або підвішували до дерев... Одного разу мене закопали по горло в пісок під палючим сонцем... Я знесилювався від спеки, задухи, пороху. Але коли, ледве скосивши очі, зустрічався поглядом з іншими, так само покараними товаришами, то в цім погляді я бачив зненависть... О, ці легіони — чудова школа для загартування людей, для того, щоб висадити геть у повітря наш гнилий світ... І нам стає легше від цієї спільної зненависти...

Вартовий хотів покласти мені до рота шматочок дині, але його тут же застукали та заарештували. Його зв'язали, а офіцер динею вимазав йому все обличчя, із сміхом кинули вартового москитам, щоб з'їли його... Незабаром обличчя його все почорніло від цілої хмари москитів... Я обурився і оцей рубець на лобі пам'ять про той випадок...

Нас розстрілювали навіть без будь-якого натяку на суд. Я пам'ятаю Куттцера, батька п'ятьох дітей. Його розстріляли, бо офіцерові здалося, що той вкрав овочі, що коштують менш одного пфеніга...

Та ще таке наше життя? Наше життя для них — сотня на пфеніг... [1])

Я втік з того пекла, та мене впіймали. О, легіон мав добру систему. Унтер-офіцер, що мене впіймав, дістав сто пезет[2]). А я дістав рану в праву ногу... Вдруге я втік цілий і встиг добутися до міжнародньої зони. Та — ба, і Танжер мене не врятував. Англійський офіцер, до кого звернувся я по допомогу, виказав мене легіонові за нагороду в сто пезет... Я ненавиджу всіх офіцерів... Вони однакові скрізь... Це — кати робітничої кляси... Ви бачите, я вже себе прираховую до робітничої кляси, хоча і інтелігент. Ну, далі. Тепер швидко кінець...

[1]) Цей факт може подтвердити німецький консул в Тетуані.

[2]) Сімнадцять з половиною долярів.

Дізнавшись, що буцімто готується бунт, вони розстріляли 22 чоловіка, не давши їм можливости довести свою невинність. У Бен-Діб-Меліла розстріляли ще трьох, а трьох засуджено на каторгу від дванадцяти до п'ятнадцяти років. Коли виявилася помилка, то вже пізно було вернути життя 25 чоловікам... Трьох звільнили, навіть не попрохавши у них вибачення.

Двічі було мене поранено підчас спроб утекти... Я зовсім інвалідом зробився; але контракт ще не закінчився, я підписав його на п'ять років... Мені ледве вдалося визволитися за допомогою німецького консула в Мадриді.

Товариші, з двох тисяч чоловіка загинуло тисяча вісімсот упродовж двох-трьох років, а ті, що залишилися, — каліки... Версальська угода продовжила існування чужоземних легіонів ще на сто років... Смішно, вони сподіваються на свої сили, вони сподіваються на сто, коли жити їм залишилося може якихось кілька років...

Я прожив усе... Я тільки но почав одужувати, як знову підставив себе під постріл. Але, товариші, я пишаюсь з цієї рани... Це рана за нашу справу... Я радію, що мій крик ви почули і що моя кров не даремно пролилася... Дякую вам, я зворушений солідарністю товаришів, що дали мені можливість підправити здоров'я... Але будьте певні, що хоч би як хотів я залишитися у вашій країні, але я поверну, щоб прискорити і в нас наступний переворот. Пробачте, що відступив... Я продовжую. Отже, вернувши на початку року до Німеччини, я почав об'їздити міста, розказуючи скрізь правду про чужоземні легіони. Я об'їхав чимало міст... Бачив і злютованість і співчуття. Я зрозумів, що у себе в країні ми робітники тільки раби чужоземного легіону, що складається з офіцерства — банкірів та єфрейторів — соціял-демократів. І от свої промови по містах я почав закінчувати закликом до знищення цього легіону.

Мене помітили... Мені почали підкуповувати. І от одного разу я потрапив у товариство, що дуже приязно мене зустріло. О, я знаю цю приязність панів, що кістку

кидають зі свого столу. Я знаю цю ліберальну м'якість, на якій дуже твердо спати. Але я сціпив зуби, я усміхався цим колишнім кайзеровим офіцерам, і я пив, пив все, що підливав мені мій сусіда, полковник Остерроде, пив і дивився на пастора, який вдавав, що п'є тільки задля гречности. Я спостерігав їх, і здавав п'яного, схилився на стіл, імітуючи п'яницю.

— Допився, собака, — вимовив Остерроде.

— Треба покласти його на канапу, — сказав пастор.

— На біса... Хай там валяється...

І забалакали про своє... Говорили про те, що може мене вдасться підкупити і я буду гарний агент.

— Я знаю салдат: їх тільки підгодувати, підпоїти, а тоді вони все зроблять...

Я слухав уважно. Говорили про організацію громадської думки проти рад, слова їх сповнені були зненависти. Офіцер, пастор, банкир і соціял-демократ договорилися про спільну підготову тилу.

— Квінт, — вимовив Остерроде.

— Kruco Venkos INTernacionalon [1] — розшифрував побожно пастор і всі чокнулися.

Коли я прокинувся, мені ніхто нічого не запропонував, очевидно, вони роздумали... Я повернув до Берліну. Мій батько не був популярний серед керівних кіл, до того ж і я своєю подорожжю ще більше поглибив це. Але батько мені за це не дорікав. Він був наш.

За допомогою одного товариша есперантиста, я потрапив на радіо станцію, як учасник концерту. Голос мій був ще гарний і це дало мені можливість так-сяк перебиватися. Серед виконавців було чимало фашистів, я дуже кріпився і кінець-кінцем викликав навіть довір'я з їхнього боку. З підслуханих та впійманих реплік я зрозумів, що вони мають чорнетки формул якогось особливого газу, винайденого вашим інженером-хеміком, і що вони мріють дістати повну формулу газу. Я знаю, що всі країни мають силу

[1]) Хрест переможе Інтернаціонал.

шпигунів, але, дізнавшись, що шпигунський удар спрямовано проти радянської країни, я дуже схвилювався... Я дізнався як прізвище хеміка — його звали Борц... Правильно я кажу?

— Так, Борц, вірно — відповів, ледве володіючи собою, Бірс. Тепер йому все було ясно. Він чує пароль: „Kruco Venkos INTernacionalon“ початкові літери складали пароль — Квінт.

— Квінт — шепотів Бірс, вражений розгадкою, що зненацька з'явилася.

— Так, Борц...— Я не знав, що діяти... А коли дізнався, що шпигун спокійно минув кордон, то вже зовсім втратив спокій... Мені здавалося, що вже пізно... Що я спізнився попередити...

— І ось одного разу, виконуючи перед мікрофоном свій номер, я увірвав його і почав кричати вам по-есперантському. Ви почули... Я ризикував своїм життям і виграв... Ви вчасно запобігли всьому...[1])

Клебер потомлено замовк. Кілька хвилин тривала тиша.

Курт підвівся.

— Kamaradoj, via Kvinjarplano Venkos Interventistojn! Ni, germanaj laboristoj, ne permesos novan militon kontraŭ la Soveta Respublikaro![2]).

Це порушило мовчання. Всі забалакали, а Горелов, квапнучись, закінчував нотатки для статті до „Комсомольця“.

Бірс сидів пригнічений... Тепер він дізнався про все... Але що взнав він, крім розшифрування Квінта... Назву розшифровано. Це тільки пароль, пароль і більше нічого... Адже ж організації можуть мати свої назви... Він не знав того, що незабаром і пароль пролетить по всьому світу у вигляді папської відозви, щоб готувати хрестовий похід проти більшовиків. Він не знав, що цей пароль розворушить робітників всесвіту і вони могутньою стіною підуть демонструвати

---

[1]) Клебера біографія правдива. Вся ця біографія надрукована в журналі „Sennaciulo“ № 282, звичайно, змінено прізвище, а кінець біографії сюжетний, хоча не далеко відходить від дійсности.

[2]) Товариші, ваша п'ятирічка переможе інтервенцію. Ми, німецькі робітники, не дозволимо нової війни проти Радянських Республік.

за Радянський Союз. Він не думав, що незабаром вся країна всколихнеться, з обуренням дізнавшись про назви у верхівці запільної організації... Але це ще в майбутнім, і він не знав, що і він візьме участь у знищенні цих підлих ворогів.

А тепер йому стало жахно від думки про те, що цей пароль повис над його країною загрозою війни та наступу на всіх фронтах...

— Kvinjarplano Venkos INTerventistojn,— повторив він слова Курта, що несвідомо надав іншого значіння інтервентському паролю „Kvint“. Так, Курт має рацію... Наш „Квінт“ переможе.

— Kvinjarplano Venkos!

РОЗДІЛ XLI

ПОЧАЛАСЯ ДРУГА ДІЯ.

Два місяці провів Бірс на заводі, поки міг вирватися до Харкова в справах. Він зовсім забув про всі події, цілком потоплений в заводську роботу. Два місяці нічого не чув він за Бронську. На своїм помешканні він знайшов листа, не надісланого йому до заводу. Лист був від Бронської.

— Не так все страшне, вимовив Бірс, розглядаючи конверт із штемпелем Кельн.

„Я пішла... Але не на нову боротьбу проти вашої країни, я пішла, щоб відпочити і від себе і від вас, таких чудних і незрозумілих... Я б хотіла ненавидити вас, але не можу. Щось завважає... Думка, не оформлена ще, думка, що може в недалекім майбутнім вашій справі буду я не зовсім чужа.

Ваша Бронська“.

— Нова гра,— і Бронська, як жива, згадалася Бірсові. На момент він заглибився в спогадах та переживаннях минулих днів. Але не було йому часу довго віддатися цим спогадам. Йому треба було поспішати на засідання...

І лише ввечері він звільнився, бо одне засідання не одбулося. Він пішов до театру „Березіль“. І трапилося так, що цей вечір з'єднав в театрі трьох людей — Шведова, Борца і Бірса.

Вони зраділи від цієї зустрічі.

Борц ще почував себе ніяково перед Шведовим за свою спробу вбити його, а той, користуючись з цього, постійно жартував над ним. Борц якось пом'якшав, він зробився балакучіший, а головне — став більше громадський. Майже ввесь вільний час він віддавав роботі з молодими хеміками, зникла його суворість, він став зовсім іншою людиною. І всеж таки Бірсові здалося, що в очах його залишилися сліди болю, або вірніше ліричного суму.

Гуляючи в фойє, хвалили постанову, гру акторів і, кінецькінцем, так таки й звернули на близьку їм тему...

Бірс розповів про одержаний лист.

Шведов позирнув на Борца, але той спокійно промовив:

— Я також дістав листа.

— От дивак, чого ж мовчиш?

— А що, ба кричати мушу?.. Та й лист адже до мене, а не до вас.

— Що ж пише?

— Та так... Пише, що кохає. Кличе до себе відпочити... І я гадаю,—Борцеві очі лукаво блимнули,— що, мабуть, вона має рацію. Треба поїхати, я вже і заяву про відпустку закордон подав.

— Ти?!

— Подав заяву?

— Ну, от маєш, і слова сказати не можна, як почнете — змичка з клясовим ворогом, утратив клясову чуйність... Знаю все це, знаю.

— Ти подав заяву?

— Ні, товариші, я надіслав їй телеграму з проханням не листуватися.

Далі розмова була увірвана, бо вже час було іти до залі. Натовп відразу роз'єднав співбесідників.

Почалася друга дія.

ЗМІСТ

ЧАСТИНА ТРЕТЯ

ЕПІЛОГ

Ціна 1 крб. 95 коп.

